

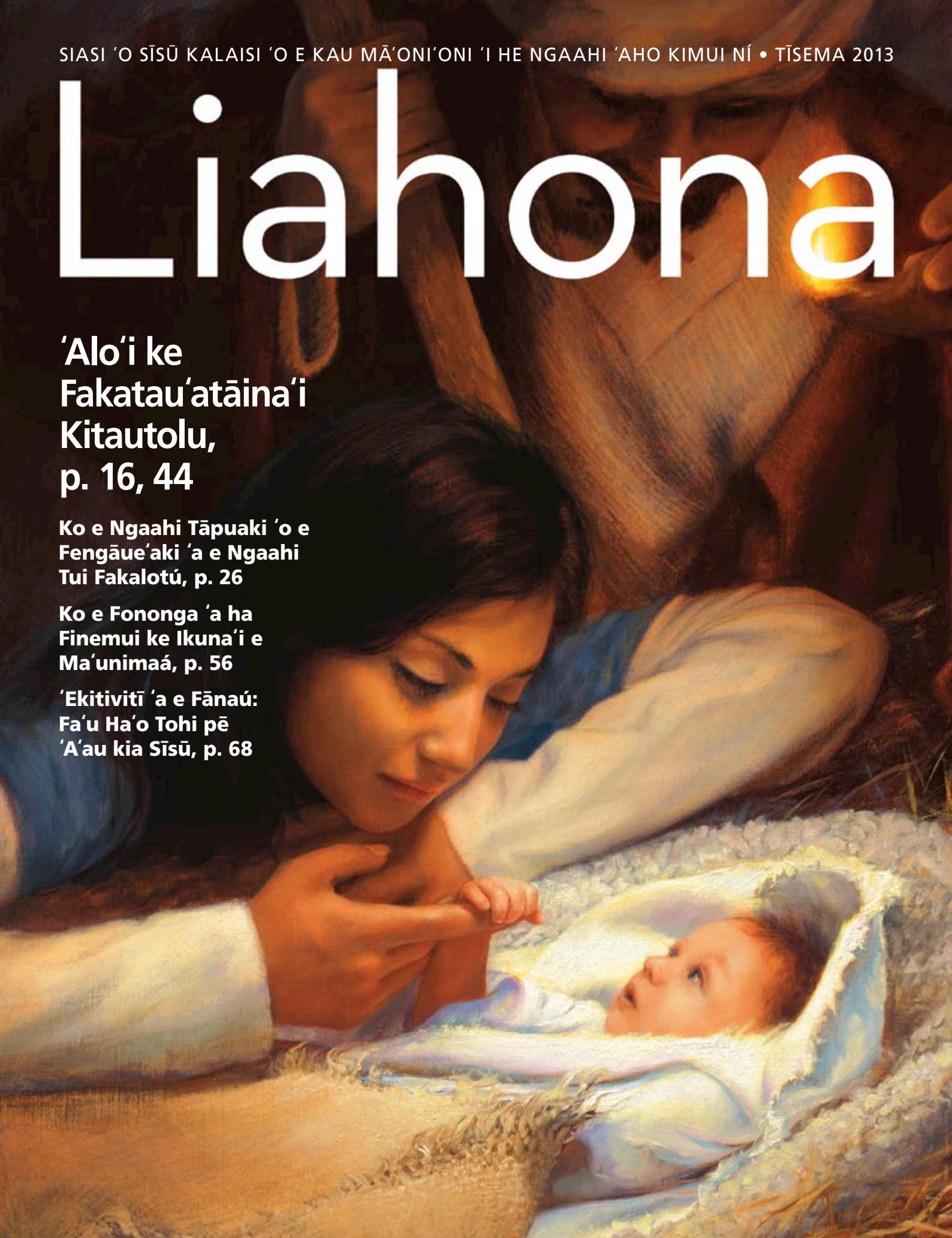
Liahona

'Alo'i ke
Fakatau'atāina'i
Kitautolu,
p. 16, 44

Ko e Ngaahi Tāpuaki 'o e
Fengāue'aki 'a e Ngaahi
Tui Fakalotú, p. 26

Ko e Fononga 'a ha
Finemui ke Ikuna'i e
Ma'unimaá, p. 56

'Ekitivitī 'a e Fānaú:
Fa'u Ha'o Tohi pē
'A'au kia Sīsū, p. 68

“[Ko e taimi na’á ku mamata ai kia Siosefa Sāmitá, na’á ne ‘omi ‘a e langí, ko ‘eku fakatātā pē, ‘o ‘ohifo ia ki māmani; peá ne ‘omi ‘a e māmani ‘o ‘ohake ia ki ‘olunga, pea faka’āuliliki, mahino mo fai-ngofua, ‘a e ngaahi me’a ‘a e ‘Otuá; pea ko hono fakalata ia ‘o hono misioná.]”

Palesiteni Brigham Young (1801–77), *Discourses of Brigham Young*, sel. John A. Widtsoe (1954), 293.

NGAAHI PŌPOAKÍ

- 4 Pōpoaki 'a e Kau Palesitenisi 'Uluaki: Fāmili mo e Kaungāme'a 'o Ta'engata
Fai 'e Palesiteni Henry B. Eyring
- 7 Pōpoaki 'a e Faiako 'A'ahí Ko e Misiona Fakalangi 'o Sīsū Kalaisi: Ko e 'Alo pē Taha Nā'e Fakatupú

NGAAHI TALANOALALAHÍ

- 16 Mou Omi, Ke Tau Hū Kiate Ia
Fai 'e 'Eletā Bruce D. Porter
Ne hanga 'e hono fakahoko 'o ha kikite he kuonga mu'á, 'o fakatau'atāina'i e pōpulá mo 'omi ha 'amanaki lelei ki he fa'ahinga 'o e tangatā.

'I HE TAKAFÍ

'I mu'á: *The Light of the World*, tā 'e Jay Bryant Ward. 'I muí: *Shepherds Told of Jesus's Birth*, tā 'e Arthur A. Dixon. 'I loto he takafi mu'á: Tā 'o e Tempale Nāvū 'Ilinoisí ne fai 'e he Scott Jarvie Photography.

- 22 'Oku Mahu'inga 'a e Fakahokohoko Fakamotu'aleá
Fai 'e Jennifer Grace Jones
'E lava nai 'e ha ki'i me'a fai-ngofua 'o fai ha liliu lahi ki he ngaahi fāmili 'i he funga 'o e māmani?

- 26 Hoko ko ha Kāingalotu Lelei Ange 'i he Fengāue'aki 'a e Ngaahi Tui Fakalotú
Fai 'e Betsy VanDenBerghe
Founga 'e hanga ai 'e he ngāue fakataha mo e kakai he ngaahi tui fakalotu kehé, 'o fakaloto ange hotau tu'unga fakaākongá.

- 32 Mei he Musungú ki he Kaungāme'a
Fai 'e David Dickson
Nā'e 'ikai fie 'ilo 'a Kotifili ia ki he Siasí, ka nā'e liliu 'ene fakakaukau 'e ha fokotu'unga 'akau.

- 34 'Afilika—Konitinēniti 'o e 'Amanaki Lelei
Fai 'e Richard M. Romney
Ko 'Afilikā ko ha feitu'u ia 'e lava ke tau mamata ai ki hano fakahoko e mana 'o hono Toe Fakafoki Mai 'o e Ongoongolei.

NGAAHI TAFa'AKÍ

- 8 Ko e Me'a 'Oku Tau Tui Ki Ai: 'E Toe Hā'ele Mai e 'Eiki ki Māmani 'i he Nāunau
- 10 Ko Hotau Ngaahi 'Apí, Hotau Ngaahi Fāmili: Ko Hono Tokoni'i e Fānau ke Nau Fakatokanga'i e Laumālie Mā'oni'oni
Fai 'e Merrilee Browne Boyack
- 13 Ko Hono Ako'i 'o e Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú: Fakatomalá
- 14 Ongoongo 'o e Siasí
- 40 Ngaahi Le'o 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní
- 80 Kae 'Oua Ke Tau Toe Fakataha Mai: Ko e Fononga ki 'Apí
Fai 'e Heather Whittle Wrigley

44

44 Ko e Tala'ofa 'o e Kilisimasi
 Fai 'e 'Eletā Robert D. Hales
Ko e hā ha ngaahi palōmesi te ke fai ki ho Fakamo'ui 'i he fa'ahita'u Kilisimasi ko 'eni?

Vakai angé pe te ke lava 'o 'ilo' 'a e Liahona 'oku fufuu 'i 'i he makasini ko 'eni. Tokoni: 'E tokoni atu e tokotaha kosi 'ulu.

60

48 Ko e Teuteu ki he Hā'ele 'Angaua Mai
 Fai 'e 'Eletā Jeffrey R. Holland
Koe'uhī ko hotau kuonga faka-kōsipelī ko e kuonga faka'osi mo ma'ongo'onga tahā ia, 'oku 'i ai leva hotau fatongia ke teuteu 'i 'a e Siasī ke tali e Lami 'a e 'Otuā.

52 Ngaahi Fehu'i mo e Tali
Te u matu'uaki fēfē 'a e 'ahi'ahi?

54 Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú: Ko e Vakai mei he Ngata'anga 'o e Halá
 Fai 'e 'Eletā Bradley D. Foster
Te ke lava 'o fakatomala. 'I ho'o fai iá, 'e lelei ange 'a e me'a kotoa pē.

56 'Ikai Toe Ma'unimā Au: Ko 'Eku Fononga ke Ikuna' 'a e Ponokalafi
'Ikai fakahā e hingoá 'I he'eku hoko ko ha finemuí, na'e 'ikai ke u teitei lavelave'iloa te u teitei fefa'uhi mo e ponokālafī.

58 Mahulu hake 'i he hoko ko ha Tokotaha Tokoni Pē
Pehē 'e koe ko ho'o kaungā 'alu pē he taimi faiako faka'api? Toe ki 'i fakakaukau angé.

60 Ko e Tu'u 'i he Ngaahi Potu Toputapú
'Ū tā mei he māmanī 'oku hā ai e founda 'oku tu'u ai e to'u tupú 'i he ngaahi potu toputapú.

64 Ko ha Fo'i Hiva Kilisimasi Manakoa
 Fai 'e C. G. Lindstrom
'I he lue atu ha fefine ke hivá, ne u fakakaukau hala pe 'e sai nai 'a e fo 'i hivá.

67

66 Ko Hoku Ta'okete Faifekau
 Fai 'e Kevin V.
Kuo 'i ai 'eni hoku lokimohe pē 'oku. Te u manatu nai ki hoku ta'oketē—pe 'ikai?

67 Fakamo'oni Makehe: Ko e hā 'oku mahu'inga ai ke tuku ha taimi feohi mo hotau fāmilī?
 Fai 'e Palesiteni Boyd K. Packer

68 Ko Hono 'Omi 'o e Palaimelī ki 'Apī: 'Oku Ou 'Ilo 'e Toe Hā'ele Mai 'a Sīsū Kalaisi

71 Ko 'Etau Pēsī

72 Ko e Tatali kia Sīsúú
 Fai 'e Matthew D. Flitton
Na'e 'i fē 'a e pēpē ko Sīsúú? Na'e 'ikai mei lava ke tau fakamanatua e Kilisimasi ka ne 'ikai Ia.

74 'I he Fononga'angá: Ko e Feitu'ú 'Eni!
 Fai 'e Annie Beer

76 Ma'á e Fānau Ikí

81 Tā 'o e Palōfitá: Siosefa Filitingi Sāmīta

Ko e makasini fakavaha'apule'anga 'eni' a e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni

Ko e Kau Palesitenisi 'Uluaki: Thomas S. Monson, Henry B. Eyring, Dieter F. Uchtdorf

Ko e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Ūa: Boyd K. Packer, L. Tom Perry, Russell M. Nelson, Dallin H. Oaks, M. Russell Ballard, Richard G. Scott, Robert D. Hales, Jeffrey R. Holland, David A. Bednar, Quentin L. Cook, D. Todd Christofferson, Neil L. Andersen

'Ētita Craig A. Cardon
Kau 'Ētivaisā: Mervyn B. Arnold, Shayne M. Bowen, Stanley G. Ellis, Christoffel Golden Jr.

Talēkita Pulē: David T. Warner
Talēkita 'o e Tokoni ki he Fāmili mo e Mēmipā: Vincent A. Vaughn

Talēkita 'o e Ngaahi Makasini 'a e Siasi: Allan R. Loyborg
Pule Pisini: Garff Cannon

Talēkita Pulē: R. Val Johnson

Ongo Tokoni 'Ētita Pulē: Ryan Carr, LaRene Porter Gaunt
Timi ki hono Tohi mo hono 'Ētita: Susan Barrett, Brittany Beattie, David Dickson, David A. Edwards, Matthew D. Flitton, Mindy Raye Friedman, Lori Fuller, Garrett H. Garff, Jennifer Grace Jones, Michael R. Morris, Sally Johnson Odekirk, Joshua J. Perkey, Jan Pinborough, Richard M. Romney, Paul VanDenBerghe, Marissa Widdison

Talēkita Pule Faka 'āti: J. Scott Knudsen
Talēkita Faka 'āti: Tadd R. Peterson

Kau Ngāue ki hono Fokotu'utu'u 'o e Makasini: Jeanette Andrews, Fay P. Andrus, C. Kimball Bott, Tom Child, Nate Gines, Colleen Hinckley, Eric P. Johnsen, Susan Lofgren, Scott M. Mooy, Mark W. Robison, Brad Teare, K. Nicole Walkenhorst

Kou 'otinea Intellectual Property: Collette Nebeker Aune
Pule he Fakatahataha 'i 'o e Makasini: Jane Ann Peters

Timi ki he Fakatāta mo e Fakatahataha 'i 'o e Makasini: Kevin C. Banks, Connie Bowthorpe Bridge, Julie Burdett, Bryan W. Gyi, Denise Kirby, Ginny J. Nilson, Gayle Tate Rafferty
Fokotu'utu'u: Jeff L. Martin

Talēkita ki he Pāki: Craig K. Sedgwick
Talēkita ki hono Tufaki: Stephen R. Christiansen

Kau Ngāue ki he Liahonā 'i Tongā:
'Ētita Tūlima L. Finau

Tokoni 'Ētita Vika Taukolo
Kaungā 'Ētita Siale Hōla

Ko e totongi ki hono fakakātoa 'o e ngaahi *Liahona* he ta'ū 'oku TOP \$3.60. Ko e tu'a-sila 'eni ke fai mai ki ai 'a e totongi mo e ngaahi faka'ēke'ēkē: Senitā Tufakī'anga Nāunau, Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni, PO Box 109, Nuku'alofa, Tongatapu, Tonga. Telefoni (676) 29-176.

Ke ma'u 'a e ngaahi totongi ki ho'o makasini 'i he ngaahi fonua mavaha mei he 'lunaiteti Siteiti mo Kānata, 'alu ki he store.lds.org pe fetu'utaki ki he senitā tufakī'anga nāunau 'a e Siasi pe taki fakauooti pe fakakolo.

'Omi 'a e ngaahi fakamatalā mo e ngaahi faka'ēke'ēke he 'mitaneti 'i he *Liahona*.lds.org; 'i he meli ki he *Liahona*, Rm. 2420, 50 E. North Temple St., Salt Lake City, UT 84150-0024, USA; pe 'f-meli ki he *Liahona*@ldschurch.org.

Ko e *Liahona* (ko ha lea 'i he Tohi 'a Molomona 'oku 'uHINGA ia ko e "kāpasa" pe me'a "fakahinohino") 'oku pulusi 'a e Makasini Fakavaha'a Pule'angā 'i he lea faka-'Alapeniā, 'Amēnia, Pisilama, Kempoutia, PuluKālia, Sepuano, Siaina, Siaina (fakafaingofua'i), Koloēsia, Seki, Tenima'ake, Hōlani, Pilitānia, 'Esitōnia, Fisi, Finilani, Falaniseē, Siamanē, Kalisi, Hungali, 'Aisilēni, 'Initonēsia, 'Itali, Siapani, Kilipati, Kōleā, Letiviā, Lifuēniā, Malakasi, Māseilisi, Mongokōliā, Noauē, Pōlani, Potukali, Lumēniā, Lūsia, Ha'amoā, Silōveniā, Sipeini, Suisalani, Suētēni, Suahili, Takālokā, Tahiti, Tailēni, Tongā, 'Iukuleini, 'Eitu mo e faka-Vietinēni. ('Oku kehekehe pē 'a e tu'o lahi hono pulusi, 'o fakatatau mo e lea fakafonua.)

© 2013 'e he Intellectual Reserve, Inc. Ma'u 'a e ngaahi totonu fakalao kotoa pē. Paaki 'i he 'lunaiteti Siteiti 'o Amelika.

'E lava ke hiki ha tatau 'o e ngaahi fakamatala mo e ngaahi fakatātā 'i he *Liahonā* ke faka'aonga' i ki he ngaahi me'a 'a e Siasi 'oku 'ikai fakakomēsialē pe faka'aonga' i pē 'i 'api. He 'ikai lava ke hiki tatau ha ngaahi nāunau 'oku fakahaa' i atu ai hono fakatapuapui, 'i he tafa'aki 'oku fakamatala' i ai e tokotaha 'oku 'a'ana e fakatātā. 'Oku totonu ke fakatu'asila 'a e ngaahi fehu' i ki he Intellectual Property Office, 50 East North Temple Street, Salt Lake City, UT 84150, USA; 'f-meli: cor-intellectualproperty@ldschurch.org.

For Readers in the United States and Canada:

December 2013 Vol. 37 No. 12. LIAHONA (USPS 311) Tongan (ISSN 1522-9254) is published monthly by The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints, 50 East North Temple, Salt Lake City, UT 84150. USA subscription price is \$10.00 per year; Canada, \$12.00 plus applicable taxes. Periodicals Postage Paid at Salt Lake City, Utah. Sixty days' notice required for change of address. Include address label from a recent issue; old and new address *must* be included. Send USA and Canadian subscriptions to Salt Lake Distribution Center at address below. Subscription help line: 1-800-537-5971. Credit card orders (Visa, MasterCard, American Express) may be taken by phone. (Canada Poste Information: Publication Agreement #40017431)

POSTMASTER: Send all UAA to CFS (see DMM 707.4.12.5).

NONPOSTAL AND MILITARY FACILITIES: Send address changes to Distribution Services, Church Magazines, P.O. Box 26368, Salt Lake City, UT 84126-0368, USA.

Ngaahi Fakakaukau ki he Efiāfi Fakafāmili 'i 'Apī

'Oku 'i he makasini ko 'eni ha ngaahi fakamatala mo ha 'ekitiviti' e lava ke faka'aonga' i ki he efiāfi fakafāmili 'i 'apī. Ko ha fakakaukau 'eni 'e ua:

TIA FAKATĀTA'AI 'E TĀA 'E DAVID STOKER

"Ko Hono Tokoni 'i e Fānaū ke Nau Fakatokanga 'i e Laumālie Mā'oni'oni,"

peesi 10: Hili hono vakai 'i 'o e fakamatalā ni, fakakaukau ke palani ha ngaahi 'ekitiviti kehekehe ki he fanongō, siō mo e ngāuē, 'e lava ke tokoni ke ako ai ho'omou fānaū ki he founga 'oku lea mai ai e Laumālie Mā'oni'oni kiate kinautolū. 'E lava ke mou lau mo fakafaiva'i e talanoa 'o e Kilisimasī. 'E lava ke mou ako ha ngaahi himi pe hiva Palaimeli fekau'aki mo hono 'alo' i 'o e Fakamo'ui pea faka'alli'ali ia ki homou kaungāme'ā mo e kaungā'apī. 'E lava ke mou vakai fakataha ki he 'ū tā 'o e Fakamo'ui pe fokotu'u ha fakatātā 'o e 'alo' i 'i ha feitu'u lelei 'i homou 'apī. 'E lava ke mou palani ha ngāue tokoni fakafāmili. Ko e hā pē me'a te mou fili ke fai, tokoni ke 'ilo' i ai 'e

ho'omou fānaū e taimi 'oku nau ongo' i ai e Laumālie.

"Hoko ko ha Kāingalotu Lelei Ange 'i he Fengāue'aki 'a e Ngaahi Tui Fakalotū," peesi 26: Fakakaukau ke kumi ha founga ke mou fengāue'aki fakataha ai mo ha tui fakalotu kehe 'i he fa'ahita'u Kilisimasi ko 'eni. 'E lava ke mou kau fakataha mo ha fāmili tui faka-Kalisitiane kehe ke mou lau 'a e talanoa 'o e Kilisimasī pe fai ha ngāue tokoni. Te ke lava 'o fakaafe'i ha fāmili mei ha siasi kehe ke mou efiāfi fakafāmili fakataha 'i 'api pea mo taufetongi he feako'aki ki ho'omou tui fakalotū. Fakakaukau ke mou alea' i mo ho'o fānaū he hili hono fakahoko iā, 'o fekau'aki mo e ngaahi mo'oni kuo nau ako mei homou kaungāme'ā.

'I HO'O LEA FAKAFONUĀ

'Oku ma'u 'a e *Liahonā* mo e ngaahi nāunau kehe 'a e Siasi 'i ha ngaahi lea fakafonua lahi 'i he languages.lds.org.

NGAAHI KAVEINGA 'I HE MAKASINI KO 'ENI

'Oku fakafongā 'i e he mata'ifikā 'a e peesi 'uluaki 'o e fakamatalā.

'Afilika, 32, 34

'Ahi'ahi, 52, 56

Akonaki, 10

Faiko faka'api, 58

Faingata'a ia fakaesinō, 64

Fakaangā, 80

Fakamolemōlō, 54

Fakatomalā, 13, 16, 54, 56

Fāmili, 10, 66, 67

Fānaū, 10

Hā'ele 'Angaua Mai, 8, 48, 68, 72

Hisitōlia fakafāmili, 22

Kau paioniā, 34, 74

Kau palōfitā, 34, 48

Kau Pisopē, 54

Kikitē, 44

Kilisimasī, 4, 16, 40, 41,

43, 44, 64, 72, 76

Laumālie Mā'oni'oni, 10

Manava'ofā, 80

Mitiā, 56

Mo'ui mā'ā, 56

Ngaahi Fuakavā, 44

Ngaahi kuonga fakakosipelī, 48

Ngāue fakafaifekau, 4, 32, 34

Ngāue fakatemipalē, 22

Palaimeli, 71

Ponokalafī, 56

Sāmīta, Siosefa Filitingi, 81

Sīsū Kalaisi, 7, 8, 16, 48, 68

Tau'atāinā, 16

Tau'atāina ke Filī, 52

Tokoni, 26, 32, 58

vete hiā, 54

Fai 'e Palesiteni
Henry B. Eyring

Tokoni 'Uluaki 'i he Kau
PalesitenisĪ 'Uluakí

FĀMILÍ MO E KAUNGĀME'Á 'O TA'ENGATA

Neongo pe ko e fē feitu'u 'okú ke nofo aí, 'oku 'i ai ma'u pē hao kaungāme'a 'oku nau fekumi ki he fiefia lahi ange kuó ke ma'u 'i hono mo'ui 'aki 'o e ongoongolelei kuo toe fakafoki mai 'o Sīsū Kalaisī. Mahalo he 'ikai ke nau ma'u ha lea fe'unga ke fakamatala 'i 'aki e fiefia ko iá, ka te nau lava 'o 'ilo'i ia he'enu mamata ki ai 'i ho'o mo'ui. Te nau vēkeveke ke 'ilo ki he tupu'anga 'o e fiefia ko iá, tautautefito ki he taimi 'oku nau mamata ai 'okú ke fehanga hangai mo e faingata'á 'o hangē pē ko kinautolú.

Kuó ke ongo'i 'a e fiefiá 'i ho'o tauhi e ngaahi fekau 'a e 'Otuá. Ko e fua ia kuo tala'ofa mai 'o hono mo'ui 'aki 'o e ongoongolelei (vakai, Mosaia 2:41). 'Oku 'ikai fai fakamamata pē ho'o talangofua faivelenga ki he ngaahi fekau 'a e 'Eikí, ka ko e ni'ihiki ko ia 'oku nau mamata atu ki ho'o fiefiá, 'oku teuteu'i kinautolu 'e he 'Eikí ke nau fanongo ki he ongoongo fakafiefia 'o e ongoongolelei kuo Toe Fakafoki Maí.

Kuo hanga 'e he ngaahi tāpuaki kuo 'oatú ma'au 'o kamata'i ha ngaahi tufakanga mo e faingamālie faka'ofa ma'au. 'I ho'o hoko ko ha ākongā 'o e fuakava 'a Sīsū Kalaisī, 'okú ke ha'isia ai ke 'oatu ki he ni'ihiki kehé ha faingamālie ke nau ma'u ha fiefia 'oku lahi angé, tautautefito ki ho kaungāme'á mo e kau mēmipa ho fāmilí.

Na'e 'afio'i 'e he 'Eikí ho faingamālie peá Ne fakamatala'i ho tufakangá 'i he fekau ko 'eni: "Pea 'oku taau mo e

tangata kotoa pē kuo fai ki ai 'a e fakatokangá ke ne fakatokanga ki hono kaungā'apí foki" (T&F 88:81).

'Oku 'ai 'e he 'Eikí ke faingofua ange 'a e talangofua ki he fekau ko iá, 'i he liliu ho lotó peá ke tali mo mo'ui 'aki 'a e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisī. Ko hono olá, ko e tupulaki ho'o 'ofa ki he ni'ihiki kehé, 'o tatau pē mo ho'o fakamu ke nau a'usia 'a e fiefia tatau kuó ke ma'ú.

Ko ha sīpinga 'e taha 'o e liliu ko iá, ko e anga ko ia ho'o tali loto fiemālie 'a e faingamālie ke tokoni 'i he ngāue fakafaipekau 'a e 'Eikí. He 'ikai fuoloa kuo 'ilo'i 'e he kau faifekau taimi kakató 'e tali loto fiemālie 'e he taha ului mo'oní ha kole atu ke 'omi ha taha ke ako'i. 'Oku faka'amu e tokotaha uluí ke vahevahe 'e hono kaungāme'á mo e fāmilí 'enu fiefiá.

'I he taimi 'oku kole ai 'e he taki faifekau fakauōtí pe kau faifekau ha hingoa 'o ha ni'ihiki ke ako'i, ko ha fakahihiki mo'oni ia kiate koe. 'Oku nau 'ilo'i kuo mātā 'e he ngaahi kaungāme'á ho'o fiefiá peá kuo mateuteu 'a e ngaahi kaungāme'á ko iá ke fanongo pea nau fili ke tali 'a e ongoongolelei. Pea 'oku nau falala ko koe 'a e kaungāme'á te nau fie ma'u 'i he'enu omi ki he pule'angá.

'Oua na'á ke manavasi'i 'e mole ho kaungāme'á 'i ha'o fakaafe'i 'a e kau faifekau ke fe'iloaki mo kinautolu. 'Oku 'i ai haku kaungāme'á kuo nau fakasitu'a'i e kau faifekau ka kuo nau fakamālō mai kiate au he ngaahi ta'u lahi 'i hono foaki ange ha me'a na'a nau 'ilo na'e fu'u mahu'inga kiate

au. Te ke lava 'o fakakaungāme'a 'o lauikuonga 'aki ha'o foaki 'a e ongo-ongoleléi, 'a ia 'oku nau sio kuó ne 'omi ha fiefa kiate koe. 'Oua na'a teitei mole ha faingamālie ke fakaafe'i ai ha kaungāme'a pea tautautefito ki ha mēmipa 'o e fāmilí ke fili ke muimui 'i he palani lahi 'o e fiefiá.

'Oku 'ikai ha faingamālie ma'ongonga ange ke fai ai e fakaafe ko iá ka 'i he ngaahi temipale 'o e Siasí. 'E lava ai 'e he 'Eikí ke foaki e ngaahi ouau 'o e fakamo'uí ki he'etau ngaahi kui na'e 'ikai ke nau lava 'o ma'u kinautolu 'i he mo'uí. 'Oku nau vakai mai kiate kimoutolu 'i he 'ofa mo e 'amanaki lelei. Kuo 'osi tala'ofa 'a e 'Eikí te nau ma'u 'a e faingamālie ke hū mai ki Hono pule'angá (vakai, T&F 137:7-8), pea kuó Ne 'osi tokoni'i kimoutolu ke mou 'ofa kiate kinautolu.

Kuo 'osi ongo'i 'e hamou tokolahi ha fiefa 'i hono foaki 'o e ngaahi ouau 'o e temipalé ki he ni'ihí kehé, 'o hangē pē ko ia 'oku mou fai 'i ho'omou 'oange e hingoá 'o e kakai

ki he kau faifekau' ke nau talanoá. Kuo mou 'osi ongo'i ha fiefa lahi iange 'i hono fakahoko 'o e ngaahi ouau ma'a ho'omou ngaahi kuí. Na'e fakahā ki he Palōfita ko Siosefa Sāmitá 'oku toki malava pē ke ma'u 'etau fiefa ta'engatá kapau te tau foaki e founga ki he tāpuaki ko iá ki he'etau ngaahi kuí 'o fou 'i he ngaahi ouau fakafofonga 'o e temipalé (vakai, T&F 128:18).

'Oku fakatafoki hotau lotó 'e he taimi 'o e Kilisimasi ki he Fakamo'uí pea mo e fiefa kuo 'omi 'e He'ene ongoongoleléi kiate kitautolú. 'Oku tau fakahaa'i lelei taha 'etau hounga'ia 'iate Iá 'i he'etau foaki 'a e fiefa ko iá ki ha ni'ihí kehe. 'Oku liliu 'a e hounga'ia ko e fiefa 'i he'etau 'oange e ngaahi hingoá ki he kau faifekau' pea mo 'etau 'ave e hingoá 'o 'etau ngaahi kuí ki he temipalé. 'E lava 'e he fakamo'oni 'o 'etau loto hounga'ia 'o fakatupu ha ngaahi kaungāme'a mo ha ngaahi fāmilí 'e tu'uloa 'o ta'engatá. ■

KO E FAIAKO MEI HE PŌPOAKI KO 'ENÍ

'Oku fakamatala'i 'e Palesiteni 'Aealingi te tau lava 'o fakahaa'i 'etau hounga'ia 'i he Fakamo'uí 'aki 'etau vahevahe 'a e ongoongoleléi mo e ni'ihí kehé. Te ke lava 'o alea'i mo kinautolu 'okú ke ako'í e anga hono tāpuekina 'enau mo'uí 'e he me'a'ofa 'o e ongoongoleléi. Fakakaukau ke ke fakaafe'i kinautolu ke nau feinga ke 'ilo 'i he fa'a lotu 'a kinautolu 'oku nau fie vahevahe ki ai e me'a'ofa 'o e ongoongoleléi mo e founga te nau ala fakahoko ai iá.

Vahevahe Ho’o Fakamo’oní

Te ke lava ‘o vahevahe ‘a e me’a’ofa ‘o e ongoongolelei he Kilisimasi ko ‘ení ‘aki ha’o foaki ki hao kaungāme’a pe kaungā’apí ha tatau ‘o e Tohi ‘a Molomoná, kuo ‘osi hiki ‘i loto ho’o fakamo’oní. Muimui he ngaahi sitepu ko ‘ení ki hono teuteu’i iá:

1. Fua ‘i ha la’ipepa ha tapafā ‘oku meimei ‘inisi ‘e 4½ x 6½ (senitimita ‘e 11½ x 16½) pea ‘ai ha taha lahi ke tokoni ‘i hono kosi ‘o to’ó.
2. Fokotu’u hao tā—tatau pē pe ko ha tā fakatātā pe la’itā—he konga ki ‘olungá.
3. Hiki ho’o fakamo’oní ‘i lalo ‘i ho la’itāá.
4. ‘Ai ha taha lahi ke tokoni atu ‘i ho’o fakapipiki e la’ipepá he tafa’aki ki loto ‘o e takafi ‘o e Tohi ‘a Molomoná.

TO’U TUPÚ

Te u Lava Nai ‘o Foaki ha Tohi ‘a Molomona?

Fai ‘e Josh Arnett

Na’e fakaafe’i ‘eku kalasi he’eku faiako semineli ‘i he lolotonga hoku ‘uluaki ta’u ‘i he ako’anga mā-’olungá ke mau foaki ha Tohi ‘a Molomona ki homau kaungāme’a te’eki Siasí. Neongo na’á ku mātu’aki mā ‘aupito, ka na’á ku tali ‘a e fakaafé.

Ne u feinga ‘i ha ngaahi ‘aho si’i ke u lotolahí, ka na’e faifai pē pea u foaki ange ki hoku kaungāme’a ko Pilitení ‘a e tohi he lolotonga ‘o e ma’ume’atokoni ho’ataá mo fai ha’aku ki’i fakamo’oni nounou. Na’e fakamālō mai ‘a Pilitení koe’uhí ko e tohi.

Na’e hiki ‘a Pilitení ‘i he ‘osi ‘o e ta’u fakaako ko iá, ka na’á ma kei fetu’utaki pē. Na’á ne fakamatala mai

hono ‘apiako fo’ou pea ‘oku meimei ko hono kaungāme’a kotoa ko e kau mēmipa ‘o e Siasí, ka na’e ‘ikai ke ne teitei talanoa mai kiate au ha me’a fakalaumālie.

Na’e liliu ia kimu’a pea u ‘alu ‘o ngāue fakafaifekaú. Na’á ku ma’u ha pōpoaki meia Pilitení ‘o talamai ‘oku ‘i ai ha’ane ongoongo lelei kiate au: ‘e papitaiso ia, pea ne na’e fie fakamālō mai kiate au ‘i he’eku hoko ko hono kaungāme’a mo tā-sīpinga lelei.

Na’e ‘ave ‘e he ‘Otuá ha ki’i tamasi’i ta’u 15 na’e mā na’e ‘ikai ha’ane taukei he ngāue fakafaifekaú ‘o fakahinohino’i ia ke ne vahevahe ‘a e ongoongolelei mo ha

taha na’á ne ‘afio’i te ne tali. ‘I he’etau fakafanongo ki he Laumālie, ‘oku ou ‘ilo’i te tau lava kotoa ‘o ma’u ha kakai ‘oku tau feohi ‘oku nau tatali ke ako ki he ongoongolelei kuo toe fakafoki maí. ‘Oku ou ‘ilo’i kapu te tau tokoni ke ‘omi ha fo’i toko taha pē ki he

‘Eiki, “hono ‘ikai ke lahi pehē fau ‘a [’etau] fiefiá fakataha mo ia ‘i he pule’anga ‘o [’etau] Tamaí!” (T&F 18:15)

‘Oku nofo e tokotaha ‘oku ‘a’ana e talanoá ‘i Uāsingatoni, USA.

Ako 'i he fa'a lotu 'a e fakamatala ko 'eni pea feinga ke ke 'ilo e me'a ke vahevahé. 'E fakatupu-laki fēfē 'e he mahino 'o e mo'ui mo e misiona 'o e Fakamo'ui ho'o tui kiate Iá mo tāpuekina ai kinautolu 'okū ke tokanga 'i he faiaiko 'a'ahí? Ke ma'u ha fakamatala lahi ange, 'alu ki he reliefsociety.lds.org.

Ko e Misiona Fakalangí 'o Sīsū Kalaisí: Ko e 'Alo pē Taha Na'e Fakatupú

Ko e konga 'eni 'o ha ngaahi pōpoaki 'a e Fai-ako 'A'ahí 'oku fakatefito 'i he ngaahi tafa'aki 'o e misiona e Fakamo'ui.

'Oku ui hotau Fakamo'ui ko Sīsū Kalaisí ko e 'Alo pē Taha Na'e Fakatupú koe'uhí he ko Ia toko taha pē he māmaní kuo 'alo 'i ha fa'ē matelie mo ha Tamai ta'e-fa'a-mate. Na'á Ne ma'u 'a e ngaahi mālohi fakalangí mei he 'Otuá, ko 'Ene Tamai. Pea mei He'ene fa'ē ko Melé, na'á Ne ma'u mei ai 'a e tu'unga matelié pea mo'ulaloa ai ki he fiekaia, fieinuá, ongosiá, mamahi'ia, mo e maté.¹

Koe'uhí ko Sīsū Kalaisí ko e 'Alo pē Taha ia Na'e Fakatupu 'o e Tamai, na'á Ne lava 'o tuku hifo 'Ene mo'ui mo toe to'o hake ia. 'Oku ako 'i 'e he folofolá "i he fakalelei 'a Kalaisí," te tau lava "o toetu'u" (Sēkope 4:11). 'Oku tau toe 'ilo foki ko e taha kotoa 'e "lava ke fokotu'u hake ia 'i he ta'e-fa'a-mate ki he mo'ui ta'engatá" kapau te tau "tui" (T&F 29:43).

'I he faka'au ke mahino kakato ange kiate kinautolu hono 'uhinga 'o e hoko 'a Sīsū ko e 'Alo pē Taha Na'e Fakatupu 'o e Tamai, 'e tupulaki 'etau tui kia Kalaisí. Na'e pehē 'e 'Eletá D. Toti Kulisitofasoni 'o e Kōlomu 'o e

Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "Ko e tui kia Sīsū Kalaisí ko e tui mo e fakapapau 'i ia 'o (1) Hono tu'unga ko e 'Alo Tofu Pē 'e Taha 'o e 'Otuá ne Fakatupú, (2) 'Ene Fakalelei ta'e-fakangatangatá, mo (3) 'Ene Toetu'u mo'oni."² Kuo 'osi fakamo'oni e kau palōfita 'o onopōnī: "[Ko Sīsū Kalaisí] 'a e 'Alo Tofu pē 'e Taha 'o e Tamai na'e Fakatupú 'i he kakanó, ko e Huhu 'i 'o e māmaní."³

Mei he Folofolá

Sione 3:16; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 20:21–24; Mōsese 5:6–9

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, *Ngaahi Tefito 'i Mo'oni 'o e Ongongo-lelei* (2009), 61–62.
2. D. Todd Christofferson, "Ko Hono Langaki e Tui kia Kalaisí," *Liahona*, Sepitema 2012, 13.
3. "The Living Christ: The Testimony of the Apostles," *Liahona*, Apr. 2000, 2–3.

Tuí, Fāmili, Fakafiemalié

Mei Hotau Hisitōliá

'Oku tau lau he Fuakava Fo'ou kau ki ha kau fafine, ne 'ilo honau hingoá pea 'ikai 'ilo ha ni'ihí, na'a nau tui kia Sīsū Kalaisí, ako mo mo'ui 'aki 'Ene ngaahi akonakí, mo fakamo'oni 'i 'Ene ngāue, ngaahi maná, mo Hono ngeiá. Na'e hoko 'a e kau fafiné ni ko ha kau ākonga fa'ifa'itaki-anga mo ha kau fakamo'oni mahu'inga 'i he ngāue 'o e fakamo'ui.

Hangē ko 'eni, na'e fakamo'oni mālohi 'a Ma'ata ki he fakalangí 'o e Fakamo'ui 'i he taimi na'á ne lea ai kiate la, "'Oku ou tui ko e Kalaisí 'a koe, ko e 'Alo 'o e 'Otuá, 'a ia na'e totonu ke ha'u ki māmaní'" (Sione 11:27).

Ko ha ni'ihí 'o e kau fuofua fakamo'oni ki he fakalangí 'o e Fakamo'ui ko 'Ene fa'ē ko Melé, mo e fefine na'á ne tokoua 'aki ko 'Elisapetí. Hili pē 'a'ahi 'a e 'āngelo ko Kepalelí kia Melé, na'á ne 'alu leva 'o 'a'ahi kia 'Elisapeti. Pea 'i he taimi pē na'e fanongo ai 'a 'Elisapeti ki he fetapa 'a Melé, "na'e fakafonu [ia] 'i he Laumalié Mā'oni'oni" (Luke 1:41) mo ne fakamo'oni 'e hoko 'a Mele ko e fa'ē 'a e 'Alo 'o e 'Otuá.

Ko e Hā ha Me'a Te u Lava 'o Fai?

1. Ko e hā 'oku mahu'inga ai ke mahino kiate au e ngaahi fatongia 'o Sīsū Kalaisí?
2. 'E tupulaki fēfē 'etau tui 'i he 'etau tauhi 'etau ngaahi fuakavá?

'E TOE HĀ'ELE MAI E 'EIKÍ KI MĀMANI 'I HE NĀUNAU

Ko e me'a kotoa pē 'oku tau fai 'i he Siasí—'a e ngāue fakafaifekau, hisitōlia fakafāmilí mo e ngāue fakatemi-palé, ako 'i 'o e ongoongolelé, mo'ui anga faka-Kalaisí—'oku nau teuteu 'i kitautolu mo e ni'ihī kehé ki he mo'ui ta'engatá mo e Hā'ele 'Angaua Mai 'a e 'Eikí.¹

Na'e sionu ha kakai tokosi 'i 'i He'ene 'uluaki hā'ele maí—'Ene mo'ui fakamatelié. Ka ko e taimi te Ne toe hā'ele mai ai "i he mālohi mo e fu'u nāunau lahi," 'e mamata 'a e fa'ahnga kotoa 'o e tangatá ki ai (T&F 29:11). 'E kamata 'e he Hā'ele 'Angaua Mai 'a e Nofotu'í, 'a ia 'e "nofo [ai 'a e Fakamo'uí] 'i he mā'oni'oni fakataha mo e tangatá 'i he māmaní 'i ha ta'u 'e tahaafe" (T&F 29:11).

'Oku fakamatala 'i 'e he folofolá ha ngaahi me'a lahi 'e hoko kimu'a he Hā'ele 'Angaua Maí. Ko hanau ni'ihī 'oku kau ai 'a e:

- Ko e Hē mei he Mo'oní, ko ha mavahe ia mei he mo'oní (vakai, 2 Tesalonaika 2:1–3; 2 Tímote 4:3–4).
- Ko e Toe Fakafoki Mai 'o e ongoongolelé pea mo e lakanga fakataula'eikí, pea pehē ki hono 'omai 'o e Tohi 'a Molomoná (vakai, 'Īsaia 29:4–18; Ngāue 3:19–21).
- Ko hono malanga 'i 'o e ongoongolelé he funga 'o e māmaní (vakai, Mātiu 24:14).
- Ko ha taimi 'o e tau, faiangahala, mo e ngaahi fakatamaki fakana-tulá (vakai, Mātiu 24:6–7; 2 Tímote 3:1–7).
- "Ngaahi me'a fakafo 'i he langí pea 'i māmaní" (Sioeli 2:30; vakai foki, Mātiu 24:29–30; T&F 29:14–16; 49:23).

Neongo 'oku tau lava 'o mamata ki ha ngaahi faka'ilonga 'oku ofi 'Ene Hā'ele 'Angaua Maí, ka 'oku 'ikai ha taha

te ne 'ilo pau 'a e taimi 'e foki mai ai 'a e 'Eikí: "'Oku 'ikai ke 'ilo 'e ha tangata 'a e houá mo e 'ahó, pea 'oku 'ikai foki ke 'ilo ia 'e he kau 'āngelo 'i he langí, pea 'e 'ikai foki te nau 'ilo kae 'oua ke ne ha'u" (T&F 49:7).

'Oku 'i ai ha ni'ihī he 'ikai ke nau mateteu ki he hā'ele mai 'a e Fakamo'uí. 'E hoko ia ko ha taimi fakamanavahē ki he kau angahalá ka ko ha taimi 'o e nonga mo e ikuna ki he kau mā'oni'oni. 'I he'ene peheé, kuo 'osi ako 'i kitautolu 'e he folofolá mo e kau palōfitá ke tau mo'ui 'i ha tu'unga te tau mateuteu ai ke fakafetaulaki ki hotau Fakamo'uí 'i ha taimi pē 'e toe Hā'ele mai ai. Na'e ako 'i 'e he 'Eikí:

"Pea 'i he 'aho ko iá, 'a ia te u ha'u ai 'i hoku nāunau, 'e fakamo'oni ai 'a e talanoa fakatātá ne u lea 'aki 'o kau ki he kau tāupo'ou 'e toko hongofulú.

"He ko kinautolu 'oku poto pea nau tali 'a e mo'oní, pea kuo nau ma'u 'a e Laumālie Mā'oni'oni ke hoko ko honau fakahinohinó, pea kuo 'ikai kā-kaa 'i 'a kinautolu—ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'e 'ikai ke tā hifo 'a kinautolu pea laku ki he afí ka te nau kātaki 'i 'a e 'ahó." (T&F 45:56–57; vakai foki, Mātiu 25:1–13). ■

Ke ma'u ha fakamatala lahi ange, vakai, Luke 21; 2 Pita 3; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 45:16–52; 88:87–107; 133:17–56.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, hangē ko 'ení, David A. Bednar, "E Liliu 'a e Loto 'o e Fānau," *Liahona*, Nōvema 2011, 24; mo Neil L. Andersen, "Ko Hono Teuteu 'i 'o e Māmaní ki he Hā'ele 'Angauá," *Liahona*, Mē 2011, 49.

"'Oku mau fakamo'oni 'e 'i ai 'a e 'aho 'e toe hā'ele mai ai ['a Sisū Kalaisi] ki he māmaní. 'Pea 'e fakahā 'a e nāunau 'o [e 'Eikí] pea 'e mamata ki ai 'a e kakai kotoa pē' ('Īsaia 40:5). Te Ne pule la ko e Tu'í 'o e ngaahi tu'í mo e 'Eiki 'o e ngaahi 'eikí, pea 'e peluki 'a e tui kotoa pē mo vete 'a e 'elelo kotoa 'i he'enu hū kiate lá. Te tau tu'u takitaha kotoa pē ke Ne fakamāu 'i 'o fakatatau mo 'etau ngaahi ngāué."

"The Living Christ: The Testimony of the Apostles," *Liahona*, Apr. 2000, 3.

Kimu'a 'i he Hā'ele
 'Angaua Maí, 'e 'i ai ha
 ngaahi mofuike, ngaahi
 afā, mo e mana pea mo e
 'uhila, ngaahi fatulisi, pea
 'e pā mai 'a e ngaahi peau
 'o e tahí 'o "laka atu 'i
 honau ngaahi ngata'angá"
 (vakai, T&F 88:89–90).

"Pea 'e liliu 'a e la'aá 'o po'uli,
 mo e māhiná ke toto, 'i he
 te'eki hoko 'a e 'aho lahi pea
 fakamanavahē 'o [e 'Eiki]"
 (Sioeli 2:31).

'E toe hā'ele mai 'a e Fakamo'uí
 'i he nāunau: "Pea 'e lahi pehē
 fau 'a e nāunau 'o hono 'aó,
 'e fufuu'í ai 'e he la'aá 'a hono
 matá koe'uhí ko 'ene mā"
 (T&F 133:49).

'E tu'u 'a e Fakamo'uí 'i he
 Mo'unga 'Ōlivé, pea 'e fehu'í
 'e he kakai Siú, "Ko e hā 'a e
 ngaahi kafó ni 'i ho ongo nimá
 pea 'i ho ongo vá'é?" Te ne
 tali, "Ko e ngaahi lavea ko 'ení
 ko e ngaahi lavea ia ne u lavea
 ai 'i he fale 'o hoku ngaahi
 kaume'á. . . . Ko Sīsū au 'a ia
 ná'e kalusefai." (Vakai, T&F 45:
 48–52.)

'E toe tu'u 'a e
 kau mā'oni'oni
 pea 'ohake ke nau
 fakafetaulaki ki
 he Fakamo'uí 'i he
 ngaahi 'aó (vakai,
 T&F 88:95–97).

KO HONO TOKONI'I E FĀNAÚ KE NAU FAKATOKANGA'I E LAUMĀLIE MĀ'ONI'ONÍ

Fai 'e Merrilee Browne Boyack

Te tau lava 'o faka'aonga'i e ngaahi founga kehekehe 'o e fetu'utaki 'a e Laumālie Mā'oni'oni ke tokoni ke fakatupulaki 'e he'etau fānaú ha fakamo'oni.

He'ema hoko ko ha mātu'a ki ha fānau tangata 'e toko faá, na'á ku kumi ma'u pē mo hoku husepānití ha founga ke tokoni'i ai 'ema fānaú ke nau ongo'i e Laumālié mo ma'u ha fakamo'oni. Ne tupulaki e mahino kiate kimaua e tefito'i mo'oni ko 'ení 'i ha founga ta'e-'amanekina. Na'á ku lolotonga tu'u 'i ha falekoloa 'i he taimi ne hoko mai ai e ue'i ko 'ení.

Na'e hōloa e maaka 'ema tamasi'i lahi tahá 'i he kalasi ako ki he me'a fakasōsialé. Na'á ma 'osi talanoa mo ia ki ai, pea poupou'i ia ke ako mālohi ange, ka na'e 'ikai pē ke 'i ai ha fakalalakaka. Na'á ma lotua ha ngaahi fakakaukau ke tokoni'i ai ia. Na'á ku ma'u ha ongo mālohi 'i ha 'aho 'e taha 'i ha falekoloa ke u fakatau ha tohi mei ha fokotu'unga tohi na'e fakatau fakama'ama'á.

Na'e fekau'aki 'a e tohi mo e anga e kehekehe 'etau ngaahi founga akó takitaha. Ko ha kakai tokolahi 'oku nau ako 'i he sió, 'o 'uhinga ia 'oku nau ako lelei taha 'i he me'a 'oku nau sio ki aí. 'Oku fa'a manako 'a e kau ako ko 'ení 'i he 'ātí mo e laukongá. 'Oku ako lelei taha 'a e ni'ihi ia 'i he ongo. 'Oku nau puke lelei taha e fakamatalá he taimi 'oku nau fanongo ai ki aí. 'Oku fa'a sai'ia 'a e kakai ko 'ení 'i he mūsiká. Faka'osí, 'oku 'i ai ha kau ako 'e ni'ihi ko ha kau ako sai'ia he ngaungaue holó (kinesthetic). 'Oku nau ako lelei taha he taimi 'oku fai ai ha ngāue pe 'ekitiviti. 'Oku fa'a faingata'a'ia 'a e kau ako ko 'ení he taimi 'e ni'ihi

'i he akó he taimi 'oku vilitaki ai 'a e kau faiakó ke nau tangutu ma'ú. 'Oku nau ako lelei taha he taimi 'oku ngaue holo aí.

Ko e talí 'eni! 'Oku mahino ko 'ema tamasi'i ko ha taha ako 'i he ongo— na'á ne manako 'i he mūsiká mo e talanoá! Na'á ma toki 'ilo na'e fa'a 'ave ia mei he kalasi ki ha ngaahi 'ekitiviti

kehe he lolotonga 'o e kalasi ako ki he ngaahi me'a fakasōsialé pea tala-ange 'e he faiakó ke 'alu ki 'api 'o lau ai e fakamatalá. Na'á ne faingata'a'ia koe'uhí he na'e 'ikai ke ne fanongo ki he fealēlea'aki 'i he kalasi. Ko e taimi pē na'e mahino ai 'eni kiate kimauá, na'á ma poupou'i ia ke ne lau le'olahi 'ene ngāue mei 'apí pea alea'i ia mo

kimaua. Na'e tuai-e-kemo kuo sai hono māká.

Ko Hono Fakafaingofua'i 'o e Ngaahi A'usia Fakalaumalié

Ka na'e 'ikai ngata ai e mahino kiate kimaua e ngaahi founga 'o e akó. Na'á ma fakatokanga'i 'i he'ema ako lahi ange mo siofi 'ema fānaú, 'oku fa'a ako'i 'e he Laumalié Mā'oni'oni 'ema fānaú 'i he ngaahi founga 'oku nau ako lelei taha aí. Na'e ako'i 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá 'oku folofola e Laumalié kiate kītautolu pea 'i ha founga 'e lava ke mahino kiate kītautolú. 'Oku filio'i 'e he Laumalié Mā'oni'oni 'Ene leá ke mahino ki he taha kotoa, 'o a'u ki he fānaú ikí. "[Oku 'atā ma'u pē 'a e Tamai Hēvaní ke tokoni kiate kītautolu. 'Okú Ne lava ke fakafe'unga'i Ia ki he tu'unga 'o 'etau mahinó. 'Kapau te Ne hā'ele mai ki ha ki'i tamasi'i, te Ne filio'i 'Ene founga'á ki he founga lea mo e me'a 'oku malava 'e ha ki'i tamasi'i]" (Joseph Smith, 'i he *History of the Church*, 3:392)."¹

'E lava 'e he 'ilo 'oku filio'i 'e he Laumalié 'Ene fetu'utakí ke mahino kiate kītautolú, 'o pou pou 'i e mātu'á ke nau fokotu'u ha ngaahi faingamalié ke fanongo ai 'enau fānaú ki he ngaahi akonaki mei he Laumalié Mā'oni'oni 'i ha ngaahi founga 'e mahino lelei taha kiate kīnautolú. "Pea 'e akonaki'i 'e [he 'Eikí] ho'o fānaú kotoa pē; pea 'e lahi 'a e fiemalié 'i ho'o fānaú" ('Īsaia 54:13).

Hangē ko 'eku lau, ko e tefito'i founga 'o e ako 'ema tamasi'i lahi tahá ko e fakafanongó. Na'á ne fakatou sai'ia mo 'ema tamasi'i fika tolú he mūsiká, pea ko ia ne mau fa'a tā ai 'i homau 'apí ha ngaahi fasi lelei 'a e Kuea 'a e Tāpanekale Māmongá pea mo ha ngaahi fasi fungani kehe. Na'a nau ongo'i mo'oni e Laumalié 'i he 'ātakai ko 'ení. Na'a mau toe fakahoko foki mo ha ngaahi fealélea'aki lelei fekau'aki mo e ongoongolelé, pea na'e tokoni 'eni ke nau 'ilo 'a e

ngaahi mo'oni na'e fakamamafa 'i 'e he Laumalié 'i he'enu fanongo kiate kīnautolú.

Na'e 'i ai ha foha 'e taha ko ha taha ako pē ia 'i he sió. Na'á ne sai'ia ke laukonga pea mo ongo'i lelei taha 'a e Laumalié he lolotonga 'ene lau e folofolá pe ngaahi tohi 'o e ongoongolelé. Na'á ma 'oange ha ngaahi tohi lahi ke ne lau ke tokoni ke ne ongo'i e Laumalié mo ma'u ha fakamo'oni. Na'á ma toe fokotu'u foki ha ngaahi fakatātā 'o ha ngaahi me'a 'i he ongoongolelé pea mo ha ngaahi fakamatala 'i homau ngaahi holisí koe'uhí ke hoko homau falé ko ha keinanga'anga 'o e ako 'i he sió.

Ko 'ema tamasi'i fika uá ko ha taha ako 'i he sió mo e ngaungaué. Ko ha tamasi'i longomo'ui 'aupito pea na'e fiefia taha ia ke heka 'i ha pasikala (mountain bike) pe fononga lalo mo 'ene tamaí. Na'á ma 'ilo na'á ne ongo'i lelei taha 'a e Laumalié he taimi na'á ne 'i tu'a ai mo ngaungaué. Na'a mau fakahoko ha ngaahi fononga lahi 'o nofo kemi 'o mau talanoa ai kia Sīsū Kalaisi, ki he Fakatupu 'o e Māmaní, pea mo e palani 'o e fakamo'uí. Na'e hū 'a e ngaahi pōpoaki ko 'ení ki he'ema tamasi'i fika uá 'i ha founga mālohi 'i he'ene kau 'i he ngaahi 'ekitiviti ko 'ení.

Na'á ku toe 'ilo foki mo hoku husepānití 'e lava 'a e ako 'i he ngau ngaue holó 'o hoko lolotonga hano fai ha tokoni. Ko ia ne mau fakahoko ai ha ngaahi ngāue tokoni lahi mo 'ema fānaú koe'uhí ke nau lava 'o sio, fanongo, pea mo kau mai. Na'e fakatupu 'e he me'á ni ha 'ātakai faka'ofofa 'o lava ai he'ema fānaú tangatá ke fakatōkakano 'a e ngaahi lēsoni 'o e 'ofá mo e tokoni faka-Kalaisí, pea na'e hāsino taha 'a e ngaahi ngāue ko 'ení 'i he'ema tamasi'i fika uá.

Ko e Fanongó mo e Mahinó

Na'á ma toe 'ilo foki 'oku "fanongo" e kakaí ki he Laumalié Mā'oni'oni

'i ha ngaahi founga kehekehe. Na'á ku lolotonga ako'i ha lēsoni Lautohi Faka-Sāpate ki ha kau ului fo'ou, pea na'á ku fai ange e fehu'i, "Okú ke ongo'i fēfē 'a e Laumalié?" Ko 'enu talí na'e mātu'aki fakamaama. Na'e pehē 'e he taha, "Oku ou ongo'i 'oku mahino 'eku ngaahi fakakaukau." Pea pehē 'e he taha, "Oku ou ongo'i māfana 'i loto," kae pehē 'e he taha ia, "Oku ou ongo'i nonga mo'oni." Na'e pehē 'e ha fefine ne laumāhina si'i pē 'ene hoko ko ha mēmipá, "Oku ou ongo'i tu'utu'ukina 'i hoku sinó kotoa!" Pea pehē 'e ha ni'ihī tokolahi 'oku nau fa'a "fanongo" ki ha le'o 'oku lea ange pe hā mai ha ngaahi fakakaukau fo'ou kiate kīnautolu.

Kuo ako'i 'e 'Eletā Tāleni H. 'Oakesi 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá: "Ko hono angamahení, 'oku hoko mai 'a e fakahaá pe ko e tataki fakalaumalié 'i he lea pe 'i he ngaahi fakakaukau 'oku fakahoko mai ki he 'atamaí (vakai, 'Īnosi 1:10; T&F 8:2-3), 'i ha fakamaama fakatu'upakē (vakai, T&F 6:14-15), 'i ha ngaahi ongo 'oku lelei pe kovi fekau'aki mo ha ngaahi ngāue 'oku fokotu'u ke fai, pea a'u pē ki ha ngaahi ngāue lelei, 'o hangē ko ia 'i he ngaahi faiva talēnití. . . . "Oku lahi ange e hoko mai 'a e tataki

fakalaumālié 'i he ongo 'o e lotó kae 'ikai ko ha me'a 'oku ongo 'i 'e he telingá.'"²

'Oku mahino te tau takitaha lava 'o fanongo mo ongo 'i 'a e fetu'utaki mai 'a e Laumālie Mā'oni'oní 'i ha ngaahi founga kehekehe. 'Oku totonu ke tau fakalaka atu 'i he ako 'i pē 'etau fānau te nau ma'u ha ongo 'i māfaná koe-'uhí mahalo he 'ikai ke nau a'usia 'a e ongo ko iá; mahalo te nau ma'u ha ue 'i fakalaumālie 'i ha founga kehe.

Na'e fai 'e 'Eletā Sei E. Seniseni, ne kau kimu'a he Kau Palesiteni 'o e Kau Fitungofulú, 'a e talanoa ko 'eni fekau'aki mo ha mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá na'á ne 'a'ahi atu ki ha misiona. 'I ha vaha'ataimi 'o e konifelenisi fakasouní, na'e tafoki

ange 'a e 'Aposetoló ni ki he mēmipa 'o e Kau Fitungofulú 'a ia na'á ne lea ha konifelenisi kimu'a 'o pehē ange, "'Oku ou fakakaukau pe na'á ke tuku ha fa'ahnga ongo 'i he fakakaukau 'a e ongo faifekau 'o ne fakatupu ha ngaahi palopalema lahi ange 'i he me'a te ke lava 'o fakalelei'í. 'I he'eku fefononga'aki lahi 'i he Siasí, kuó u 'ilo ha kakai tokosi 'i 'aupito kuo nau a'usia 'a e vela 'o e lotó. Ko hono mo'oní, kuo tokolahi ha kakai kuo nau talamai kiate au kuo nau ta'e-fiemālie koe'uhí he kuo te'eki ai ke nau a'usia 'a e ongo ko iá neongo kuo nau lotua pe 'aukai 'i ha vaha'ataimi lahi." Na'e hoko atu 'a 'Eletā Seniseni: "Kuó u feinga 'i he ngaahi ta'u ko 'eni ke ako e ngaahi founga kehekehe 'oku ngāue ai 'a e Laumālie 'o e 'Eiki.

'Oku folofola mo'oni 'a e 'Otuá mei he langí, ka 'okú Ne fakahā, fakapapa-u'i, pe fai e fakahinohinó 'i ha ngaahi founga kehekehe."³ 'Oku fu'u mahu-'inga ke tau ako 'i 'etau fānau 'oku fie ma'u ke nau ako ke fanongo ki he Laumālié 'i he founga 'okú Ne folofola ai kiate kinautolú.

Ko e taimi 'oku tau ako 'i ai 'etau fānau, 'oku tau vahevahe e ngaahi tefito 'i mo'oni 'o e tuí, fakatomalá, papitaisó, mo e me'afuaki 'o e Laumālie Mā'oni'oní. 'Oku mātu'aki mahu'inga hono ako 'i kinautolu ke nau fanongo mo mahino e ngaahi ue 'i 'oku nau ma'ú, ki he'enu tupulaki fakalaumālié. Na'e fale 'i kitautolu 'e Palesiteni Kōtoni B. Hingikelí (1910–2008), "'E fie ma'u [e ho'o fānau] 'a e ivi pea mo e tui kotoa pē te mou lava ke 'oange kiate kinautolu 'i he'enu kei ofi atu kiate koé. Pea te nau toe fie ma'u foki 'a e ivi lahi ange ko ē 'oku ha'u mei ha mālohi 'oku mā'olunga angé."⁴

Ko ha tāpuaki ma'ongo'onga 'i he'etau mo'ui 'a hono ma'u e fakahinohino mo e tatakai mei he'etau Tamai Hēvaní 'o fakafou mai 'i he Laumālie Mā'oni'oní. 'I he'etau ako 'i 'etau fānau he founga ke ma'u pea mo tokanga ki he ngaahi ue 'i fakalaumālié, ngaahi ongo, mo e ngaahi fakahinohino ko 'eni, te nau lava leva 'o ma'u ha fakamo'oni fakatāutaha te ne 'oange kiate kinautolu ha mālohi 'i he kaha'ú. 'E lava 'o hoko 'a e Laumālie Mā'oni'oní ko hanau takaua ma'u pē, pea te nau lava 'o fanongo kakato ange kiate Ia. Te tau lava 'i he'etau hoko ko e mātu'á ke tokoni 'i he founga ni pea mo tokoni ke tāpuekina 'etau fānau. ■

'Oku nofo 'a e taha na'á ne fa'ú 'i Kalefōnia, USA.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Gérald Caussé, "Na'a mo e Fānau 'e Mahino pē Ki Ai," *Liahona*, Nōvema 2008, 32.
2. Dallin H. Oaks, "Eight Reasons for Revelation," *Liahona*, Sept. 2004, 8.
3. Jay E. Jensen, "Have I Received an Answer from the Spirit?" *Ensign*, Apr. 1989, 21–22.
4. Gordon B. Hinckley, "Ko 'Eni, 'Etau Fānau Iki," *Liahona*, Tisema 2007, 2.

FAKATOMALÁ

'O ku hanga 'e he Fakalelei 'a e Fakamo'ui ko Sisū Kalaisi 'o 'ai ke malava 'a e fakatomalá, pea kuo pau ke fakatomala hotau taha kotoa.

'Oku fakamatala 'i 'e 'Eletā Peletili D. Fositā 'o e Kau Fitungofulú 'i ha fakamatala he peesi 54–55 'o e makasini e māhina ní, 'oku tau manavasi 'i he taimi 'e ni'ihī 'i he taimi 'oku fie ma'u ai 'e he mamafa 'o e angahalá ke vete ki ha pīsope pe palesiteni fakakoló. Neongo ia, "[ko] kinautolu kuo nau 'osi fononga 'i he hala 'o e fakatomalá 'oku 'ikai ngata pē 'i he malava ke fai e fonongá ka ko e taimi kuó ke 'i ai ai peá ke vakai māi, ko e me'a 'eni te ke mamata ki ái:

Te ke lava 'o fai 'eni. Pea 'i ho'o fai iá, 'e lelei ange 'a e me'a kotoa. . .

"Ko ho'o kamata pē, te ke ongo 'i fjemālie. . .

"E tokoni atu kiate koe ho'o pīsope 'i he me'a ni. Te ke 'ofa ai pea 'ikai toe ngalo ia."

Ngaahi Fokotu'u ki hono Ako'i 'o e To'u Tupú

Lau mo ho'o kau ta'u hongofulu tupú 'a e konga fekau'aki mo e fakatomalá 'i he *Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú*. Alea 'i 'a e ngaahi tāpuaki te tau lava 'o ma'u tu'unga he Fakalelei mo e founga 'oku malava ai 'e he fakatomalá ke fakahoko 'eni.

Te ke lava foki 'o vahevahe ho'o fakamo'oni ki he fakatomalá mo e Fakalelei pea mo 'ena mahu'inga ki ho'o mo'uí. Mahalo foki te ke fie kole ki ho'o kau ta'u hongofulu tupú ke vahevahe atu 'enau fakamo'oni ki he

fakatomalá. Pea ka taau, te ke lava 'o fakaafe 'i 'a e fānau ta'u hongofulu tupú ke nau tokoni ki honau ngaahi tokoua pe tuofāfine kei ikí 'i he 'ekitiviti 'oku fakamatala 'i atu 'i laló.

Ngaahi Fokotu'u ki hono Ako'i 'o e Fānau

Koe'uhí ke fakatāta'a 'i e 'uhinga 'o e nofo ma'u 'i he hala kuo fekau 'e he 'Eikí ke tau muimui ái, fakakaukau ke ke ngāue 'aki ha ki'i kā me'a-va'inga (pe ha ki'i vakapuna, vaka, pe ki'i saliotē) 'i ha lēsoni fakataumu'a. Faka'aonga 'i ha mape pea kole ki he ki'i tamasi'í ke ne 'unuaki 'i māmālie 'a e kaá mei ha feitu'u 'i he mapé ki ha feitu'u 'e taha. Fehu 'i ange, "Ko e hā 'oku fie ma'ú kapau 'e kamata ke hē 'a e kaá mei he halá?"

Ko e taimi 'e mahino ai kuo pau ke fakafoki mai ki he hala totonú ha me'alele, kapau 'e hē, fehu 'i ange pe 'oku tatau fēfē 'eni mo e fakatomalá. Fakamatala 'i ange 'oku 'i ai ha taimi 'e ni'ihī 'i he 'etau fononga 'i he mo'uí, kuo pau ke liliu 'etau tūkufuá ke fakapapau 'i 'oku tau taumu'a ki he feitu'u tonú. Te tau lava 'o fai 'eni he taimi 'e ni'ihī 'iate kinautolu pē. Ka 'i he taimi 'e ni'ihī 'oku tau fie ma'u ha tokoni. Kole ki he fānau ke nau fakamatala ki ha taimi na'a nau tokoni 'i ai pē kinautolu, mo ha taimi na'e tokoni 'i ai kinautolu 'e ha ni'ihī kehe, pea mo e ngaahi founga 'e lava ai 'o tokoni 'i kinautolu 'e he Tamai Hēvani mo Sisū Kalaisi. Manatu 'i 'i ho'o ako 'i 'a e tefito ko 'eni ko e fānau 'oku si' i hifo 'i he ta'u valú 'oku 'ikai fie ma'u

NGAAHI POTUFOLOFOLA FEKAU'AKI MO E FAKATOMALÁ

Lea Fakatātā 28:13

'Īsaia 1:16–18

'Īnosi 1:2–8

Mōsaia 4:1–3; 26:30–31

'Alamā 34:32–33

Hilamani 12:23

3 Nīfai 9:20–22

Tokāteline mo e Ngaahi

Fuakava 18:10–13; 58:42–43

ke nau fakatomala, ka 'oku mahu'inga ke nau ako ki he tefito 'i mo'oni 'o e fakatomalá.

Alea 'i 'enau ngaahi talí mo kinautolu pea talanoa ki he anga 'ene hoko 'a e fakatomalá ko ha me'a 'ofa mei he Tamai Hēvani mo Sisū Kalaisi pea tau lava ai 'o toe foki kiate Kināua. ■

ONGOONGO 'O E SIASÍ

Vakai ki he news.lds.org ke ma'u ha ngaahi ongoongo lahi ange mo e me'a 'oku hoko 'i he Siasí.

Lea 'a 'Eletā M. Lāsolo Pālāti ki he Kāingalotu 'i 'Iulopé

'Oku fie ma'u e tui na'e fakahaa'i 'e he kau fuofua paionia 'i 'Iulopé, 'o kapau 'oku fie 'unuaki'i 'e he Kāingalotu 'o e Siasí 'a e pule'anga 'o e 'Otuá ki mu'a, ko e lea ia ne fai 'e 'Eletā M. Lāsolo Pālāti 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, lolotonga ha fakamafola na'e fai ki he kāingalotu 'o e Siasí 'i Sueteni, Tenima'ake, Finileni pea mo Noaue.

Na'e fehu'i 'a 'Eletā Pālāti, "Ko e hā e tu'unga 'e a'u ki ai e Siasí 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní 'i homou ngaahi fonuá hili ha ta'u 'e 20 mei heni? Ko e hā e tali te tau fai ki he kau fuofua kāingalotu Sikenitinēvia

Ko 'Eletā M. Lāsolo Pālāti 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, mo ha kāingalotu 'o e Siasí hili ha fakataha 'i Sueteni 'i Sune.

'o e Siasí 'o kapau he 'ikai ke tau lava 'o lipooti ange na'e tatau 'etau tuí, lototo'á mo 'etau ngaahi ngāue pea mo kinautolu, mo fai hotau lelei tahā ke fakamālohia 'a e Siasí 'i he uooti, kolo, siteiki mo e vahefonua kotoa pē?"

Ko e fakamafolá ko ha kongā pē ia 'e taha 'o e 'ahi fakamuimui ne toki fai 'e 'Eletā Pālāti ki Sitokaholoma, Sueteni; Lonitoni, 'Ingilaní; pea mo Pālesi 'i Falaniseé.

Na'e fakataha 'a 'Eletā Pālāti mo e kau faifekau 'oku ngāue 'i Sueteni pea na'á ne lea ki he kakai lalahi kei talavou 'i Sitokaholomá. Na'e fakamafola e fakataha ko iá ki ha ngaahi falelotu 'e 402 'i he 'Ēlia 'Iulopé. Na'á ne lea 'o fekau'aki mo e mahu'inga 'o e malí pea mo fakamamafa'i 'a e ngaahi fili 'oku fai 'e he kakai lalahi kei talavou 'o kau ki hono hanga 'e he'enu mo'ui 'aki 'a e ongoongolelí 'o fakamahino mai 'a e kaha'u 'o e Siasí. Na'á ne fakatukupaa'i kinautolu ke nau 'omi ha fo'i toko taha ki he Siasí pe fakafoki mai ha taha ki he Siasí kimu'a he faka'osinga 'o e ta'ú.

Na'e lea foki 'a 'Eletā Pālāti ki he kāingalotu 'o e Siasí 'i ha konifelenisi 'i Sikenitinēvia na'e fakamafola ki he ngaahi 'apisiasi kotoa 'i Sueteni, Tenima'ake, Finileni pea mo Noaue. 'Oku fe'unga e tokolahi 'o e kāingalotu 'o e Siasí 'i he ngaahi fonua Nōtiká, mo ha toko 23,000 tupu 'i ha ha'ofanga lotu 'e 123.

'I Lonitoni 'i 'Ingilaní, na'e fakataha ai 'a 'Eletā Pālāti mo 'Eletā Hōsei Teisila, ko e Palesiteni Faka'ēlia 'Iulopé, mo e kau faifekau 'oku ngāue 'i Lonitoni mo e ongo Misiona Lonitoni mo Lonitoni Sauté. Na'e laungeau ha kau faifekau ne nau fakafanongo ki he fakamo'oni 'a 'Eletā Pālāti pea nau ongo'i 'ene loto manavakāvakava ki he ngāue fakafaifekau.

'I Falaniseé, na'e fakataha ai 'a 'Eletā Pālāti mo ha kau faifekau 'i Vesailasi. Na'á ne toe afe foki ke 'a'ahi ki he feitu'u 'e tu'u ai e Temipale Pālesi Falaniseé he kaha'ú, 'a ia na'e fanongonongo 'i he konifelenisi lahi 'o 'Okatopa 2011. ■

Mei he talanoa 'a Sarah Jane Weaver, Church News.

Pulusi e Tohi 'a Molomoná he lea faka-Malēsiá

Kuo fanongonongo 'e he Siasí 'a hono pulusi 'o e Tohi 'a Molomoná 'i he lea faka-Malēsiá, pea 'oku hoko ia ko e lea fakafonua hono 109 ki he tohi folofola ko 'ení. Na'e lava foki ke ma'u e Tohi 'a Molomoná he lea faka-Silōvakí 'i Mā'asi 'o e ta'u ní. 'Oku faka'aonga'i e lea faka-Malēsiá 'i he ngaahi fonua 'Ēsia Tongahahaké, 'a ia ko Malēsia, Singapoa, 'Initonēsia pea mo 'Initia.

'Oku lava ke ma'u atu he taimí ni 'a e Tohi 'a Molomona faka-Malēsiá mei he ngaahi senitā tufakí'anga nāunau 'o e Siasí pea mo fakahangatonu mei he falekoloa 'initanetí 'i he store.lds.org (nāunau fika 35607 348) pea mo e scriptures.lds.org.

Ma'u'anga Tokoni ki Hono Ako'i e Fānaú 'i he LDS.org

Kuo ta'u lahi 'a hono hanga 'e he kau faiakó mo e kau takí pea mo e ngaahi mātu'á 'o tñnaki atu 'a e *Friend* mo e makasini *Liahoná* ki he'enau ako'i 'o e ongoongoleléi. 'Oku lava ke ma'u fakahangatonu atu mei he 'initanetí ha ni'ihi 'o e ngaahi ma'u'anga tokoni tatau pē ko 'ení mei he LDS.org pea kuo fokotu'utu'u ia ke ke ma'u ngofua 'a e ngaahi tokoni fakalēsoni 'okú ke fekumi ki ai.

'E lava ke ke kumi ki he ngaahi ma'u'anga tokoni 'o fakatatau mo hono tefitó, pe fa'ahingá pe fika 'o e lēsoni Palaimelí 'i he lea faka-Pilitāniá 'aki ha' o fakahū 'a e "Resources for Teaching Children [Ma'u'anga Tokoni ki Hono Ako'i 'o e Fānaú] 'i he search bar he LDS.org. 'E lava foki ke ke hū ki he peesi ko 'ení mei he peesi 'o e ngaahi tohi lēsoni 'a e Palaimelí.

'E ma'u atu foki e kongá ki he ngaahi taumu'a 'o e Ma'u'anga Tokoni ki Hono Ako'i 'o e Fānaú 'i he lea faka-Sipeiní mo e faka-Potukalí, 'a ia 'e lava ke ke hū ki ai mei he LDS.org pe peesi 'uluaki 'o e *Liahoná* fakatou'osi 'i he ngaahi lea fakafonua ko 'ení.

'Oku kau he ngaahi ma'u'anga tokoni ha ngaahi talanoa, 'ekitiviti, ngaahi fakamatala mei he *Liahoná* pea mo ha ngaahi mītia kehe kuo fakangofua 'e he Siasí ki hono ako'i 'o e fānaú 'i 'api pe 'i he lotú. 'E tñnaki atu ha ngaahi tefito kehe 'i he māhina takitaha.

Mei ha talanoa 'a Camille West,

LDS.org Ngaahi Ongooŋó mo e Ngaahi Polokalamá.

Fakamanatua 'e he Palaimelí 'a e Ta'u 135

'I he ta'u 'e 135 kuohilí 'i Fāmingitoni, 'Iutā, USA, na'e hoha'a ai 'a Pisope Sione W. Hesi ki he 'ulungaanga 'o e fānaú 'i hono uotí. Na'á ne ui ai e ngaahi fa'e 'o e uotí ke nau fakataha mai ke nau talanoa fekau'aki mo hono mahu'inga ke tataki e fakakaukau 'o e longa 'i fānaú.

Na'e fakafanongo 'a 'Aulola Sipenisā Lousa peá ne talanoa ki ai mo 'Iliisa R. Sinou, 'a ia na'e 'a'ahi atu ki Fāmingitoni he fa'ahita'u matala 'o e 1878. Na'e fakataha leva 'a Sisitā Sinou pea mo e Palesiteni 'o e Siasí ko Sione Teila, pea fakamafai 'i leva 'a Pisope Hesi ke ne fa'u ha houalotu ma'á e fānaú 'i hono uotí. Na'e fokotu'u 'a e Kautaha

Palaimeli 'o e Uooti Fāmingitoni, 'i he 'aho 11 'o 'Aokosi 1878, pea hoko 'a Sisitā Lousa ko e palesitení.

'I he 'aho ní, 'oku fakafuofua ki he fānaú 'e toko taha miliona he funga 'o e māmaní 'oku nau lavemonū he Palaimelí 'i he uike taki taha. 'Oku faifeinga e kau taki mo e kau faiako 'o e Palaimelí ke fakahaa 'i 'enau pou pou ki he ngaahi mātu'á 'i honou fatongiá ke tokoni ke ma'u 'e he fānaú ha fakamo'oni ki he Tamai Hēvaní, Sīsū Kalaisi pea mo e ongoongolelei kuo toe fakafoki maí. ■

Mei ha talanoa 'a Rosemary M. Wixom, Jean A. Stevens, mo Cheryl A. Esplin, Ko e Kau Palesitenisí Lahi 'o e Palaimelí.

'Uluaki Fakataha e Kautaha 'a e Palaimelí, tā 'e Lynn Fausett mo Gordon Cope.

'Oku feinga 'a e kau taki mo e kau faiako Palaimelí ke tokoni ke ma'u 'e he fānaú ha fakamo'oni ki he Tamai Hēvaní, Sīsū Kalaisi pea mo e ongoongolelei kuo toe fakafoki maí.

KO E ATA 'O E 'ALO I NE TĀ 'E BERNARDINUS INDISUR MEI HE ISTOCKPHOTO/THINKSTOCK

Fai 'e 'Eletā
Bruce D. Porter
'O e Kau
Fitungofulú

MOU OMI, KE TAU HŪ KIATE IA

Tatau ai pē pe ko e hā 'okū ne ha'i kitautolu—angahalá, tūkungá, pe me'a ne hoko he kuo hilí—kuo hā'ele mai 'a e 'Eiki ko Sīsū Kalaisí, 'a 'Imānuela ma'ongo'onga, ke fakatau 'atāina 'i kitauolu.

Na'e kikitē 'i hono 'alo 'i 'o Sīsū Kalaisí 'e he palōfita ko 'Īsaiá 'i ha ta'u 'e 700 tupu kimu'a pea 'alo 'i Iá, 'i he ngaahi lea fakangalongata 'a 'a Siao Si Feletiliki Haniteli (George Frideric Handel) he'ene hiva *Ko e Mīsaiá*: "He kuo fanau 'i kiate kitautolu 'a e tamasi'i, kuo foaki kiate kitautolu 'a e foha: pea 'e 'i hono umá 'a e pule: pea 'e ui hono huafá ko Fakafo, ko Akonaki, ko e 'Otua Māfima, ko e Tamai Ta'engata, ko e 'Eiki 'o e Melino" ('Īsaiá 9:5).

'Oku toe 'omi foki 'e he hiva 'a Haniteli ko e *Mīsaiá* ke lāngilangi'ia fakamūsika e na'ina 'i ko 'ení, 'o makatu'unga 'i he 'Īsaiá 40:9: "A koe, 'oku 'omi 'a e ongoongolelé ki Sai-oné, . . . 'a koe 'oku 'omi 'a e ongoongolelé ki Selusalemá, hiki hake ho le'ó 'i he mālohi; hiki hake ia ke 'oua 'e manavahē; ke ke pehē ki he ngaahi kolo 'o Siutá, Vakai ki homou 'Otuá!"¹

Vakai ki homou 'Otuá, na'e 'alo 'i ko ha valevale 'i Pētelihema pea kofukofu 'aki ha tupenu. Vakai ki homou 'Otuá, kuo 'alo 'i masiva mo mā'ulalo ke Ne lava 'o hā'ele 'i he lotolotonga 'o e kakai mā'ulaló ko e tokotaha tu'a. Vakai ki homou 'Otuá, na'a mo e Huhu 'i ta'e-fakangatangata mo ta'engatá, kuo kofu 'aki 'a e kakanó mo hā'ele mai ke 'afio 'i he māmani kuó Ne fakatupú.

Foki mu'a mo au ki he 'uluaki Kilisimasi toputapu 'i Pētelihemá ke tau fakalaululotoa hono 'alo 'i hotau 'Eiki. Na'e hā'ele mai 'i he lōngonoa 'o e poó, 'i he vahevahengamālie 'o taimí, 'a Ia ko e 'Imanuelá (vakai, 'Īsaiá 7:14), ko e Aka 'o Sese (vakai, 'Īsaiá 11:1), ko e Hengihengi 'o e 'Ahó (vakai, Luke 1:78), ko e 'Eiki Māfima (vakai, 2 Kolinitō 6:18). Na'e

faka'ilonga'i 'e Hono 'alo'í 'a e 'a'ahi ne tala'ofa 'e he Tupu'angá ki māmaní, ko e afei-taulalo 'a e 'Otuá ki he tangatá (vakai, 1 Nifai 11:16–27). Hangē ko ia ne tohi 'e 'Īsaia he me'a ne hokó, “Ko e kakai na'e 'a'eva 'i he po'ulí kuo mamata ki he maama lahi: ko kinautolu na'e nofo 'i he fonua 'o e 'ata 'o e maté, kuo ulo kiate kinautolu 'a e māmá” ('Īsaia 9:1).

'Oku tau 'ilo mei he fakahā 'o onopōnī na'e hā'ele mai ki māmani 'a e Tu'i 'o 'Īsileli na'e tomu'a fakanofó 'i he taimi failaú (vakai, T&F 20:1). Na'e kikite 'a Maika 'e 'alo'i Ia 'i Pētelihema—“[ko e] si'i hifo 'i he ngaahi tokoafe 'o Siutá” (Maika 5:2). Na'e tu'u e ki'i kolo 'e 'alo'i ai 'i he malumalu 'o e kolo hau ko Selusalemá, 'a ia na'e maile 'e nima (kilomita 'e 8) ki he tokelaú. Ko Selusalema 'a e kolomu'a 'o Siuteá, ko e tu'u'anga 'o e temipalé mo e uhouhonga e mālohi 'o Lomá. Ko Pētelihemá ko ha kolo tuku'uta, na'e ngoue mo tauhi monumanu. Ko e me'a pē ne 'iloa aí he na'e fā'ele'i 'a Tēvita ai, ko e tu'i he kuonga mu'á 'o 'Īsileli, 'a ia 'e 'alo'i mai 'i hono hakó 'a Kalaisi; ko ia, na'e angamaheni 'aki ke 'iloa e ki'i koló ko e Kolo 'o Tēvitá. Ko hono hingoa faka-Hepeluú, *Peta Likemi*, ko hono 'uhingá ko e “fale mā,”² ko ha hingoa na'e 'ikai hano fu'u mahu'inga fēfē kae tálunga hono 'alo'i ai 'o Ia 'e 'iloa ko e Mā 'o e Mo'uí.

Na'e hoko e ngaahi ngoue'anga takatakai 'i Pētelihemá ko ha nofo'anga ki ha ngaahi tākanga sipi lahi, pea 'i he kamata'anga 'o e fā'ahita'u failaú, ko e taimi fā'ele'i angamaheni ia 'o e fanga sipí. 'Oku 'ā 'a e kau

Na'e 'afio'i 'e he Fakamo'uí 'a e mo'uí mei he tafa'aki mo e tuliki kotoa pē, 'i 'olunga pea 'i lalo fakatou'osi. Ko Ia na'e hoko ko e Lahí na'á Ne 'ai Ia ko e si'i taha—Ko e Tauhisipi Fakalangi na'e hoko ko e Lamí.

tauhi sipí 'i he poó kakato, 'o tokanga'i 'enau fanga sipí 'i he pō langima'á; ko ia, na'e 'ikai toe fie ma'u ai 'e he kau āngelo na'a nau talaki hono 'alo'i 'o e Fakamo'uí ke fafangu kinautolu.

Ko e Lami 'a e 'Otuá

'Oku 'iloa 'a e tamasi'i valevale na'e tū-uta mai he fa'ahita'u fa'ēle'i ko e “Lami 'a e 'Otuá” (Sione 1:29; 1 Nifai 11:31; T&F 88:106). Ko ha hingoa ia 'oku mahu'inga fau, he na'á Ne tū'uta mai mo e fanga lamí pea 'e “tataki ia [i ha 'aho] 'o hangē ko e lami ke tamate'i” ('Īsaia 53:7). Ka, 'i he tafa'aki 'e tahá, na'e hoko foki Ia ko e Tauhisipi Leleí (vakai, Sione 10:11), ko ha taha 'okú Ne tokanga'i 'a e fanga lamí. 'I he'ene peheé, 'oku fakafofonga'i 'e he ongo fakataipe ko 'eni 'o 'Ene mo'uí 'a kinautolu 'oku tokoní mo kinautolu 'oku tokoní'i. Na'e taau pē ke fakahoko 'e Kalaisi 'a e ongo fatongia fakatou'osi, he 'i he mo'uí, na'á ne “hā'ele hifo ki lalo 'i he ngaahi me'a kotoa pē” (T&F 88:6), pea 'i itānití, 'e “hā'ele hake ki 'olunga” pea 'okú ne 'afio'i 'a e ngaahi me'a kotoa pē pea “okú ne takatakai 'i he ngaahi me'a kotoa pē” (T&F 88:6, 41). Na'á Ne 'afio'i 'a e mo'uí mei he tafa'aki mo e tuliki kotoa pē, 'i 'olunga pea 'i lalo. Ko Ia na'e hoko ko e Lahí na'á Ne 'ai ia ko e si'i taha—Ko e Tauhisipi Fakalangi na'e hoko ko e Lamí.

Na'e 'ikai hoko 'Ene hā'ele maí ko hano fā'ele'i pē 'o ha palōfita ma'ongo'onga, pe hoko mai 'a ha 'ea-hoko ne tala'ofa ki he taloni fakatu'í, pe ko ha 'a'u mai pē 'a e tokotaha haohaoa pē taha kuo faifaiangé

peá ne fononga'ia 'a e māmaní. Ko e hā'ele mai ia 'a e 'Otua 'o e langí "[ke fononga'ia hono tu'unga va'é pea meimei tatau mo e tangatá]."³

Ko Sīsū Kalaisi 'a e Tupu'anga 'o e māmaní mo e Sihova Ma'ongo'onga 'o e Fua-kava Motu'á. Ko Hono le'ó na'e onгона 'i he Mo'unga ko Sainá, ko Hono mālohí na'á ne tauhi 'a 'Isileli kuo filí 'i he'ene hē fanó, mo 'Ene 'afió na'e fakahā kia 'Inoke, 'Isaia, mo e kau palōfita kotoa 'a e nāunau 'o e ngaahi me'a 'e hokó. Pea 'oku 'i ai e mana ma'ongo'onga taha 'o e 'Alo'i: ko e taimi ia na'e fuofua fakahā ai 'e he 'Otua mo e Tupu'anga 'o e langí mo e māmaní Ia 'i he māmaní, na'á Ne fili ke fai ia ko ha valevale—ngāvaivai mo fakafalala.

Na'e pehē 'e ha tukufakaholo faka-Hepelū he kuonga mu'á 'e 'alo'i 'a e Mīsaia 'i he Lakaatú. 'Oku tau 'ilo'i ko e mo'oni ko 'Ēpeleli 'i he vahevahengamālie 'o taimí ne hoko ia 'he uike 'o e katoanga 'o e Lakaatú—'a e fakamanatua toputapu 'e he kau Siú hono fakahaofi 'o 'Isileli mei he 'āngelo faifaka'auha na'á ne 'omi e maté ki he ngaahi foha lahi 'o 'Isipité. Ko e fāmili 'Isileli kotoa pē na'á ne feilaulau 'i ha lami mo vali 'aki hono totó e kaumatapā honau fale nofo'angá na'e fakahaofi (vakai, 'Ekesōtosi 12:3–30). Hili ha ta'u 'e tolungofulu mei he Lakaatu 'o e 'alo'i 'o Kalaisi, na'e vali 'aki hono ta'ata'á 'a e pou 'o ha kolosí ke fakahaofi Hono kakaí mei he kau 'āngelo faifaka'auha 'o e maté mo e angahalá.

Mahalo ko e katoanga Lakaatú 'a e 'uhinga 'o e 'ikai ha loki 'e 'atā 'i he fale talifonongá kia Mele mo Siosefá. Na'e tupu e tokolahi 'o Selusalemá 'i ha lauiafe he lolotonga 'o e Lakaatú, 'o tupu ai ha kumi 'e he kakai fonongá ha feitu'u 'i he ngaahi kolo hoko maí. Na'e fononga 'a Mele mo Siosefa ki Pētelihema, 'a e nofo'anga 'o e 'api e ngaahi kui 'a Siosefá, ke fakahoko e ngaahi fie ma'u 'o ha tohi kakai na'e tu'utu'uni 'e he 'emipola ko Sisa 'Akositusí. Na'e fakangofua 'e he fie ma'u 'o e tohi kakai ke nau ō ki Selusalema 'i ha fa'ahinga taimi pē he lolotonga e ta'ú, ka 'oku ngalingali na'a nau fili 'a e fa'ahita'u

Lakaatú koe'uhí he na'e fie ma'u 'e he fono 'a Mōsesé 'a e tangata kotoa ke ō ki Selusalema 'i he Lakaatú.⁴ Koe'uhí na'e tu'u 'a Pētelihema 'o hoko atu pē he Kolo Tapú, 'e lava ai ha ongomātu'a mei Nāsaleti ke fakahoko ha me'a 'e ua he taimi pē taha.

Kuo hoko 'a e tauhi 'o e fale talifonongá 'i he hisitōliá ko ha taha ta'e-manakoa. Ka 'i he'etau fakakaukau ki he fu'u tokolahi 'a e vāhengá 'i he lolotonga 'o e Lakaatú, he 'ikai ke tau lava 'o tukuaki 'i ia 'i he 'ikai ha loki ke 'oange ki he ongomātu'a mali mei Nāsaleti. Neongo ko e tokolahi taha 'o e kau pilikimi 'o e Lakaatú na'a nau nofo pē 'i ha ngaahi tēniti 'e lauiafe 'i he toafa takai 'i Selusalemá, na'e 'i ai mo ha lauiafe kehe ne nau kumi hūfanga 'i he ngaahi faletalifononga 'o e feitu'ú, ne 'iloa ko e ngaahi kalaveni (caravansaries) pe kani (khans). Na'e 'ikai ha veiveiua na'e fonuhake 'a e faletalifononga 'i Pētelihemá, pea ko hono 'oange 'e he tauhi fale talifonongá e fale 'o e fangamonumanú na'e hangé ia ha ngāue anga'ofa mo'oní.

Tatau ai pē kapau na'e ma'u ha loki 'o e ongo-me'á 'i he fale talifonongá, na'e mei hoko pē ia ko ha nofo'anga masivesiva. Ko e kani [fale tali fononga] angamaheni 'o e taimi ko iá ko ha fale maka mo ha

Na'e pehē 'e ha tukufakaholo faka-Hepelū he kuonga mu'á 'e 'alo'i 'a e Mīsaia 'i he Lakaatú. 'Oku tau 'ilo'i ko e mo'oni ko 'Ēpeleli 'i he vahevahengamālie 'o taimí ne hoko ia he uike katoanga 'o e Lakaatú.

fanga ki'i loki, 'o taki holisi pē 'e tolu kae ava mai e tafa-'aki 'e taha ki he kakaí.⁵ Neongo ia, ko e fale tauhi'anga 'o e fanga monumanú na'e ngalingali ko ha loto'ā, 'ana, pe hūfanga'anga kehe, na'e holisi, pea ko hono 'alo'i 'o Kalaisi 'i he lotolotonga 'o e fanga monumanú na'e 'i ai hano lelei mahino 'e taha 'o laka ange 'i he loto fale tokolahi 'o e fale talifononga: na'e ma'u heni ha nonga mo 'ikai tokolahi. 'I he 'uhingá ni, ne hoko hono 'omi 'o e fale tauhi'anga 'o e fanga monumanú ko ha tāpuaki, 'o hoko ai e alo'i topu-tapu taha 'i he hisitōlia 'o e tangatá 'i ha feitu'u molumalu mo lōngonoa.

Mei he Tau'atāina ki he Nofu Pōpulá

Na'e hiki 'e he palōfita ko 'Īsaia 'i he ta'u 'e fitungeau kimu'a 'i he 'uluaki Kilisimasi ko iá, ha kikite fakamisaia na'e lau kimui 'e he Fakamo'uí ki Hono kaungā kolo 'i Nasaletí: “Oku 'iate au 'a e Laumālie 'o e 'Eikí; koe'uhí kuo fakanofu au 'e [he 'Eikí] ke u malanga 'aki 'a e ongoongolelei ki he angamaluú; kuó ne fekau au ke nono'o 'a e loto mafesí, ke fakahā 'a e tau'atāina ki he kau pōpulá, pea ke fakaava 'a e fale fakapōpulá kiate kinautolu kuo ha'isiá” (‘Īsaia 61:1; vakai foki, Luke 4:18–19).

Ko e taimi 'oku tau lau ai e misiona 'o Kalaisí ke talaki e tau'atāina ki he pōpulá mo fakaava 'a e fale fakapōpulá kiate kinautolu 'oku ha'isiá, mahalo te tau 'uluaki fakakaukau ki He'ene ngāue 'i he maama tatali'anga 'o e ngaahi laumālie 'i he lotolotonga 'o e kau pekiá. *Ka 'oku tau nofo pōpula kotoa*—pōpula ki he faihalá mo e vaivai 'o e sino fakamatelié mo mo'ulaloa ki he ngaahi 'ahi'ahi 'o e kakanó, mahamahakí, pea fakaiku, ki he maté—*pea 'oku tau fie ma'u kotoa ke fakatau'atāina i kitautolu.*

Tatau ai pē pe ko e hā 'okú ne ha'i kitautolú—angahalá, tūkungá, pe ngaahi me'a 'i he kuo hilí—kuo hā'ele mai 'a e 'Eiki ko Sīsū Kalaisí, 'a 'Imānuela ma'ongo'onga, ke fakatau'atāina i kitautolu. 'Okú Ne malanga 'i 'a e tau'atāina ki he nofopōpulá mo e tau'atāina mei he ngaahi ha'i 'o e maté mo e pōpula 'o e angahalá, ta'e-iló, hikisiá, mo e fehalakí. Na'e kikite 'i te Ne folofola ki he kau pōpulá, “Alu atu” (‘Īsaia 49:9). Ko e me'a pē taha na'e fie ma'u ki he'etau tau'atāina ke tau ha'u kiate la 'i he loto mafesifesi mo e laumālie fakatomala, 'o fakatomala mo feinga ke fai Hono finangaló.

Na'á ku fetaulaki 'i he ta'u nai 'e 30 kuo hilí mo ha tangata te u ui pē ko Tōmasi. Na'á ne ta'u 45 'i he taimi na'á ku fetaulaki ai mo iá. Na'e kau 'ene ongomātu'á ki he Siasí 'i he ta'u 'e uofulu kimu'á. Na'e 'ikai mahu'inga'ia 'a Tōmasi 'i he tui fakalotu fo'ou 'ene ongomātu'á. Ka na'e

'ofa 'ene ongomātu'á 'iate ia, mo tukuloto'i 'ena faka-'amu 'e lava 'ena tamasi'í 'i ha 'aho 'o 'ilo 'a e mo'oni 'o e ongoongolelei kuo toe fakafoki maí. 'I he fakalau atu 'a e ngaahi ta'ú, na'á na feinga tā-tu'olahi ke fakaloto'i ia ke ki'i talanoa pē mo e kau faifekau mo fanongo ki he'enu pōpoakí. Na'á ne toutou fakafisinga'i, mo manuki'i 'ene ongomātu'á koe'uhí ko 'ena tui fakalotú.

'I ha 'aho 'e taha ne holiholivale ai 'ene fa'eé peá ne talaange, “Tōmasi, kapau te ke fanongo tu'o taha pē ki he lēsoni fakafaifekau, he 'ikai ke u toe teitei lea atu kiate koe fekau'aki mo e Siasí.” Na'e fakakaukau 'a Tōmasi ko ha alea lelei 'eni pea loto leva ke talanoa mo e kau faifekau. Na'e tangutu pē 'i he lolotonga 'o e 'uluaki lēsoni 'e tolú, fonu hikisia, peá ne fa'a fakakata 'aki e me'a na'e ako'i 'e he ongo faifekau.

'I he lolotonga 'o e lēsoni hono faá, fekau'aki mo e Fakalelei 'a Sīsū Kalaisí pea mo e ngaahi 'uluaki tefito'i mo'oni 'o e ongoongolelei, na'e 'ikai ke lea 'a Tōmasi ka na'e faka'au 'o fakalongolongo 'aupito mo fakafanongo tokanga. Na'e fai 'e he ongo faifekau 'ena fakamo'oni ki he Fakamo'uí 'i he 'osi 'a e lēsoni. Na'e ongo'i 'e ha taha 'o e ongo faifekau ha ue'i ke fakaava 'ene Tohi Tapú 'o lau e ngaahi lea ko 'ení:

“Ha'u kiate au 'a kimoutolu kotoa pē 'oku feinga mo mafasiá, pea te u foaki 'a e fiemālie kiate kimoutolu.

“To'o 'eku ha'amongá kiate kimoutolu, pea mou ako 'iate au; he 'oku ou angavaivai mo angamalú: pea te mou 'ilo ai 'a e fiemālie ki homou laumālie” (Mātuu 11:28–29).

Na'e fakafokifā pē kuo fākafoa 'a Tōmasi. Na'á ne 'eke ange, “Ko ho'omo feingá ke talamai 'e lava 'e Kalasi 'o fakamolemole'i 'eku ngaahi angahalá? Kuó u mo'ui 'i ha mo'ui angahala'ia. 'Oku 'ikai tukunoa'i au 'e he'eku manatu ki he'eku ngaahi angahalá. Te u fie fai ha me'a pē ke fakatau'atāina'i au mei he'eku ongo'i halaiá.”

Ne hoko 'ene hikisiá ko ha me'a na'á ne fufuu'i ha laumālie ne pōpula ki he angahalá mo e loto halaiá. Na'e fakapapau'i ange 'e he ongo 'eletaá kia Tōmasi 'e fakamolemole'i ia 'e Kalaisi mo fakatau'atāina'i mei he mafasia 'o e loto halaiá kapau 'e fakatomala pea papitaiso mo hilifakinima. Hili ia pea fai 'ena fakamo'oni ki he mālohi 'o e Fakalelei. Talu mei he momeniti ko iá mo e liliu 'a e me'a kotoa 'i he mo'ui 'a Tōmasí. Na'e lahi e me'a ke ne fakatomala'i mo ikuna'í, ka 'i he ngaahi tāpuaki 'a e 'Eikí, na'e fakafe'unga'i ia ke papitaiso.

'Osi ha ta'u 'e 20 tupu mei ai, na'á ku tangutu 'i he falelotu he Tempale Felengifutí Siamané, ne tafoki mai e tangata 'uluhiá 'i mu'a 'iate aú 'o pehē mai, “Oku 'ikai

‘apē ko ‘Eletā Poota koe?’ Na‘á ku fiefia lahi ‘i he‘eku fakatokanga‘i ‘a Tōmasí—ko ha tangata kuo fakatau‘atāina‘i mei he pōpulá ‘e he mālohi ‘o Sīsū Kalaisí pea kei faivelenga ‘i he Siasi ‘o e ‘Eikí.

Mahalo te tau takitaha tukupā ‘i he fa‘ahita‘u Kilisimasi ko ‘ení ke tau fakataufolofola ‘i he loto fakatōkilalo ki he‘etau Tamai Hēvaní ‘i he lotu mo kole ‘a e mālohi ‘o Hono ‘Alo ‘ofa‘angá ke ‘iate kitautolu ‘i he‘etau fononga faka‘ahó pea mo fakatau‘atāina‘i kitautolu mei he ngaahi pōpula fakatāutahá, tatau ai pē pe ‘oku lalahi pe iiki.

Sí‘i Pō Toputapu

‘I Tisema 1987, ko e toe nai ia ha uike ‘e ua ki he Kilisimasi, na‘a ku folau ki ‘Isileli ‘i ha ngāue. Me‘apango, he na‘e ‘ikai ko ha taimi melino ia ‘i he Fonua Tapú. Na‘e ‘i ai ha ngaahi laka fakahāhā ‘i he Kouvai Fakahihifó (West Bank), na‘e lingolingoa ‘a e ngaahi hala ‘o Selusalema Motu‘á, pea na‘e tāpuni ‘a e ngaahi falekoloá. Na‘e ongo‘i ‘e he taha kotoa e nānāfaki fakapolitikalé, pea ko e toe kovi angé, na‘e ‘uha momoko ‘i he kongala lahi ‘o e uiké. Na‘e fakamama‘o ‘a e kau folau ‘eve‘evá mei he feitu‘ú, ‘i he‘enua manavasi‘i ‘i he keé. Ka ‘i he‘eku lue atu ‘i loto Selusalemá, na‘e fakafonu ‘e he nongá hoku lotó ke u ‘ilo‘i ko e kolo ‘eni na‘e ‘ofa lahi ai ‘a e Huhu‘í.

Na‘á ku foki po‘uli mai ki he ‘Iunaiteti Siteití ‘i he ‘aho Falaite ki mu‘a he Kilisimasi. ‘I he mafoa ‘a e atá ‘i he hengihengi Sāpate hili e ‘aho ‘e uá, ne faka‘aaki au ‘e he fafangu ‘eku uasi ‘Si‘i Pō Toputapú (O Holy Night):

Mahalo te tau takitaha tukupā ‘i he fa‘ahita‘u Kilisimasi ko ‘ení ke tau fakataufolofola ‘i he loto fakatōkilalo ki he‘etau Tamai Hēvaní ‘i he lotu mo kole ‘a e mālohi ‘o Hono ‘Alo ‘ofa‘angá ke ‘iate kitautolu ‘i he‘etau fononga faka‘ahó pea mo fakatau‘atāina‘i kitautolu mei he ngaahi pōpula fakatāutahá, tatau ai pē pe ‘oku lalahi pe iiki.

*[Kuo toka ‘a e Tu‘i ‘o e ngaahi tu‘i ‘i ha ‘ai‘anga kai masivá,
Kuo ‘alo‘i ia ko hotau kaume‘a ‘i hotau ngaahi faingata‘á].⁶*

Na‘e ongo mo‘oni ki hoku lotó ‘a e fasi mo e pōpoakí, peá u tangi ‘i he‘eku fakakaukau ki he feilaulau nāunau‘ia mo e mo‘ui haohaoa ‘a e Huhu‘i ‘o ‘Isilelí—‘a Ia na‘e ‘alo‘i ke hoko ko e kaungāme‘a ‘o e mā‘ulaló mo e ‘amanaki‘anga ‘o e angamaluú. Na‘á ku fakakaukau ki he me‘a ne u a‘usia ‘i Selusalemá, pea lōmekina ‘eku mo‘uí kakato ‘e he ‘ofa kiate Ia na‘e hā‘ele mai ki māmani ‘o Ne to‘o kiate Ia ‘a ‘etau kavenga mafasiá kotoa. Na‘á ku ongo‘i lōmekina ke fakakaukau te Ne lau au ko ha kaume‘á. Kuo te‘eki ai ke toe ngalo ‘a e ngaahi ongo‘i ‘ofa ‘o e hengihengi Sāpate ko iá, ‘a ia na‘e hangē ha fakamo‘oni haohaoa kuo faifaiange peá u ma‘ú.

‘Oku ou fakamo‘oni ki he Fakamo‘ui ‘o e māmani. ‘Oku ou ‘ilo‘okú Ne mo‘ui. ‘Oku ou ‘ilo na‘e tomu‘a fakanofu Ia kimu‘a ‘i he Fakatupu ‘o e māmani ke talaki ‘a e tau‘atāiná ki he pōpulá. ‘Oku ou pehē fekau‘aki mo Hono ‘alo‘i mo ‘Ene mo‘uí, “Mou omi, ke tau hū kiate Ia.”⁷ ■

Mei he lea ‘i ha fakataha‘anga lotu, “A Child Is Born [Kuo ‘Alo‘i Mai Ha Tama],” na‘e fai he ‘aho 9 ‘o Tisema 2008, ‘i he ‘Univēsitī Pīlikihami ‘Iongí. Ke ma‘u kakato ‘i he lea Faka-Pilitāniá, ‘alu ki he speeches .byu.edu.

MA‘U‘ANGA FAKAMATALÁ

1. *The Messiah*, ed. T. Tertius Noble (1912), vi.
2. Vakai, Guide to the Scriptures, “Bethlehem,” scriptures.lds.org.
3. “E Tamai Ta‘engata,” *Ngaahi Himi*, fika 94.
4. Vakai, Bible Dictionary, “Feasts.”
5. Vakai, Russell M. Nelson, “Ko e Melino mo e Fiefia ‘i Hono ‘Ilo‘i ‘Oku Mo‘ui ‘a e Fakamo‘uí,” *Liahona*, Tisema 2011, 21.
6. “Cantique de Noël” (“O Holy Night [Si‘i Pō Toputapu]”), *Recreational Songs* (1949), 143.
7. “Mou Ha‘u Kāinga,” *Ngaahi Himi*, fika 111.

‘OKU MAHU ‘INGA ‘A E Fakahokohoko Fakamotu‘aleá

‘Oku ‘ai ‘e he fakahokohoko fakamotu‘aleá ke faingofua ange hono ma‘u ‘o e ngaahi lekōtí ‘i he ‘initaneti koe‘uhí ke lava ‘a e kāingalotú ‘o ma‘u pea mo ‘ave e ngaahi hingo fakafāmilí ki he tempalé.

Fai ‘e Jennifer Grace Jones

Ngaahi Makasini ‘a e Siasí

Oku pehē ‘e ha ki‘i tohi he kīpōtí (keyboard), “‘Oku ta‘ofi e komipiuta ko ‘ení ma‘a Samuela ‘i he taimi 5:00 pongipongí.” Na‘e kamata ‘ā ‘a e tamasi‘i ta‘u 14 ko Samuela B. ‘o ‘Iutaá he taimi 5 pongipongí ke fakahoko ‘ene tukupā ki he‘ene palesiteni fakasiteikí ke fakahokohoko fakamotu‘alea ‘e he siteikí ha hingoa ‘e taha miliona, koe‘uhí ke lava ‘o fai ia kimu‘a ‘i he akó. Na‘e pau ke feilaulau‘i ‘e Samuela ‘ene mohé ke ma‘u hano taimi he komipiutá, he na‘e taha pē ‘a e komipiutá ‘i ‘api pea na‘e ‘i ai mo e ngaahi ngāue fakaako ‘a hono ngaahi tokoua mo e tuofāfine ‘e toko onó ke fai mei ‘api.

Ka na‘e mafola e loto vēkeveke ‘a Samuelá ki he toenga ‘o hono fāmilí. Na‘e ‘ikai fuoloa kuo feilaulau‘i ‘e hono tokoua ko Nētané hono taimi pasiketipoló pea feilaulau‘i ‘e hono tuofefine ko ‘Aiviliní hono taimi laukongá ka na fai ‘a e fakahokohoko fakamotu‘aleá. ‘Oku pehē ‘e he tangata‘eiki ‘a Samuelá, “Kuo te‘eki fakatukupaa‘i lahi pehe‘i au ‘e he‘eku fānaú. Kae tālunga ‘enau kau, na‘á ku pehē na‘e faingata‘a ‘a e fakahokohoko fakamotu‘aleá. Na‘a nau ako‘i au ‘e lava pē ke faingofua mo fakafiefia.” ‘I he ‘Aho Faka‘osi ‘o e Ta‘u Hono Hokó, na‘e fakavaveve ‘a e fānaú ke fakakakato ‘enau ngaahi taumu‘a fakata‘u he fakahokohoko fakamotu‘aleá kimu‘a pea hoko e 12 tu‘uapoó.

Na‘e ma‘u ‘e he fāmilí Lanusá, ‘i ha maile ‘e lauiafe mei ai, ‘i Kuatemala, ‘a e loto vēkeveke tatau. ‘Oku faka‘aonga‘i ‘e he fāmilí ‘e toko hivá—fānaú ‘e toko nima, Fine‘eikí, Tangata‘eikí, Kui Tangatá, mo e Kui Fefin—‘a e komipiuta pē ‘e taha. ‘Oku femo‘uekina ma‘u pē ‘a e komipiutá ‘i hono faka‘aonga‘i ‘e he fānaú ki he‘enau ngāue fakaako

mei ‘apí, faka‘osi e ako ‘a e Fine‘eikí he ‘univēsiti, mo e ngāue ‘a e Tangata‘eikí, pea taufetongi e mēmipa takitaha e fāmilí ‘i he fakahokohoko fakamotu‘aleá. Na‘e fakahokohoko fakamotu‘alea fakakātoa ‘e he fāmilí ha lekooti ‘e 37,000 tupu ‘i he 2011.

Kuo fakahoko ‘e he fānaú ni mo honau fāmilí ‘a e tukupā na‘e fai ‘e ‘Eletā Tēvita A. Petinā ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá ki he to‘u tupu ‘o e Siasí ‘i ‘Okatopa 2011:

“Mahalo ‘e pehē ‘e hamou ni‘ihi ko e hisitōlia fakafāmilí ko ha ngāue ia ke fai pē ‘e he kakai matu‘otu‘a angé. Ka ‘oku ‘ikai te u ‘ilo‘i ha fakangatangata fakata‘u ‘oku hā he folofolá pe ngaahi fakahinohino ‘a e kau taki ‘o e Siasí ke fai e ngāue mahu‘ingá ni ‘e he kakai lalahi matu‘otu‘a pē. . . .

“‘Oku ou fakaafe‘i atu e to‘u tupu ‘o e Siasí ke mou ako pea mo ma‘u e Laumālie ‘o ‘Ilaisiá.”¹

Hisitōlia Fakafāmilí Vave mo Faingofua

Ko e fakahokohoko fakamotu‘aleá ko ha founa faingofua ia ke kamata ai ‘a e taha kotoa ‘i he hisitōlia fakafāmilí mo ma‘u e Laumālie ‘o ‘Ilaisiá. Kuo tauhi ‘e he ngaahi pule‘angá mo e ngaahi siasí ha ngaahi lekooti ‘o ha kakai mo ha ngaahi fāmilí ‘o lauisenituli, ka ‘oku faingata‘a ke faka‘aonga‘i e ngaahi lekooti ko ‘ení mo fie ma‘u ha taimi lahi ke fai hano fokotu‘utu‘u. Kimu‘á, ko e kakai ne nau nofo mavahe mei honau fonua tupu‘á, na‘e pau ke nau folau ki he ngaahi feitu‘u ko iá ‘o vakai‘i fakalautelau e ngaahi lekōtí, kae ‘ikai ha fakapapau‘i pe te nau ma‘u ha fo‘i hingoa fakafāmilí ‘e taha.

Na'e fakavave'i e fakatotolo he hisitōlia fakafāmilí 'i hono kamata 'o e fakahokohoko fakamotu'alea 'a e FamilySearch 'i he 2006. Ko e ngaahi hingoa ne tonumia 'i he ngaahi lekooti ne tohi nima pē mo tauhi 'i ha ngaahi tauhi'anga na'e mama'ō kuo 'osi taife'i (fakahokohoko fakamotu'alea) pea 'oku lava he taimí ni ke fai ha fakatotolo ai 'aki ha komipiuta. Ke fakahoko 'ení, 'oku download 'e he kau tokoni fakahokohoko fakamotu'alea ki he'enau komipiuta 'i honau 'apí ha ngaahi "fatunga" lekooti 'oku 'i ai ha hingoa 'e 10 ki he 50 nai. 'Oku nau taife'i 'a e ngaahi hingoá, 'ahó, mo ha ngaahi fakamatala kehe ki he tauhi'anga fakamatala 'a e FamilySearch, 'o lava ai ke fa'u ha ngaahi polokalama fakahokohoko fakamotu'alea fakalekitulōnika 'oku lava ke fai ai ha fekumi.

Kimu'a pea kamata hono ngāue 'aki e fakahokohoko fakamotu'alea 'a e FamilySearch, na'e mei lauta'u hono fa'u ha fakahokohoko fakamotu'alea 'oku ala fai ai ha fakatotoló ki ha seti lekooti pē 'e taha 'i hono faka'ao-nga'i e ngaahi founa to'o hingoa motu'á. 'Oku pehē 'e Maikolo Satisoni, ko ha pule fakahokohoko fakamotu'alea he FamilySearch, na'e fe'unga mo ha ta'u 'e 11 hono fakahokohoko fakamotu'alea e Ngaahi Lekooti Freedman Bank (ngaahi lekooti 'a e 'Tunaiteti Siteití 'o e kau pōpula ne fakatau'atāina'i ne fokotu'u ha'anau 'akauni pangikeé). 'Okú ne fakafuofua 'eni 'e lau māhina pē.

Kuo 'osi fakahokohoko fakamotu'alea 'e he kau ngāue tokoni 'ofa he funga 'o e māmaní ha ngaahi lekooti 'e taha piliona tupu talu mei he 2006, ka 'oku kei toe lahi ange e

ngāue ke faí. 'Oku tatali ha ngaahi lekooti 'e laupiliona lahi ange 'i he Tauhi'anga Lekooti 'a e Mo'unga Kalānitē (Granite Mountain Records Vault) 'i Sōleki Siti, 'Tutā. Pea makehe mei ai 'a e ngaahi lekooti 'oku 'i he ngaahi 'ākaivi kehe he funga 'o e māmaní, 'a ia 'oku faitaa'i 'e he Potungāue Hisitōlia Fakafāmilí 'o fakafuofua ki he 'imisi fakalekitulōnika 'e 35 miliona 'i he māhina.

Ngaahi Tūkunga Pau, Ngaahi Tāpuaki Pau

Kuo 'osi fakamahino 'e he Kau Palesitenisí 'Uluakí, "'Oku poupu'i atu 'a e kāingalotú ke nau kau ki he polokalama fakahokohoko fakamotu'alea 'a e FamilySearch, 'a ia 'oku mahu'inga ki he hisitōlia fakafāmilí mo e ngāue

fakatempalé.”² ‘Oku tali ‘e he kāingalotu mei he funga ‘o e māmaní ‘a e fale’i ko ‘ení pea ‘oku nau ma’u e ngaahi tāpuaki kāfakafa.

‘Oku ngāue mālohi e Kāingalotu ‘i ‘Iukuleiní ke fa’u ha ngaahi polokalama fakahokohoko fakamotu’alea faka’ileki-tulōnika te ne hanga ‘o fakalelei’i e fakatotolo he hisitōlia fakafāmilí ‘i ‘Iulope Hahake. ‘Oku tā ‘e he fāmilí Lutenikō ‘i Kiví ha sipinga lelei. ‘Oku nau feilaulau ke totongi e ‘Initanetí koe’uhí ke na lava mo ‘ena fānaú ‘o fakahokohoko fakamotu’alea e ngaahi hingoá. ‘Oku tuku ‘e Sisitā Lutenikō ‘a e komipiuta to’oto’o ‘a e fāmilí he funga tēpile he peitō koe’uhí ke ne lava ‘o fai e fakahokohoko fakamotu’aleá he taimi ‘oku ma’u ai hano ki’i taimi he lolotonga ‘o e ‘ahó. ‘Okú ne taípe nima taha e ngaahi hingoá kae puke ‘aki e pēpē ‘a e nima ‘e tahá. Kuo hoko foki mo ‘ena tamasi’i ta’u 16 pea mo ‘ena ta’ahine ta’u 12 ko ha ongo ngāue fakahokohoko fakamotu’alea tu’uma’u, pea ‘oku fa’a ‘a’ahi ‘a e fāmilí he taimi ‘e ni’ihi ki he ‘ākaivi ‘a e pule’angá ke fakatotolo ki he ngaahi hingoá fakafāmilí. ‘Oku fakahū ma’u pē ‘e he fāmilí Lutenikō ha ngaahi hingoá ki he tempalé pea fakahoko e ngaahi ouá ki he ngaahi hingoá ko iá, pea nau fa’a ō tā-tu’o lahi he taimi ‘e ni’ihi ‘i he uike ki he tempalé.

‘Oku fakamatala ‘a Sisitā Lutenikō ki he ngaahi tāpuaki kuó ne ma’u tu’unga ‘i he ngāue hisitōlia fakafāmilí: “Oku ou tui ‘oku malu’i kimautilu ‘e he ngāue fakahokohoko fakamotu’alea mo e hisitōlia fakafāmilí. ‘Oku tala’ofa mai ‘i hoku tāpuaki fakapēteliaké ‘e malu’i au pea mo ‘eku fānaú ‘i hono fai ‘o e ngāue ko ‘ení. ‘E ma’a ‘enau fakakauká, pea te nau lava ke matu’uaki ‘a e ngaahi ivi takiekina kovi

‘o e māmani ko ‘ení. . . . ‘Oku ma’u [he’eku fānaú] ‘a e mālohi ‘o e ‘Otuá mei he ngāue ni.”

‘Oku ‘ilo ‘e ha kāingalotu tokolahi ‘oku ‘omi ‘e he fakahokohoko fakamotu’aleá ha faingamālie mahu’inga ke tokoni, tatau ai pē pe ko e hā ‘enau taukeí mo honau tūkungá. Na’e fepaki ‘i ha kā ‘a Malinitā Peuli ‘o ‘Tutā, USA, ‘i he taimi na’á ne ta’u 24 aí pea na’e mamatea ai hono sinó mei hono kiá ki lalo. Na’e lotua ‘e Sisitā Peuli ‘i he’ene fakaangaanga ki he tō’onga mo’ui fo’ou ko ‘ení ha ngaahi founga ‘e lava ai ‘o tokoni. Na’e ma’u ‘ene talí ‘i he taimi na’e ‘a’ahi ange ai ‘a Leilini ‘Enitasoni ‘o e kau palesitenisí fakasiteiki ‘o e Fine’ofá ‘o ako’i ia he founga ‘o e fakahokohoko fakamotu’aleá. ‘Oku tuku ‘e Sisitā Peuli he taimí ni ha taimi he ‘aho kotoa pē ‘i he komipiutá, ‘oku tepí’i ha ki’i va’akau ki hono nimá, ‘o ki’i ue’i si’i pē ke taípe. ‘Okú ne fakahokohoko fakamotu’alea faka’aho ha ngaahi hingoá.

‘Oku pehē ‘e Sisitā Peuli, “Kuo liliu ‘eku tokangá ke tokoni ki ha ni’ihi kehe, kae ‘ikai tokanga pē kiate au, hangē ko ia ne u fa’a faí. ‘Oku ou ‘ofa ‘i he ‘Eikí, pea ‘oku ou manako ke ‘oatu ‘Ene ngaahi tāpuakí ki ha ni’ihi kehe ‘o fakafou he polokalama fakahokohoko fakamotu’aleá.”

Ne ma’u ‘e he palesiteni fakasiteiki ko Tēvita Piki’apu ‘i Soalí, ‘Ingilaní, ha ongo he lolotonga ‘ene fanongo ki ha fakahinohino ‘i he hisitōlia fakafāmilí, ‘e lava ‘a e fakahokohoko fakamotu’aleá ‘o tokoni ki he kāingalotu hono siteikí ke fakatupulaki ‘enau holi ke moihū ‘i he tempalé. Ka na’á ne fifili, pe ‘e lava fēfē ‘e ha me’a ‘oku hangē ha fakahū fakamatala faka’aho peé ‘o taki ‘a e kakaí ki he tempalé?

Na’á ne pehē leva ke ne ‘ahi’ahi’i e polokalama

fakahokohoko fakamotu'aleá peá ne 'ilo 'okú ne tãnaki mai ha konga lahi 'o e Laumãlie 'o 'Ilaisiaá ki he'ene mo'uí. Kuo hoko kiate ia e polokalama fakahokohoko fakamotu'aleá ko ha ngãue 'o e "fakahaohaoa'i." 'Okú ne pehē, "He 'ikai ke ke lava 'o fakahokohoko fakamotu'alea e ngaahi hingoa pē 'oku fakahokohoko fakamotu'aleá, ta'e-fakakaukau ki he ngaahi hingoa ho fãmilí tonú."

Na'e fakatukupaa'i 'e Palesiteni Piki'apu e kãingalotu hono siteikí ke nau faka'aonga'i e polokalama fakahokohoko fakamotu'aleá ko ha founga ke kau ai 'i he ngãue hisitõlia fakafãmilí. Na'e taimi nounou pē, kuó ne fakatokanga'i mo e kau taki kehe 'o e siteikí ha tupulaki 'i he mo'ui taau ke ma'u ha lekomeni tempalé pea mo e ma'u houalotu sãkalamēnití. Na'a nau fakatokanga'i 'oku fakatupulaki 'e he kãingalotu 'oku nau kau 'i he polokalama fakahokohoko fakamotu'aleá ha loto holi ke 'ave 'enau ngaahi hingoa fakafãmilí ki he tempalé.

Na'e tali 'e he tokotaha ta'u hongofulu mã fitu ko Mekinisí H. e fakaafe 'a Palesiteni Piki'apú, peá ne kamata e fakahokohoko fakamotu'alea, mo ne tokoni'i hono ngaahi tokouá, mãtu'á, mo 'ene ongo kuí ke nau kau mo kinautolu. 'I ha meimei ta'u pē nai 'e ua, kuo 'osi fakahokohoko fakamotu'alea 'e Mekinisí ha hingoa 'e 44,000 tupu. Kae mahu'inga angé, na'e ongo'i 'e Mekinisí mo hono fãmilí na'e ue'i kinautolu ke nau kumi e ngaahi hingoa honau fãmilí tonú, 'ave kinautolu ki he tempalé, mo kau 'i he ngaahi ouau fakahaofi.

Na'e tokoni e fokotu'utu'ú ki he kãingalotu 'o e siteiki Soalií 'aki ha'ane 'omi ha konga lahi 'o e Laumãlie ki he'enu mo'uí pea mo 'oange kiate kinautolu ha me'angãue na'a nau fie ma'u ke 'ave ai 'enau ngaahi hingoa fakafãmilí ki he tempalé. 'Oku pehē 'e Palesiteni Piki'apu, "'Oku 'ikai fie ma'u ia ke ke taau ke hū ki he tempalé ka ke toki fai e fakahokohoko fakamotu'aleá, ka 'i he taimi te ke fai ai iá, te ne fakahaohaoa'i koe, pea te ke fie ma'u ke ke mo'ui taau ke hū ki he tempalé, te ke fie 'alu ki he tempalé, pea te ke fie fai e ngãue ma'a ho'o ngaahi kuí. . . . 'oku ou 'ilo' 'eni koe'uhí he na'e hoko ia kiate au."

'Oku Tokoni'i 'e he Polokalama Fakahokohoko Fakamotu'aleá 'a e Taha Kotoa

Kuo 'osi tala'ofa 'a e 'Eikí, "Vakai, te u fakavaveve'i 'a 'eku ngãue 'i hono taimí" (T&F 88:73). Ko e polokalama fakahokohoko fakamotu'aleá ko e founga ia 'e taha 'oku fakahoko ai 'e he 'Eikí e tala'ofa ko iá. 'Oku malava ai ke kumi pē 'e he kakáí 'enau ngaahi kuí pea tuku 'a e ni'ihi kehé ke nau kumi ha'anautolú, ka 'oku fakafaingofua'i mo fakavave'i 'e he fakahokohoko fakamotu'aleá 'a e fakatotolo hisitõlia fakafãmilí ki he taha kotoa. 'Oku pehē 'e Misa Satisoni, "Kuo 'osi foaki mai 'e he 'Eikí kiate kitautolu e tekinolosia ke fakalelei'i lahi fau e kumi 'o e ngaahi hingoa. 'Oku 'ikai ke ke kei ngãue pē he taimí ni ki ho hisitõlia fakafãmilí pē 'o'ou; ko e polokalama fakahokohoko fakamotu'alea ko ha ngãue kãfataha ke tokoni'i e fãnau kotoa 'a e Tamai Hēvani." ■

'IKAI KO HA FAKAHŪ FAKAMATALA PĒ

'I he kamata'angá na'e hangē pē e polokalama fakahokohoko fakamotu'aleá ha fakahū fakamatala ta'e-olí, ka 'oku fa'a fakamo'oni 'e he kau taukei fakahokohoko fakamotu'aleá ko e polokalama fakahokohoko fakamotu'aleá ko ha ngãue fakalaumãlie ia 'okú ne tãpuaki'i e mo'ui 'i he ongo tafa'aki 'o e veilí fakatou'osi.

Ko ha ngaahi fokotu'u 'eni 'e tokoni ke hoko e polokalama fakahokohoko fakamotu'aleá ko ha a'usia fakalaumãlie fakafiemãlie:

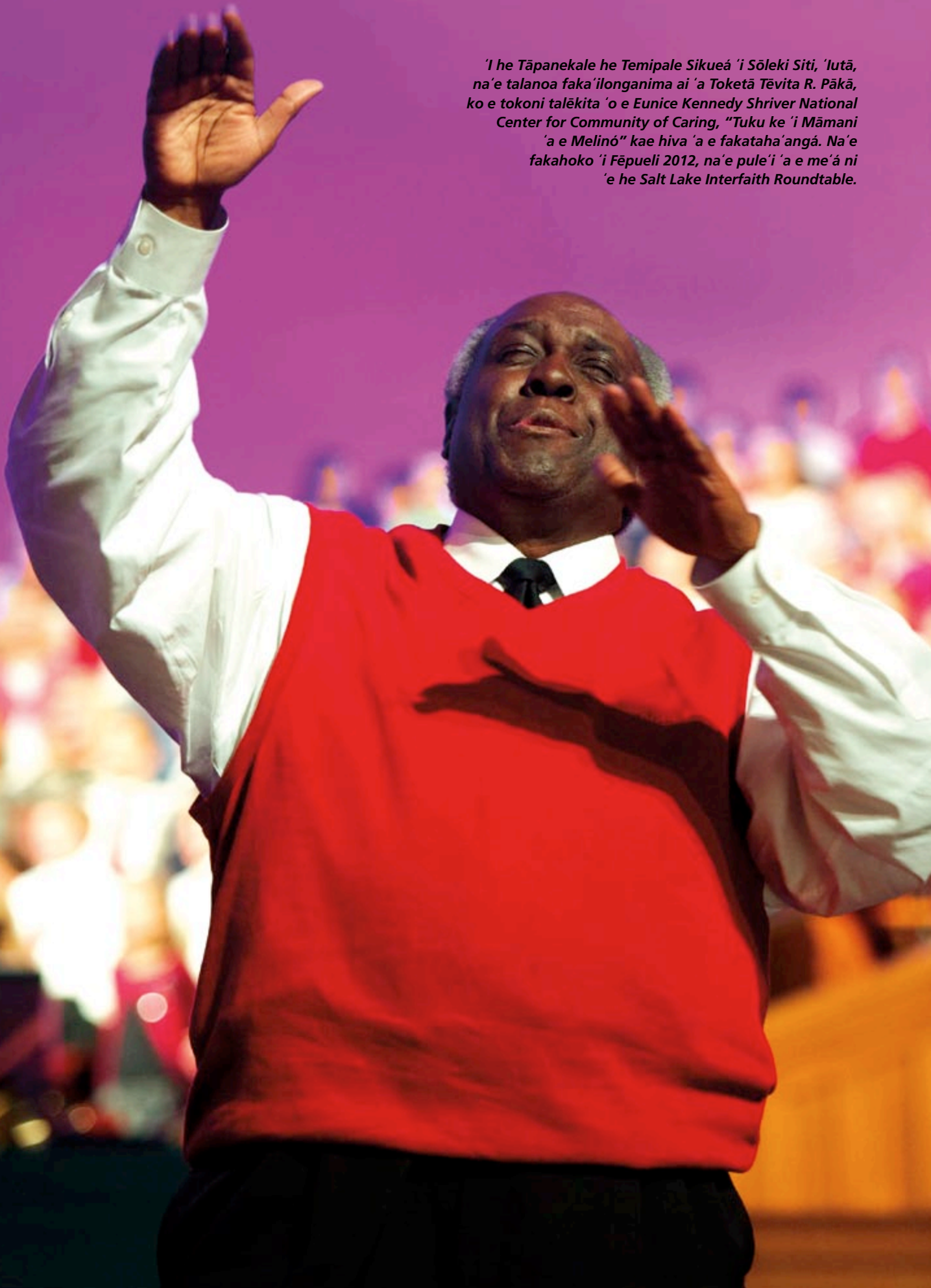
1. Kamata 'aki ha lotu. Mahalo na'a fie ma'u ke ke lotua tonu ke ke a'usia e Laumãlie 'o 'Ilaisiaá kae lava 'o liliu ho lotó ki ho'o ngaahi kuí.
2. To'o atu e ngaahi me'a 'okú ne tohoaki'i e tokangá, kau ai e televisoné pe mūsika te ne ala holoki e Laumãlie.
3. Fakahokohoko Fakamotu'alea mo e fãmilí pe kaungãme'á. He 'ikai ngata pē ha tokoni'i koe 'e he me'á ni ke ke lau e ngaahi me'a 'oku faingata'a ke mahino hono tohinimá, ka 'e lava foki ke ne 'oatu ha faingamãlie ke ke alea'i ai ho hisitõlia fakafãmilí totonú.
4. Manatu'i ko e hingoa kotoa pē 'okú ke fakahokohoko fakamotu'aleá 'okú ne fakafofonga'i ha taha kehe 'a ia 'e lava ke ma'u 'e hano hako 'oku kei mo'ui mo ma'u e ngaahi ouaú 'aki hono fakafofonga 'i he tempalé.
5. Manatu'i 'e tokoni'i koe 'e he 'Eikí. Te ke lava 'i he Fakamo'uí ke ikuna'i ha fa'ahinga faingata'a pē te ke foua he polokalama fakahokohoko fakamotu'aleá (vakai, 2 Kolinitõ 12:9–10).

'Oku lava 'o fai 'a e polokalama fakahokohoko fakamotu'aleá 'i he lea faka-Hõlani, Pilitãnia, Falanisē, Siamane, 'Itali, Siapani, Põlani, Potukali, Lūsia, Sipeini, mo e faka-Sueteni. Ke ma'u ha fakamatala lahi ange, 'alu ki he familysearch.org/indexing.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. David A. Bednar, "'E Liliu 'a e Loto 'o e Fãnau," *Liahona*, Nõvema 2011, 26.
2. Tohi 'a e Kau Palesitenisí 'Uluaki, 29 Fēpueli 2012

'I he Tāpanekale he Temipale Sikueá 'i Sōleki Siti, 'Iutā, na'e talanoa faka'ilonganima ai 'a Toketā Tēvita R. Pākā, ko e tokoni talēkita 'o e Eunice Kennedy Shriver National Center for Community of Caring, "Tuku ke 'i Māmani 'a e Melinó" kae hiva 'a e fakataha'angá. Na'e fakahoko 'i Fēpueli 2012, na'e pule'i 'a e me'á ni 'e he Salt Lake Interfaith Roundtable.

HOKO KO HA KĀINGALOTU LELEI ANGE 'I HE

Fengāue'aki mo e Ngaahi Tui Fakalotu Kehé

Ko e taimi 'oku tau ngāue fetākinima ai mo kinautolu 'o e ngaahi tui fakalotu kehé, 'oku 'ikai ngata pē 'i he'etau langa hake hotau tukui koló mo hotau ngaahi vā fetu'utakí ka 'oku tau hoko foki ai ko ha kau ākongā lelei ange.

Fai 'e Betsy VanDenBerghe

‘**O**ku fa'a kole 'e he kau taki 'o e Siasí ki he kāingalotú ke nau kau mo e kau loto mo'oní—tatau ai pē pe ko e hā 'enau tui fakalotú—'i he ngāue tokoní pea mo e ngaahi me'a ki he mo'ui angama'á. Pea 'oku fa'a tā pē 'e he kau taki 'o e Siasí 'a e sīpingá. Na'e ma'u kimu'í ni mai 'e Palesitēni Tietā F. 'Ukitofa, fakataha mo hono uaifi ko Halietá, ha fakalāngilangi Fakata'u 'o e Tokoni 'Ofa Fakā-etangatá (Humanitarian of the Year award) mei he Ngaahi Ngāue Tokoni Fakakolo 'a e Katoliká (Catholic Community Services); na'á ne pehē ko e mālie 'o e “ongō Siamane, ne siasi Lūtelo kimu'á, kuó na hoko 'eni ko ha ongo Māmonga faivelenga kuo fakalāngilangi'í 'e he kau Katolika 'i he 'Tunaiteti Siteiti 'o Ameliká.”¹

Kuo talia lelei 'e he kāingalotu he funga 'o e māmaní e kole ke umataha mo e kau mēmipa 'o e ngaahi kautaha kehé 'o tokoni. Kuo ongo kiate au ha fakamatala ki ha ngaahi uooti 'o e Siasí 'oku nau tō ngoue fakakolo, fai ha ngaahi konifelenisi 'a e ngaahi tui fakalotú 'i he ngaahi 'ulungaanga ma'á, pea mo fakahoko ha ngaahi fakama'a fakakolo mo e ngaahi siasi kehé.

Kuó u 'ilo 'i he'eku ngāue mo kinautolu 'o e ngaahi tui fakalotu kehé, 'oku mo'oni e fakalotolahi meia 'Eletā Kueniteni L. Kuki 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá: 'Oku 'ikai ngata pē 'i hono langa hotau tukui koló 'e he ngāue tokoni fakamātoato mo faka'apa'apá ka 'okú ne toe 'ai foki ke tau tupulaki fakakātoa mo fakafo'ituituí 'i he'etau 'ofa ki he 'Otuá mo 'Ene fānaú.”²

Ko Hono Fakalei'í Ange 'o e Māmaní

Na'e hiki mai ki hoku koló he ngaahi ta'u sí'í kuo hilí ha faifekau Pelesipiteliāne, 'o fie tokoni ki hono kaungā'apí kotoa, kae 'ikai ko hono kāingalotú pē. 'I he'ene feinga ke tokoni he tukui 'api ne tokolahi taha ai 'a e kakai Siasí, 'i he anga fakakaume'a, fie tokoni, mo fakaafe ki he ngaahi paati fakafiefia 'a e kaungā'apí, na'e kamata ke kau atu 'a e kāingalotu 'o e uōtí 'i he ngaahi ngāue tokoni 'ofa hono kāingalotú; na'á ne fakahoko fakataha mo hono kaungā'apí 'o e ngaahi tui fakalotu

Na'e fokotu'u 'a e Holladay Matters ('i Holatei, 'Iutā, USA) ke ne talitali 'a e kakai 'o e tui fakalotu kotoa, tatau ai pē kapau 'oku 'ikai kau ki ha tui fakalotu, ki he ngāue mo e ngaahi 'ekivi'i 'a e koló. 'Oku 'i he taā 'a e kau mēmipa na'a nau fokotu'ú, ko ha kau fafine 'o ha ngaahi tui fakalotu kehekehe.

kehekehé ha kumi pa'anga na'e tokoni lahi ki ha fāmili Siasi na'e 'i ai ha'anau ngaahi fakamole fakafaito'o na'e fie ma'u ke totongi leva.

Na'e pehē 'e he 'Aposetolo ko 'Oasoni F. Uitinií (1855–1931), “Oku faka'aonga 'i 'e he 'Otuá ha kakai tokolahi ki hono fakahoko 'Ene ngāue ma'ongo'onga mo fakaofó. . . . 'Oku fu'u lahi fau, fu'u faingata'a, ke fai pē 'e ha toko taha.”³ 'E lava ke fakahoko ha ngaahi me'a ma'ongo'onga 'i he taimi 'oku fetākinima ai 'a e kakai leleí. Na'e hoko e ngāue 'a e faifekau 'i homau feitu'ú ke fokotu'u ai ha kōmiti fakakolo 'a e ngaahi tui fakalotu kehekehé, fakataha mo e Fine'ofa homau siteikí, 'o fai ha konifele-nisi 'a e hou'eiki fafiné 'o nau foaki ai ha nāunau haisini mo ha ngaahi tohi ki he ngaahi kautaha kumi hūfangá. 'Oku hoko e ngaahi fakafehokotaki ko 'eni 'o e ngaahi tui fakalotu kehekehé ke lava ai e kau mēmipa 'o e site-ikí 'o tokoni 'i ha fakataha'anga lotu ke fafanga ha kakai kumi hūfanga tokolahi pea mo tokoni 'o ka fie ma'u 'e ha siasi ha kau ngāue tokoni makehe 'i he fale 'o e kau tukuhāusiá.

Kuo 'osi fakahā 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni ki he kāingalotú, “Oku 'i ai hatau fatongia . . . ke ngāue fekoekoe 'i mo e ngaahi siasi pea mo e ngaahi kautaha kehé,”⁴ pea kuo tāpuekina 'e he me'á ni 'a e māmaní 'o mahulu atu 'i he tokoni 'ofa fakatangatá. 'I ha lea ne fai 'e 'Eletā Sefili R. Hōlani 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, ki he kau taki faka-Kalisitiane 'i he 'Unaiteti Siteití, na'á ne fakamatala 'i ai ha ngaahi pōtalanoa 'a e kau Kalisitiane Siasí mo e siasi 'Evangelioó na'e fai 'i he 'Univēsiti Pilikihami 'Iongi.⁵ Ko e ola 'e taha 'o e ngaahi konifelenisi ko 'ení ko e kole fakamolemole ha taki lotu 'iloa 'i hono fakafōtungahala 'i 'o e tui faka-Māmongá 'e ha ni'ihí 'i hono kakai.⁶ Na'e pehē 'e 'Eletā Hōlani fekau'aki mo e fa'ahinga fakafehokotaki peheé, “Oku ngali kehe, ka 'oku ou tui ko e kongá 'eni 'o ha fokotu'utu'u fakalangí 'o ha ngaahi me'a 'oku hoko 'i he ngaahi taimi faingata'á ni.”⁷

'I Tisema 2011, ne fakahoko ai 'e he fānau mei he Immaculate Conception Catholic Church 'i Niu Sēsi, USA, ha polokalama Kilisimasi mo e fānau mei ha fai'anga lotu 'o e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. Na'e tokoni 'a e koniseti kumi pa'anga ko 'eni ke tānaki ha me'akai ma'á e tānaki'anga me'akai fakalotofonua.

Ko Hono Fakalelei'i Ange Hotau Ngaahi Vā Fetu'utakí

'I he 'etau ngāue mo e ni'ihí kehé, 'e lava ha ngaahi fakahinohino pau 'o tokoni ke mahu'ingamālie ange 'etau fengāue'akí pea ta'ofi hano fai ha me'a fakatupu mamahi. Na'á ku nofo 'i ha taimi 'i ha kolo lahi peá u pole ke u tokoni 'i ha polokalama ako 'i fakalotofonua 'a ha siasi he feitu'ú, na'e faka'atā ki he kakai—ka ne u toki 'ilo na'e 'ikai tali 'e he tokotaha na'e pulé 'eku mēmipa 'i he Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. Na'e fakaloto 'i au 'e he me'a ne u a'usia ko 'ení ke u fakamahu'inga 'i ha tokoni 'a ha taha pē 'o tatau ai pē pe 'oku siasi hā (pe 'ikai kau ki ha siasi). 'Oku ou muimui 'i he loto hounga'ia ha taha 'oku tokanga ke ako fekau'aki mo e Siasí, ka 'oku ou toe 'ilo foki 'oku tau fakahoko fakamātoato 'e kitautolu Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní 'a e tukupā 'a Sīsū ke tau 'ofa 'i hotau kaungā'apí, fakakofu 'i 'a e telefuá, fafanga 'i 'a e fiekaiaá, mo 'a'ahi ki he kau pōpulá (vakai, Mātiu 25:34–36) 'o 'ikai 'amanaki ke fakaului kinautolu 'oku nau ma'u [etau tokoní] pe ko kinautolu 'oku ngāue mo kitautolú. 'Oku 'ikai teitei fie ma'u 'e he fetakinima fakavaha'a siasi 'oku mo'oni mo faka'apa'apá ha fa'ahinga kulupu, kau

ai kitautolu, ke faka'ikai'i 'ene tui fakalotú. Ka, 'okú ne poupu'i kinautolu 'oku kau ke "oua 'e fakakikihii mo ha siasi" (T&F 18:20) pea "fakakofu'i 'a [kinautolu] 'aki 'a e ha 'i 'o e manava'ofá" (T&F 88:125).

Na'e ma'u ha fakahinohino 'aonga 'e taha mei ha taki fakasiteiki fakapotopoto 'i homau feitu'u ne fu'u tokolahi ai 'a e Siasí. Na'á ne fale'i 'a e kāingalotu ne ngāue fakataha mo e ngaahi tui fakalotu kehé ke 'oua te nau "pule'i" 'aki ha'anau fakaaaoa 'i he ngaahi faitu'utu'uní pe tu'unga fakatakimu'á ka ke nau ngāue fealélea'aki mo tuku ki he taha kotoa ke ne "ma'u 'a e faingamālie tatau" (T&F 88:122). Na'e toe poupu'i foki 'e he taki ko 'ení, 'a ia kuo lahi fau 'ene taukei he fengāue'aki mo e ngaahi siasi kehé, 'a e kāingalotú ke nau fakatupulaki ha vā fetu'u-taki lelei. Kuó ne 'ilo, ko ha ni'ihii kuo 'osi ngāue fakataha mo e Kāingalotu 'o e Ngaahi 'Aho Kimui Ní, kuo nau 'ilo'i 'oku nau ngāue mālohi mo angalelei ka 'oku nau mahu'ingā-ia ange 'i he 'ai ke 'osi 'a e ngāué 'i he fakatupulaki ha feohi fakakaungāme'á.

Kuo fakapapau'i 'e he'eku taukei 'i he ngāue fakakoló mo fakaakó 'oku mālohi 'a e Laumālié 'i he taimi 'oku fakataha ai ha kakai kehekehe 'i ha ngāue 'aongá. 'Oku teke 'e

he 'ofa fakatokouá mo e loto haohaoá 'a e ngāué ki mu'a 'o laka ange ia 'i he ngāue lahi 'oku faí.⁸

Na'e pehē 'e ha tokotaha Siasi na'e lea 'i ha konifelenisi fakavaha'a siasi 'oku tokoni e fetu'utaki mo e ni'ihii kehé kiate kinautolu 'oku 'ikai kau he'etau tui fakalotú ke mahino lelei ange kitautolu kiate kinautolu.⁹ Na'e ako'i 'e ha taha poto 'e taha, 'oku 'ikai ke tau siasi, ha seminā 'o e Tui Faka-Māmongá 'i ha 'univēsiti 'iloa. Na'á ne 'ilo na'e fie ako 'ene kau akó ki he Siasi "koe'uhí pē . . . he na'e ohi hake kinautolu ke nau tui ko e tui fakalotú ko e me'a faka-Sētane, ka ko 'enau maheni mo e ngaahi kaungāme'a Māmongá mo e kaungā ngāué na'e 'ikai tatau ia mo e lau koíá."¹⁰

Ko Hono Fakalelei'i Ange Kitautolú

'Oku 'ikai ngata he tokoni e ngāue fakataha mo e ni'ihii kehé ke nau ma'u ha mahino kiate kitautolu, ka 'okú ne fakalotolahi'i kitautolu ke tau ako meiate kinautolu pea ke tau fakatokanga'i lahi ange ko e 'Otuá "oku 'ikai filifilimānako" (T&F 1:35). 'Okú Ne tokoni ki he kakai lelei 'i he tui fakalotu mo e anga fakafonua kotoa pē 'i he'enau feinga ke fakatupulaki e mo'ui 'Ene fānaú.

'Oku tokoni hono fakatokanga'i ko 'eni e lelei 'i he ni'ihii kehé ke tau loto fakatōkila—'o fehangahangai ia mo e kau Fālesi na'e valokii 'e Sīsū 'i he'enau hikisia fakalau-mālié (vakai, Mātiu 23) pe ko e kakai Sōlamí,

NGAAHI ME'A FAKATOKĀTELINÉ

- 'Oku faka'aonga'i 'e he 'Otuá 'a e kau loto mo'oni 'i he ngaahi tui fakalotu mo e anga fakafonua kotoa ke paotoloaki 'Ene ngāue he māmaní.
- 'Oku paotoloaki 'e he ngāue fakataha mo kinautolu 'oku 'ikai kau he'etau tui e ngaahi ngāue lelei ke tau lava 'o fai ha lelei lahi ange 'i he me'a ne tau mei lava 'o fai 'iate kitautolu peé.
- 'Oku hanga 'e he fetākinima 'i he faka'apa'apa mo fakakaume'á 'o holoki 'a e ta'efemahino'akí, langaki e ngaahi ongo fakatokouá, mo 'omi ke tau ofi ange ki he Tamai 'atautolu kotoá.

Na'e alea'i 'e kinautolu ne kau hono malu'i 'o e ngaahi tau'atāina fakalotú 'i he konifele-nisi fakavaha'a siasi 'a ia na'e fai 'i Sao Paulo, Palāsila, 'i Mā'asi 2013.

'I laló, mei to'ohema: Ko e faiva 'a e kau faiva Bharatanatyam 'i he Tāpanekale Sōleki he lolotonga 'o ha Interfaith Music Tribute 'i Fēpueli 2010. 'Oku fiefia ha mēmipa he mātangá 'i he polokalamá. 'Oku alea 'i 'e he kakai lalahi kei tala-vou mei ha ngaahi tui kehekehe hono mahu- 'inga 'o e mo'ui mā'a fakasekisuálé. Ko hono ngaohi 'e kinautolu ne kau 'i he polokalama Interfaith Charity Quilting Bee na'e fai 'i Hiusitoni, Tekisisi, USA, ha ngaahi monomono ki he ngaahi fāmili masivá.

'a ia na'e fakamatala 'i 'e he Tohi 'a 'Alamaá na'e mavahe mo fieme'á (vakai, 'Alamā 31). 'Oku 'ai 'e he tali e lelei 'i he ni'ihiki kehé ke tau lava 'o hoko ko ha kakai lelei ange.

He 'ikai ngata pē 'a e lava ke mafola 'etau 'ofá mei he siakale vāofi 'o e fāmili ka te ne kāpui mo hotau kaungāme'á pea a'u ki hotau kaungā'apí—pea na'a mo hotau filí. Na'e fakamatala ha mēmipa 'o e Siasí na'e ngāue he va'a fakakautau 'a 'Ameliká—'i he Tau Lahi Hono II 'a Māmaní 'i Siapani ki he'ene fekuki mo 'ene fehi'a 'i he kakai Siapaní. Neongo ia, hili hono talitali ia 'e he kakai 'o e koló ki he falelotu fai'anga lotu 'i Siapaní, na'á ne fakatokanga 'i "na'e ongo honau laumālié kiate au, pea na'á ku ongo 'i ha liliu fakafo 'i he'eku ngaahi ongo kiate kinautolú. Na'e mōlia hoku loto tāufehi'á. . . . Na'á ku fakakaukau ki he me'a na'e hoko 'i he falelotú pea mo e liliu fakafo na'á ku ongo 'i ki he kakai 'i aí."¹¹

Ko e me'a tatau pē, ko e taimi 'oku tau talitali mo'oni ai 'a e ni'ihiki kehé ki hotau lotolotongá, te nau lava 'o liliu mo kinautolu. Na'e tohi 'e ha Kalisitiane Lotu Faka'evangeliō ne 'osi mei he 'Univēsi Pilihihami 'Iongí fekau'aki mo 'ene a'usíá mo fakamatala 'i 'ene 'uluaki feinga ke teketeke 'i 'a e fānau ako Siasí. Kae hili ha

faifai peá ne ma'u ha kaungāme'a lelei, na'á ne fakahounga 'i "a e fakamamafa na'á ku ongo 'i na'e fai 'e he Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní ki he ofi 'a e 'Otuá ki he fa'ahinga 'o e tangatá. Ne kamata ke mahino kiate au lolotonga 'eku feinga ke pukepuke e tu'unga haohaoa 'o e 'Otuá ['i hoku 'atamaí], kuó u li'aki ai e ofi mai 'a e 'Otuá [kiate aú]—pea na'e tokoni lahi e 'ilo ko 'ení kiate au."¹²

Na'e fakahaa 'i 'e 'Eletā Hōlani 'i he'ene lea ki he kau taki faka-Kalisitiane "['oku] 'i ai ha faingagata 'a 'i hono ako ha me'a fo'ou 'o kau ki ha taha kehe. 'Oku hanga ma'u pē 'e he ngaahi fakakaukau fo'ou 'o uesia 'a e ngaahi fakakaukau motu'á, pea ko ia ai kuo pau ke fai hano toe fakakaukau 'i, fokotu'utu'u, mo toe langalanga hake 'etau mahino ki māmaní."¹³ 'I he fakakaungāme'a ko ia ki he kakai 'o e ngaahi tui fakalotu kehé, 'oku ou fa'a fakatokanga 'i 'oku ou 'analaiso homau faikehekehé, 'o feinga ke fakafaikehekehe 'i 'a e kehekehe 'o e 'ulu-ngaanga fakafonuá mei he ngaahi kehekehe fakatokāteliné, ka 'i he taimi tatau pē 'oku ou feinga ke fakahounga 'i 'a e me'a mahu- 'inga kotoa pē mo faka'ofo'ofa te nau foaki. 'Oku mo'oni pē, 'oku fa'a tu'u fakatu'utā-maki he taimi 'e ni'ihiki 'a e fokotu'utu'u ha

Ko e lea 'a 'Ālani Pekimeni, ko e sea 'o e Salt Lake Interfaith Roundtable, 'i he Tāpanekale Sōlekí 'i Fēpueli 2012.

Ko e kau ha kau fafine 'e toko tolu 'o e Ngaahi 'Aho Kimui Ni ki ha Ma'u Me'a-tokoni 'o e Tui, ko ha ma'ume'atokoni efiafi 'a e ngaahi matakali 'i Sipoukeini, Uāsingatoni, USA. Na'a nau 'a'ahi mo ha ni'ihī kehe ne kau ai ki ha falelotu faka-Mosilemi, falelotu faka-Siki (Sikh), pea mo ha falelotu Pelesipitiliane.

me'a fo'ou, ka mahu'inga ma'u pē. 'Oku ou fakatokanga 'i 'oku ou li'aki ha me'a lahi ange mei hoku ngaahi 'ulu-ngaanga fakafonuá ka u ha'u 'o ofi ange ki he uho 'o e ongoongolelī.

Na'e fakaafe'i 'e ha ngaahi kulupu Siasi hoku kaungā-me'a faifekau ke lea 'i he tefito ko e "ofa 'i hotau kaungā-'apí neongo 'a e kehekehe 'o e tui fakalotú," pea na'á ne a'usia hono tali lelei 'e kinautolu na'e 'i aí. 'I he tafa'aki 'e tahá, na'á ne fakaafe'i ha Kāingalotu tokolahi 'o e Siasí, kau ai mo au, ke lea 'i ha ngaahi fai'anga lotu kehekehe 'i he tefito tatau. 'I he 'osi 'a e lotú, na'á ku fakatokanga 'i ne 'ātakai 'i au 'e he ha'ofanga lotú ko e fie talanoa mo fie fā'ofua kiate au, pea a'u 'o tō honau lo'imatá 'i he fe'ofa'aki mo e femahino'aki 'o e 'ofa mo e mahino. 'I he ngaahi a'usia pehení, na'á ku fakatokanga 'i 'oku mo'oni e aofangatuku 'a 'Eletā Hōlaní:

"I he taimi te tau vakai atu ai 'o fakalaka 'i he lanu e kakaí, kulupu fakamatakali, siakale fakasōsialé, siasí, fale lotú, fale lotu lahi, tu'utu'uni fakalotú, mo e fakamatala 'o e tui, pea fai hotau lelei tahá ke vakai totonu pe ko hai kinautolu—ko e fānau 'o e 'Otua tatau—'oku hoko ha me'a lahi mo 'aonga 'i loto 'iate kinautolu pea te tau toe vāofi ange ai mo e 'Otua ko ia 'oku hoko ko e Tamai kiate kinautolu kotoá."¹⁴ ■

'Oku nofo 'a e taha na'á ne fa'ū 'i 'Iutā, USA.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Dieter F. Uchtdorf, 'i he Marjorie Cortez, "Catholic Community Services honors Uchtdorfs, Eccles as humanitarians of the year," Nov. 7, 2012, deseretnews.com.
2. Vakai, Quentin L. Cook, "Partnering with Our Friends from Other Faiths," Aug. 9, 2010, patheos.com.
3. Orson F. Whitney, 'i he Conference Report, Apr. 1928, 59.
4. Thomas S. Monson, 'i he "The Mormon Ethic of Civility," Oct. 16, 2009, mormonnewsroom.org
5. Vakai, Jeffrey R. Holland, "Ko e Fāitaha 'i he Ngāue 'a Kalaisí," *Liahona*, 'Aokosi 2012, 24–26.
6. Joseph Walker, "Evangelical leader says LDS Church is not a cult," Oct. 10, 2011, deseretnews.com.
7. Jeffrey R. Holland, "Fāitahá," *Liahona*, 24.
8. Vakai, Michael A. Neider, "The Voice of the People," *Ensign*, Oct. 2012, 38–40.
9. Vakai, Blair D. Hodges, "Mormons, Methodists meet to consider similarities, compare cultures, theology, music," Feb. 25, 2012, deseretnews.com.
10. Joseph Walker, "University of Virginia Chair in Mormon studies named for Richard L. Bushman," Oct. 12, 2012, deseretnews.com.
11. Ferron A. Olson, "Forgiveness at Wakayama," *Ensign*, Dec. 2011, 57.
12. Sarah Taylor, 'i he "An Evangelical Student's Experience at BYU," *Meridian Magazine*, ldsomag.com.
13. Jeffrey R. Holland, "Ko e Fāitahá," *Liahona*, 29.
14. Jeffrey R. Holland, "Ko e Fāitahá," *Liahona*, 29.

MEI HE *Musungú* KI HE *Kaungāme‘á*

Na'e fakahoko 'e ha ki'i ngāue ma'ama'a 'a ha faifekau matu'otu'a ha manatu tu'uloa.

Fai 'e David Dickson

Ngaahi Makasini 'a e Siasí

Ko ha *musungu* 'i ha fu'u 'akau? Ko e hā na'e fai 'e he *musungú* he fu'u 'akau? Pea ko e hā 'ene me'angāue na'á ne faka'aonga'i ke tu'usi vave 'aki e ngaahi va'á?

'E lava ke fai e fa'ahinga fehu'i peheé 'i he 'atamai 'o e kakai 'Iukanitaá 'i he'enuu mamata ki ha (*musungu*) muli 'okú ne faka'aonga'i ha kili fakamaka ke 'auhani e ngaahi va'a mōmoá mei ha fu'u 'akau fakamalumu. Ko ha me'a fakaofo 'a e me'angāue 'iate ia pē ki he kakai 'o e feitu'ú. Kuo te'eki ai sio hanau tokolahi 'i ha me'a pehē kimu'a.

Ka na'e toe fakaofo ange kiate kinautolu 'a e *musungú*. Na'e 'auhani 'e 'Eletā Lōlani Hālisi, ko ha faifekau matu'otu'a mei 'Iutā, USA, 'a e va'a ki he va'a, 'o tu'usi e ngaahi konga mōmoá mei he ngaahi va'a opeopé. Na'e fakatumu-tumu 'a e kakai 'i laló 'i he fai 'e ha muli ha fa'ahinga me'a pehē ma'a hanau taha.

Ko hono fakai'ú, ne hoko e kii'i ngāue tokoni 'a 'Eletā Hālisi ko ha faka'ilonga e kamata 'o ha anga fakakaume'a mo ha taha na'e 'ikai ke fie kau ki ha me'a 'i he Siasí pe ha taha mei ai.

Ko e Maheni mo Kotifilí

Na'e fakahoko 'e 'Eletā Lōlani Hālisi mo Sisitā Sēneti Hālisi ha ngāue fakafaifekau māhina 'e 23 'i he Misiona 'Iukanitā Kemipalá. Ko Sisitā Hālisi, ko ha neesi kuo lesisita, pea na'e ui ia ko ha fale'i fakafaito'o ki he kau faifekau. Ko 'Eletā Hālisi, ko ha taha ma'u vāhenga mālōlo 'i he pule'i e langá, te ne lava 'o ngaahi ha meimei fa'ahinga me'a pē 'i he 'univēsi, tokanga'i e ngaahi fale 'o e Siasí mo e ngaahi me'alele 'a e misioná.

Taimi nounou pē mei he'ena tū'uta atu ki 'Iukanitaá, na'e totongi 'e 'Eletā mo Sisitā Hālisi ha mēmipa 'o e Siasí he feitu'ú, ko Mele, ke tokoni 'i hono fakama'a hona 'apí.

Ne papi 'a Mele 'i he ta'u 'e tolu kimu'á. 'Oku pehē 'e Sisitā Hālisi, "Na'e faka'au pē ke ma 'ofa ai. Na'á ne

tokoni 'o ako'i kimaua 'i he ngaahi founa 'a 'Iukanitaá."

Ko e lahi ange 'ena maheni mo Melé, ko e lahi ange ia e māfana honau kaungāme'á. Na'á na 'ilo vave ki hono husepāniti ko Kotifilí—ko ha tangata lelei ka na'á ne fakamama'o pē mei he kāingalotu 'o e Siasí, tautautefito ki he ongo faifekau. 'Oku fakamatala'i 'e Sisitā Hālisi 'o pehē, "Na'e 'ikai ke ne teitei fakangofua e ongo faifekau ki hono 'apí." Neongo ia, na'e kei fie ma'u pē 'e Mele 'a Kotifilí ke fe'iloaki mo kinaua.

Na'á ne fakaafe'i 'a e ongo Hālisi ke na 'a'ahi nounou ange. 'Oku pehē 'e Sisitā Hālisi, "Na'e 'ikai ha me'a te ma 'amanaki ki ai. Na'á ma talaange pē kia Kotifilí 'oku hoko 'a Mele ko homa kaungāme'a mamae he taimí ni, pea 'okú ma fie maheni mo hono fāmilí." Na'e talanoa 'a Kotifilí mo kinaua ka na'e 'ikai māfana ki he fakakaukau ke maheni lahi ange mo kinaua 'o mavahe mei ha maheni pē.

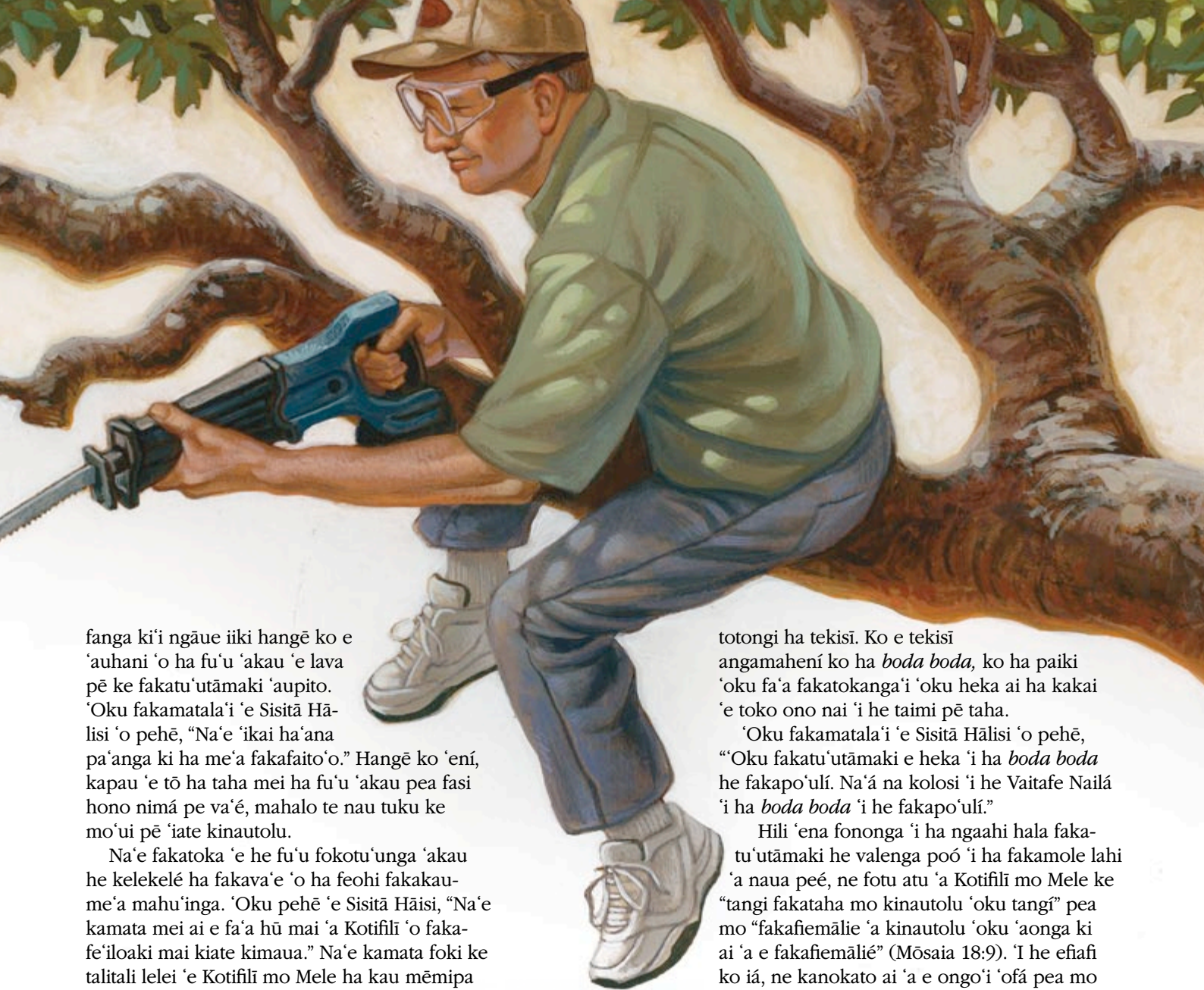
Na'e liliu kotoa ia 'i he 'aho na'e a'u atu ai 'a 'Eletā Hālisi mo ha ngaahi mīsini me'angāue, mo ha tu'unga, 'o kole ke tokoni angé.

Ko e Liliu'angá

Na'e 'atakai'i e 'apí 'o Kotifilí mo Melé 'e ha 'ulu'akau lalahi mo ngapulopulou na'e lahi ai ha ngaahi va'a ne mōmoa pea mo ha ngaahi va'a lalahi na'e ope mai ki honau funga falé.

Na'e kamata ngāue leva 'a 'Eletā Hālisi. Na'e ngāue he funga 'akau 'i ha houa 'e fā 'o tu'utu'u ha ngaahi va'a na'e a'u 'o inisi 'e 10 (senitimita 'e 25) honau matolú. Na'e fuo-foa mo'oni 'a e ngāue. 'Oku pehē 'e 'Eletā Hālisi, "Na'á ku meimei fute 'e 20 (mita 'e 6) nai mei he kekekelé." 'I he lue hake 'a e kakaí, na'e 'ikai ke nau fa'afa'a tui ki he me'a ne nau mamata ki aí.

Na'e 'ohovale foki mo Kitifilí. 'Oku pehē 'e Sisitā Hālisi, "Na'á ne fakamālo lahi 'aupito kiate kimaua." Na'a mo ha

fanga ki'i ngāue iliki hangē ko e 'auhani 'o ha fu'u 'akau 'e lava pē ke fakatu'utāmaki 'aupito. 'Oku fakamatala'i 'e Sisitā Hā-lisi 'o pehē, "Na'e 'ikai ha'ana pa'anga ki ha me'a fakafaito'o." Hangē ko 'enī, kapau 'e tō ha taha mei ha fu'u 'akau pea fasi hono nimā pe va'é, mahalo te nau tuku ke mo'ui pē 'iate kinautolu.

Na'e fakatoka 'e he fu'u fokotu'unga 'akau he kelekelé ha fakava'e 'o ha feohi fakakau-me'a mahu'inga. 'Oku pehē 'e Sisitā Hāisi, "Na'e kamata mei ai e fa'a hū mai 'a Kotifilī 'o fakafe'iloaki mai kiate kimaua." Na'e kamata foki ke talitali lelei 'e Kotifilī mo Mele ha kau mēmipa kehe 'o e Siasī ki hona 'apī.

Ko e Kolosi Atu he Vaitafe Nailá

Na'e faka'au ke toe vāofi ange 'a 'Eletā mo Sisitā Hālisi pea mo Kotifilī mo Mele 'i he fakalau atu 'a e ngaahi māhiná. Ne iku 'o hoko 'a e kaungāme'a ko 'enī ko ha mālohi mo ha tokoni ki he fāmili Hālisí 'i he taimi ne hoko ai ha me'a fakamamahi ta'e amanekina he vaeua'angamālie 'o 'ena ngāue fakafaifekau. Ne na ma'u ha tala kuo mālōlō si'ena tamasi'i ko Palatí 'i ha fakatu'utāmaki he hala lahi.

Ko e taimi pē ne 'ilo ai 'e Mele mo Kotifilī e me'a ko 'enī, na'á na tui leva hona vala lelei tahá pea hangatonu mai 'i ha fononga faingata'a ke 'i he tafa'aki hona ongo kaungāme'a 'ofeiná.

'Oku tokosi'i pē ha kakai 'i 'Iukanitā 'oku 'i ai ha'anau me'alele. 'Oku nau lue lalo pē pe

totongi ha tekisi. Ko e tekisi angamahenī ko ha *boda boda*, ko ha paiki 'oku fa'a fakatokanga'i 'oku heka ai ha kakai 'e toko ono nai 'i he taimi pē taha.

'Oku fakamatala'i 'e Sisitā Hālisi 'o pehē, "Oku fakatu'utāmaki e heka 'i ha *boda boda* he fakapo'ulí. Na'á na kolosi 'i he Vaitafe Nailá 'i ha *boda boda* 'i he fakapo'ulí."

Hili 'ena fononga 'i ha ngaahi hala fakatu'utāmaki he valenga poó 'i ha fakamole lahi 'a naua peé, ne fotu atu 'a Kotifilī mo Mele ke "tangi fakataha mo kinautolu 'oku tangi" pea mo "fakafiemālie 'a kinautolu 'oku 'aonga ki ai 'a e fakafiemālié" (Mōsaia 18:9). 'I he efiafi ko iá, ne kanokato ai 'a e ongo'i 'ofá pea mo e 'ofá. Ko Mele mo Kotifilī ia na'á na fai 'a e tokoní. 'Oku pehē 'e Sisitā Hālisi, "Na'e mātua'aki faka'ofa'ofa." Na'e fokotu'u ange 'e Mele ke nau tū'ulutui kotoa 'o lotu. Na'e kau atu 'a Kotifilī 'o 'ikai toe momou.

Na'e folau 'a 'Eletā mo Sisitā Hālisi ki Kalefōnia 'i he USA, ki he me'afaka'eiki 'o Palatí. Hili ia peá na foki ki 'Iukanitā ke faka'osi 'ena ngāue fakafaifekau. Kuo 'i 'Iutā 'eni 'a Lōlani mo Sēneti Hālisi ka 'oku nau kei vāofi pē mo Mele mo Kotifilī.

Ko e tokoní ko ha ki ia te ne lava 'o fakava'a 'a e ngaahi matapā na'e mei tāpuni'i kiate kitautolu. Hangē ko hono ako'i 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoní, "[Ko e taimi] 'oku fakauha ai 'e he tokoni ta'e-siokitá 'a e loto sio-kitá, 'e fakahoko leva 'e he mālohi 'o e 'Otuá 'Ene ngaahi taumu'á" ("Loto Vēkeveke pea Taa ke Ngāue," *Liahona*, Mē 2012, 68). ■

Konitinēniti 'o e 'Amanaki Lelei

'Afilika

Fai 'e Richard M. Romney
Ngaahi Makasini 'a e Siasí

*'Oku fokotu 'u 'e he
tui mo e talangofua
'a e Kau Mā'oni'oni
'i he Ngaahi 'Aho
Kimui Ní 'i 'Afilika
mo Matakasikaá
ha sīpinga ki he
kāingalotu 'o e Siasí
he feitu 'u kotoa.*

Na'e pehē 'e 'Eletā Sefili R. Hōlani 'o e Kōlomu
'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá
'i Filitauni 'i Siela Lione, he lolotonga ha ngāue
na'á ne fakahoko 'o kau ai ha'ane 'a'ahi ki Laipīlia mo
Kana, "Oku faingofua ke 'ofa he kakai 'o 'Afiliká."¹

Na'á ne pehē 'oku fokotu 'u 'e he tui mo e tala-
ngofua 'a e Kāingalotu 'o 'Afiliká 'a e sīpinga ki he
kāingalotu kotoa 'o e Siasí, tu'unga 'i he'enau 'ofa
ki he ongoongoleléi.

*'Oku fakaava 'e he fuakava 'o e papitaisó
'a e matapā ki ha ngaahi tāpuaki lahi, pea
'oku pehē foki mo hono ako faivelenga
'o e ongoongolelé.*

Na'e pehē 'e 'Eletā Hōlani, 'oku fakafiefia ke “mamata ki hono lahi e mahu'inga 'o e ongoongolelé kiate kinautolú, ke mamata ki he me'a 'oku nau fai 'akí, anga 'o 'enau mata'ikoloa'akí, ke mamata ki he 'enau faivelenga 'i he vahehongofulú pea 'i he ngāué, 'i he ō ki he temipalé—te u pehē ko e temipalé ko ha 'imisi fungani—pea ke mamata ki he 'enau ohi hake 'enau fānaú 'i he Siasí mo 'oatu honau ngaahi fohá mo e 'ofefiné ki he ngāue fakafaifekaú. Ko ha fakamo'oni lelei ia 'o 'enau faivelengá.”²

'I Homou 'Aó

Na'e fakamahino 'e 'Eletā Hōlani, kuo te'eki ke a'u 'o ta'u 30 e 'i 'Afilika 'a e Siasí, tukukehe 'a 'Afilika Tonga ('a ia ne fokotu'u ai ha siteiki 'i he 1970). Koe'uhí ko ia, kuo kamata ai 'a e Siasí “'i homou 'aó, 'i ha kuonga,” pea “ko 'Afiliká ko e taha ia 'o e ngaahi feitu'u makehe te ke lava 'o mamata ai ki he nāunau 'o e 'Eikí, ki he fakaofu mo e mana 'o hono Toe Fakafoki mai 'o e Ongoongolelé, 'oku hoko tonu 'i homou 'aó.”³

Na'á ne pehē te ne manatu 'i ma'u pē 'ene 'i 'Akalá 'i Kana, mo Palesiteni Kōtoni B. Hingikeli (1910–2008), 'i he'ene fakahā 'e langa ha temipale 'i aí. “Na'e tu'u ['a e kakaí] 'o kalanga, tangi mo tau'olunga, fepuke'aki, mo tangi. Ko hono mo'oní, 'oku kei hoko atu pē e laumálie ko iá. Ko 'eku 'ofa ia ki he kakai 'o 'Afiliká—ko 'enau fiefia ta'e-tūkua 'i he ongoongolelé. Ko e tokolahi tahá 'oku sí 'i fau 'enau me'a 'oku ma'u 'i he koloa fakamāmaní, ka

'i he'enu ma'u 'a e ongoongolelé, na'a nau pukenimā ia. . . . Pea 'oku nau kei fai ia. 'Oku nau fakahoko ia 'o a'u ki he 'ahó ni."⁴

Kuo Fakahoko e Ngaahi Kikité

'Oku fakamatala'i 'e he kau palōfita mo e kau 'apostolo kehe kuo nau fakahoko ha ngaahi ngāue 'i 'Afiliká e konitinēniti ko ha feitu'u 'oku fakahoko mo'oni ai e ngaahi kikitē 'o e 'Eikí.

Na'e fakamatala 'a 'Eletā Lisiate G. Sikoti 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá hili ha'ane talanoa mo e kāingalotu 'o e Siasí 'i Mōsamipiki mo Naisiliá. "Ko e kakai 'Afiliká ko ha kakai anga'ofa mo fa'a kātaki. 'Oku 'ikai lahi ha'anau pa'anga hū mai pe ngaahi ma'u'anga tokoni ke nau lava ai 'o fai ha ngaahi me'a fakapa'anga, ko ia, 'oku nau fakahoko pē kinautolu 'i he feinga mo'oni. Te nau lue 'i ha ngaahi laumaile mo toe lōloa ange ke fakahoko ha fa'ahinga me'a 'oku ue'i kinautolu ke nau fai 'e he Laumālie Mā'oni'oni ke paotoloaki e ngāue."⁵

Na'e fakamahino 'e 'Eletā Sikoti 'i he'ene fakatapui ai 'a Mōsamipiki he 1999, ki hono malanga'i 'o e ongoongolelé, na'e toko 40 pē kāingalotu aí, pea na'e hoko e fonuá ko ha kongá 'o e Misiona 'Afilika Tonga Sohānisipēkí. 'I he'ene 'a'ahi hono ua ki ai 'i Sānuali 2011, kuo tupu e Siasí 'i Mōsamipiki 'o laka hake 'i he kāingalotu 'e toko 5,000 kuo mafola 'i ha vahefonua 'e ua mo ha kolo 'o e Siasí 'e 19 'o lotu 'i he fonuá kotoa. 'Oku toe hoko foki 'a Mōsamipiki ko e hetikuota ia 'o e Misiona Mōsamipiki Maputó, 'a ia 'oku kau ai e fonua ko 'Engikolá.⁶

Kei Fo'ou Ka 'Oku Tupulaki

Na'e pehē foki 'e 'Eletā Lāsolo M. Nalesoni 'o e Kōlomu 'o e Kau

'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá he lolotonga 'ene 'a'ahi ki Matakasikā, Malauí, mo Keniā, "Oku tau kei fo'ou heni,"⁷. 'Oku tau mamata ki he ngāue mai 'a e 'Eikí ki he konitinēniti lahi 'o 'Afiliká ke tāpuaki'i e kakaí . . . 'aki e mo'oni, maama 'o e ongoongolelé, [kau ai] e ngaahi ouau 'o e fakamo'uí mo e hakeaki'i."⁸ Na'á ne pehē na'e tautautefito 'ene fakatumutumú 'i he mālohi 'o e tu'unga fakatakimu'a fakalotofonua 'i 'Afiliká: "Oku 'ikai ke u lava 'o fakamatala'i atu e lahi 'emau hounga'ia 'i he kau taki [fakalotofonua] ko 'eni, 'oku foaki honau taimí mo honau talēniti ki he ngāue 'a e 'Eikí ke tāpuaki'i e mo'ui 'a e kakaí ni."⁹

'Oku "mātu'aki fakatu'amelie" 'a 'Eletā Nalesoni ki he kaha'u 'o e Siasí mo e kakai 'i 'Afilika pea mo Matakasikaá koe'uhí he 'oku mālohi ange 'enua tuí 'i honau ngaahi faingata'a'ia. Na'á ne pehē 'i he fakataha 'i Matakasikaá, "Ko e fānau mo'oni kimoutolu 'a e 'Otuá, ko e fānau 'o e fuakava 'o 'Isilelí, na'e teuteu 'i ke fakafe'iloaki ki he 'Eiki ko Sīsū Kalaisí mo e 'Otuá, ko 'etau Tamai Ta'engatá, pea nofo 'i Hona 'aó mo [homou] ngaahi fāmilí"¹⁰. Na'á ne toe pehē foki, "Ko ha kakai 'eni 'oku malava ke fai ha me'a. 'Oku nau tui. 'Oku nau 'ofa ki he 'Eikí, pea 'oku nau ma'u e me'a kotoa 'oku fie ma'u ke 'ai e kakaí ke nau mālohi mo'oni."¹¹

Na'e pehē 'e 'Eletā Nalesoni he lolotonga ha 'initaviu 'i Nailopi 'i Keniā, "Kuo tau ma'u e ngaahi falelotu 'o e Siasí. Kuo tau ma'u ha siteiki 'i heni [i] Nailopi. Ne fai ha'atau konifelenisi fakasiteiki he 'ahó ni. Ko ha me'a fakafiefia ke fe'iloaki mo e kakaí. Na'e fakataha mai ha kakai 'e tokol tahaafe tupu, [pea na'a nau mātu'aki] 'apasia [mo ma'u ha] kuaea mālie, mo [ha] kau palesitenisi fakasiteiki lelei, [pea mo ha] pēteliake 'i

'Oku fakamālohia mo fakafo'ou 'a e kāingalotú 'i he'enua feinga ke manatu'i ma'u pē 'a e Fakamo'uí, 'aki 'enua ma'u 'a e sākalamēnití.

mu'a. 'E anga fēfē ha'aku fakahaa'i 'eku fiefiá he taimi 'oku ou mamata ai ki he fakalalakaka peheé?"¹²

Neongo 'a e Faingata'á

Na'e pehē 'e 'Eletā Hōlani 'oku tupulaki 'a e Siasí 'i 'Afilika neongo 'a e ngaahi faingata'á. Hangē ko 'ení, na'á ne pehē, "Lolotonga 'e tau fakalotofonua ne hoko 'i Kouti 'Aivolí [Ivory Coast], na'e kei ō mai pē Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní . . . ki he tempalé. Ko ha faka'ilonga ma'ongo'onga ia kiate kiate kinautolu. 'Oku ou ongo'i 'a'apa."¹³

Na'e pehē 'e 'Eletā Hōlani fekau'aki mo Siela Lione pea mo Laipilia fakatou'osi, "Koe'uhí ne 'i ai ha tau fakalilifu lahi kimuí ni mai, 'oku hoko ia ko e taha 'o e ngaahi 'uhinga 'oku tu'u mālohi ai 'a e ongoongoleleí. Kuo nau 'osi mamata ki he tu'unga 'oku *ikai* totonu ke 'i ai 'a e mo'uí, pea 'i he fakamo'oni ko 'eni 'a e kau faifekau mo e kāingalotú, kuo nau mamata ki he tu'unga 'oku *lava* ke 'i aí. Kuo lava 'e he langí 'o liliu [honau ngaahi faingata'a'ia] ko ha tāpuaki, pea 'oku nau hiki hake kinautolu mei he palopalema fakapolitikalé moe feke'ike'i faka-sivilé."¹⁴

'Ikai ngata ai, na'e fakamahino'i 'e 'Eletā Hōlani ko e tupulaki 'a e Siasí 'i Simipāpué 'oku kei hokohoko atu neongo e ngaahi taimi faingata'a he ngaahi ta'u kimui ní: "Kuo matala 'a e Siasí. Kuo tau tupulaki, 'oku 'i ai hotau ngaahi misiona. Ko e me'a ia 'oku lolotonga hoko kotoa 'i 'Afiliká."¹⁵

Ko Hono Malanga 'i 'o e Ongongolelei

Na'e pehē 'e 'Eletā Hōlani ko e taha 'o e kī ki he ola lelei 'a e Siasí 'i 'Afiliká, ko e "ikai ke tau kau 'i he ngaahi palopalema fakapolitikale pau. 'Oku tau malanga 'i 'a e ongoongolelei. 'Oku tau tokanga ki he fakamaau totonú, pea 'oku tau tokanga ki he faingamālie fakasōsialé mo e tu'unga tataú. Ka 'oku tau fakakaukau ['oku ma'u 'a e talí 'i he ongoongolelei], ko ia 'oku tau malanga 'i ai pē 'a e ongoongolelei. Pea na'e mo'oni ia 'i he potu kotoa pē pea 'oku mo'oni ia 'i 'Afilika, 'oku ma'u 'e he kakai 'a e 'ilo, tāpuaki, mo e māmaá 'i he'enau mo'uí, pea fakafokifā pē kuo kamata ke liliu e ngaahi me'á pea tāpuekina 'enau mo'uí."¹⁶

Ko e Tala'ofa 'a e 'Eikí

Na'e faka'aonga 'i 'e 'Eletā Hōlani e folofola 'a e Fakamo'uí, 'a ia na'á Ne pehē, "Ko e muimuí 'e mu'omu'a, pea [ko e] mu'omu'á [e] muimuí" (Mātiu 20:16).

Na'á ne pehē, "Oku tōmui 'i ha ngaahi me'a 'e ni'ihī e hū mai 'a e ongoongolelei ki 'Afiliká, ka 'oku tau fakahoko ia 'i he taimi-tēpile 'a e 'Eikí—pea ko e taimi-tēpile 'eni 'a e 'Eikí, 'oku ou fakapapau 'i atu [ia]. Na'e toki kimú ni mai pē hono ma'u 'e he kakai 'o 'Afiliká e ngaahi misi-oná mo e kau faifekaú, 'a e ngaahi tāpuaki 'o e lakanga fakataula'eikí, mo e ngaahi alā me'a peheé. Ko ha konitinēniti lahi, pea 'oku kei toe lahi e me'a ke tau faí. Ka 'oku ou tui ko e tupulaki 'oku tau māta'ia he taimí ni 'i 'Afiliká ko e kongā ia e fakahoko e tala'ofa 'a e 'Elkí. 'Oku hū mai e Kāingalotu 'o 'Afiliká mo e tui. 'Oku nau laka. 'Oku nau fehangahangai mo e faingata'a 'o e tali 'o e ongoongolelei mo 'ai ia ke mahino 'i he'enau mo'uí."¹⁷ ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Jeffrey R. Holland, 'i he "Emerging with Faith in Africa," www.lds.org/prophets-and-apostles/unto-all-the-world/emerging-with-faith-in-africa.
2. Jeffrey R. Holland, 'i he "Emerging with Faith in Africa."
3. Jeffrey R. Holland, 'i he "Emerging with Faith in Africa."
4. Jeffrey R. Holland, 'i he "Emerging with Faith in Africa."
5. Richard G. Scott, 'i he "Mormons in Africa: A Bright Land of Hope," mormonnewsroom.org/article/mormons-africa-bright-land-hope.
6. Vakai, "Jesus Christ Lives' Elder Scott Testifies in Mozambique," lds.org/prophets-and-apostles/unto-all-the-world/jesus-christ-lives-elder-scott-testifies-in-mozambique.
7. Russell M. Nelson, 'i ha vitiō 'i he "Learn of the Savior, Saints in Madagascar and Malawi Are Told," lds.org/prophets-and-apostles/unto-all-the-world/learn-of-the-savior-saints-in-madagascar-and-malawi-are-told.
8. Russell M. Nelson, 'i he "Elder Nelson Completes Trip to Africa in Kenya," lds.org/church/news/elder-nelson-completes-trip-to-africa-in-kenya.
9. Russell M. Nelson, 'i ha video 'i he Heather Whittle Wrigley, "Elder Nelson Visits Madagascar, Dedicates Malawi," Oct. 28, 2011, lds.org/church/news/elder-nelson-visits-madagascar-dedicating-malawi.
10. Russell M. Nelson, 'i ha video 'i he "Learn of the Savior, Saints in Madagascar and Malawi Are Told."
11. Russell M. Nelson, 'i ha vitiō 'i he "Elder Nelson Visits Madagascar, Dedicates Malawi."
12. Russell M. Nelson, 'i ha vitiō 'i he "Family Success Comes from Following the Savior," lds.org/prophets-and-apostles/unto-all-the-world/family-success-comes-from-following-the-savior.
13. Jeffrey R. Holland, 'i he "Emerging with Faith in Africa."
14. Jeffrey R. Holland, 'i he "Emerging with Faith in Africa."
15. Jeffrey R. Holland, 'i he "Emerging with Faith in Africa."
16. Jeffrey R. Holland, 'i he "Emerging with Faith in Africa."
17. Jeffrey R. Holland, 'i he "Emerging with Faith in Africa."

NGAAHI 'ĒLIA 'AFILIKA TONGA-HAHAKÉ MO E HIHIFÓ *

Kāingalotú: 381,417

Siteikí: 70

Uōtí: 508

Misioná: 22

Vahefonuá: 60

Koló: 646

Hetikuotá: Sohānisipeeki, 'Afilika Tonga mo 'Akalā, Kana

*Ki 'Epeleli 2013.

TEMPALÉ

Lolotonga Ngāue

'Akalā, Kana, fakatapui he 'aho 7 'o 'Aokosi 2005

'Apa Naisilíá, fakatapui he 'aho 11 'o Sānuali 2004

Sohānisipeeki, 'Afilika Tonga, fakatapui he 'aho 24–25 'o 'Aokosi 1985

'Osí fanongonongó

Tēpeni 'Afilika Tonga

Kinisasa Lepāpulika Fakatemokalati 'o Kongikoó

KO E MANA MA'ONGO'ONGA TAHÁ

I ha 'aho la'ā lelei 'i Sepitema, ne hoko ai ha fakatu'utāmaki lahi ki he kā ne 'i ai 'ema ta'ahine si'isi'i taha ko 'Ēliká. Na'e fakapuna ia 'i ha helikopeta ki he falemahakí, pea hili ha tafa fakavavevave 'i ha ngaahi houa lahi ne ma ma'u e ongoongo fakamamahi kuo mālōlō homa 'ofefine ta'u 17 faka'ofa'ofa mo fiefiá.

Na'e fakamamahi kiate kimaua 'a e ngaahi māhina si'i hono hokó. Na'á ma kātekina hono 'aho fā'ele'í mo e Fakafeta'í (Thanksgiving) pea teuteu'i kimaua ki homa 'uluaki Kilisimasi he 'ikai ke mau fakataha a'í. Na'e fakatokanga mai 'a e kakai 'e faingata'a 'a e ngaahi 'aho mālōlō, ka na'e 'ikai ha fa'ahinga fakatokanga 'e lahi fe'unga ke ne teuteu'i kimaua.

Makehe mei he ongo'i lōmekina 'i he loto mamahi lahí mo e tuēnoá, na'á ku meheka 'i he ngaahi fāmili kehe na'e fakataha mo katoanga fiefiá. Na'á ku fifili lahi ai, "Ko e hā 'oku hoko ai 'eni kiate kimaua? Ko e hā na'e 'ikai foaki mai ai ha mana hangē ko ia 'oku fakamatala 'e he ni'ihī kehé?"

Lolotonga 'eku ongo'i loto mamahí, ne u manatu 'i ha taimi na'e fakahoko ai 'e homau uōtí ha 'ekitiviti na'e ui ko e "Kilisimasi 'i Pētelihemá." Na'e ō mai 'a e kāingalotu 'o e uōtí kuo nau 'osi teuteu 'o hangē na'a nau mo'ui 'i he kuonga na'e 'alo'i ai 'a Sisuú. Na'e tui 'e 'Ēlika, 'a ia na'e ta'u fā he taimi ko iá, ha kofu hinehina motu'a lōloa mo ha holoholo na'e ha'i takai 'aki hono 'ulú. Ko e aofangatuku 'o e efiáfí ko hano fakafaiva 'i 'o e 'Alo'í 'i ha fale tauhi'anga 'o e fanga monumanú na'e fa'u pea teuteu'i 'aki ha ngaahi ha'inga mohuku mo ha ki'i 'ai'anga kai 'o e manú. Na'e fakatāta'a 'i 'e ha ongo-mātu'a kei talavou mo ha'ana ki'i valevale 'a Mele, Siosefa, mo e pēpē ko Sisuú.

I he'ema'u tu'utakai 'i he 'alo'i'angá, na'á ku

fakatokanga'i kuo pulia 'a 'Ēlika ia mei hoku tafa'akí. Na'á ku hoha'a ka na'e ta'e'oua 'eku fakatokanga'i atu e kapa hono kofu hinehiná ofi ki he 'alo'i'angá. Na'e hiki leva 'eku hoha'á mei he manavasi'i na'a hoko ki ai ha me'á 'ou manavasi'i na'á ne maumau'i 'a e polokalamá. Na'á ku mei ui atu, ka na'á ku toe longo pē 'o mamata 'i he'ene lue atu ki he 'ai'angakai 'o e manú.

Na'e tū'ulutui fakalongolongo pē 'a 'Ēlika ofi kia Mele pea hanga hake ki ai 'o hangē 'okú ne kole ha ngo-fuá. Pea toki ala atu leva 'a 'Ēlika 'o amoamohi fakalelei 'a e ki'i pēpē ne mohé. Na'e 'ikai ko au pē na'á ku fakatokanga'í. Na'e 'ikai hano taimi kuo fakalongolongo mo e ni'ihī kehé mo nau mamata 'i he'ene tū'ulutui 'o ofi ki he pēpē. Na'e mafola ha ongo'i 'ofa 'i he kakai 'i he'enua fakatokanga'i ko e pēpē ni ko e valevale ia ko Kalaisí, kia 'Ēlika.

I he'eku mamahí, na'e 'omai 'e he manatu ki he Kilisimasi ko 'ení ha ngaahi ongo 'o e nonga mo e fakafie-mālie, 'i he'eku manatu ki he lí'oa 'eku

Na'e mafola ha ongo'i 'ofa 'i he kakai 'i he'enua fakatokanga'i ko e pēpē ni ko e valevale ia ko Kalaisí, kia 'Ēlika.

ki'i ta'ahine kei si'í. Na'e fonu 'eku fakakaukaú 'i ha ngaahi fehu'i fekau-'aki mo e mo'uí pea mo e maté—ha ngaahi fehu'i na'e hangē na'e 'ikai ke fu'u mahu'inga fēfē kimu'a he mālōlō 'a 'Ēliká. I he'eku fakakaukau loto ki he Toetu'ú mo e Tutukí, na'á ku hangē ko Melé. Na'e 'ofa he'ene Tama toki 'alo'í, peá ne kātekina kimui ha mamahi mo ha loto mamahi kāfakafa 'i he'ene sionu ki He'ene faingata'a-ia mo pekiá. Na'e 'ikai fakahaofi 'a Kalaisi mei he'ene kātekina e mamahi 'i he kolosí, pea na'e 'ikai hao 'a Mele mei he'ene mamahí.

'Oku tau fakamanatua 'i he Kilisimasi 'a e kamata 'o e mo'ui 'a e Fakamo'uí 'i māmaní, ka kiate au, 'e fakataha 'i ma'u ai pē he taimi ni Hono 'alo'í mo 'Ene faingata'a'ia, pekiá, mo e Toetu'ú—ko e Fakalelei. 'Oku ou 'ilo 'oku 'ikai ko e ngata'angá e mālōlō 'a 'Ēliká koe'uhí he na'e mau-mau 'i 'e he Fakamo'uí 'a e ngaahi ha'i 'o e maté. Ko e mana ia ke fakamālō'ia—ko e mana ma'ongo'onga taha 'o e kuonga kotoa pē. ■

'Ēleni Kineli,
'Iutā, USA

KO HA TALI KI HE'ENE LOTÚ

Na'e 'ikai ke u ongo'i 'e au e laumālie 'o e Kilisimasí. Ko e Tisema ia 'o hoku ta'u faka'osi he ako mā'olungá, pea ne u hanga atu ki he'eku tohi kole hū ki he kolisí mo 'eku ngāue faka'osi ke fai 'i he Loumailé. Na'á ku faka'amu ke ma'u ha faingamālie ngāue tokoni ke fokotu'u he'eku tohi kole hū ki he kolisí mo toe faka'aonga'i he'eku ngāue he Loumailé. Me'a mālie he na'e kole 'e he'eku 'etivaisa he kau taki 'o e fānau akó pe te u lava mo hoku kaungāme'a ko Sēsikā 'o fokotu'utu'u ha feinga tānaki me'ava'inga 'a e akó ma'á ha kautaha tokoni 'ofa he feitu'ú.

Na'á ku vahe 'a e kongā lahi 'o e ngāué ki he kōmiti ngāué. Na'á ku 'ai ke nau fa'u ha papa fanongonongo (bulletin board) 'okú ne fakahaa'i ha fu'u me'afua lahi 'oku 'asi ai e lahi 'o e ngaahi me'ava'inga kuo foakí. Na'a mau fakakaukau kuo fe'unga e tu'uaki ko iá, pea mau fakamoleki leva e taimi ma'u me'atokoni ho'ataa takitaha ki hono tānaki 'o e ngaahi foakí. Neongo ia, na'e foaki 'e he fānau akó ha fanga ki'i me'a va'inga si'i pē, pea kei nofo ai pē me'afuá 'i lalo.

Kae ngali kehe, he na'e kamata to'o mavahe 'e he 'etivaisá ha ngaahi me'ava'inga 'e ni'ihi. Ko e taimi na'á ku 'eke ange ai mo Sēsikā pea ko e hā 'ene palani ki aí, na'á ne talamai 'oku 'i ai ha faiako 'i he 'apiakó ne toki 'ilo kimuí ni 'oku kanisā. Kuó ne pehē ke mālōlō fakataimi ā mei he ngāue hili ha'ane fāifeinga ke kei faiako lolotonga 'oku fai pē hono faito'ó. 'I he ofi 'a e ngaahi 'aho mālōlōo pea fokotu'una mo e mo'ua fakafaito'o ke totongí, he 'ikai ma'u 'e hono fāmilí ha me'a ki he Kilisimasí. Na'e fokotu'u ai he'ema 'etivaisá ke mau kofukofu e ngaahi me'a'ofa kuo tuku mavahé ma'anautolu.

Na'e ongo ki hoku lotó. Na'á ku lau 'e au 'eku ngāue tokoní ko ha founga ke tokoni'i 'ata'atā pē au, kae 'ikai

ko e ni'ihi kehé. Na'á ku fakakaukau leva ke liunga tolu 'ema tau'u ki he ngaahi me'ava'inga 'e tānaki pea kamata mo ha tānaki pa'anga ma'á e faiakó mo hono fāmilí.

Na'á ku 'alu mo Sēsikā ki he ngaahi loki akó mo tu'uaki 'ema ngāue 'oku fai. Na'e lahi fau 'a e tokoní. Na'e foaki 'e he kau faiakó, kau ngāué, mo e fānau akó ha ngaahi me'ava'inga mo ha pa'anga ke tokoni ki he fāmilí. Na'e 'ikai hano taimi kuo mau fakalaka he'ema tau'u ki he ngaahi me'ava'ingá, 'a ia ne fakatumutumu ai e kautaha tokoni 'ofá. Na'a mau toe tānaki foki mo ha \$1,000 tupu ma'á e fāmilí.

'I he'ema kofu fakalei 'a e ngaahi me'a'ofa na'e tānaki mo fakataú, na'á ku fakatokanga'i ko e fakamo'oni 'o e ngāue tokoni na'á ku ma'ú, na'e ma'ongōonga tatau pē ia mo e ngaahi me'a'ofa ne mau foakí. 'Oku 'ikai ke u lava 'o

fakamatala'i 'a e fiefia na'á ku ongo'i 'i he'ema vakai atu ki hono ma'u 'e he fāmilí 'a e ngaahi me'a'ofa ne mau tuku fakapulipuli 'i honau falefakatoló.

Hili ha ngaahi māhina si'i mei ai, na'e kole mai kiate au mo Sēsika ke ma ako'i ha fakataha'anga 'o kau ki he ngāue tokoni 'ofá. Na'á ma fakamatala'i 'a e me'a na'á ma fakahokó ka na'e 'ikai ke ma lave ki he hingoa 'o e faiakó. Na'e hiki 'e ha ta'ahine hono nimá pea tu'u ki 'olunga. Na'e tafe hono lo'i matá 'i he'ene leá. Ko e faiakó, ko 'ene fa'ētangata, peá ne fakamatala'i leva hono mahu'inga fau 'ema ngāue tokoní ki aí. Na'á ne pehē ko ha tali ia ki he'ene ngaahi lotú.

Ko ha fiefia lahi 'i he fa'ahita'u mālōlō ko iá ke fetākinima 'i ha ngāue tokoni faivelenga mo 'ilo'i ne mau fai ha liliu. ■

Linisí Liveti, Nevata, USA

'I he'ema kofukofu'i 'a e ngaahi me'a'ofá, na'á ku fakatokanga'i ko e fakamo'oni 'o e ngāue tokoni na'á ku ma'ú, na'e ma'ongōonga tatau pē ia mo e ngaahi me'a'ofa ne mau foakí.

TE U LAVA 'O FAKAHOKO ENI!

Kuo efiāfi 'i he lolotonga 'o e faha'ita'u Kilisimasí, pea kuo 'u'ufi 'e ha sinou matolu 'a e kekelelé. Kuo lau māhina 'eku kātekina mo hoku hoá 'a e momoko 'o Siamané, 'o tuki-tuki he ngaahi matapaá mo tufaki ha ngaahi tatau 'o e Tohi 'a Molomoná. Na'a mo e taimi ko iá, ko e ta'u ia 'e 15 hili e Tau Lahi Hono II 'a Māmaní, na'e kei hu'uhu'u pē ha kau Siamane tokolahi ki he kau 'Ameliká.

Ka na'e 'amanaki ke papitaiso 'a 'Ingipoki Pienimula (Ingeborg Bienmuller) he pō ko iá. Neongo ia, na'á ne fakalongolongo pē 'i he fononga pasi lōloa ko ia ki he nofo'anga 'o e Laulāpuna Fakakautau 'a e 'Iunaiteti Siteití. Na'á ku ongo'i e fakalalahi 'ene ongo'i faingata'a iá.

'I he'emaui ofi atu ki he tau'anga

pasí, ne tafoki mai 'a 'Ingipoki kiate kimaua 'o pehē mai, "Okú mo 'ilo'i hono faingata'a 'o e me'á ni kiate aú? Na'e fakapoongi 'e he Kau Tau Fakatahatahá hoku husepānití 'i he taú, pea fakapoongi 'e he laku pomú ha tokolahi kehe 'o e fāmilí."

Na'á ne ala ki hono alangá. "Na'e tau 'iate au ha konga ukamea mei ha pomu sūlifa (sulfur). He 'ikai toe mo'ui hoku va'é. 'Oku 'ikai ke u 'ilo pe te u lava 'o hū ki ai."

Na'á ma tangutu fakalongolongo pē 'o fakalaululoto ki he'ene leá mo e holo hifo 'a e pasí 'o tu'u. Na'e tangutu ma'u 'a 'Ingipoki. Na'e vave tā hoku mafú. Na'á ku lotu ke 'oua na'a holomui 'i he'ene manavasí'i.

Na'á ne toki tu'u leva mei hono nofo'angá mo pehē mai, "Kuo foaki

mai 'e he Tamai Hēvaní ha fakamo'oni kiate au ki he mo'oni 'o e Ongoongolelei kuo Toe Fakafoki maí. 'Oku ou 'ilo 'oku mo'oni e Tohi 'a Molomoná. Te u lava 'o fakahoko 'eni! 'Eletā 'Etikini, kātaki 'o tokoni mei ke u lava 'o lue."

Na'a mau lue māmālie ki he matapā 'o e 'aá, pea faingata'a ange e mānava 'a 'Ingipokí 'i he'emaui fakalaka atu 'i he kau le'ó. Ne mau fetongi ki homau teunga hiná pea kumi e vai kaukau 'i he nofo'angá. Na'e hoko e vai kaukau ko ha feitu'u toputapu, pea na'e nofo'ia kimautolu 'e ha nonga. Na'e lilii e faingata'a'ia he fofonga 'o 'Ingipokí 'o fiefia 'i he'ene hifo ki he vaí pea papitaiso ko e mēmipa 'o e Siasí.

Na'á ne talamai 'i he'emaui foki ki 'apí, "Na'á ku fiefia 'i he pō na'e tuku mai ai 'e he ongo 'eleta'a ha Tohi 'a Molomona. Na'á ku 'ā 'o lau kae 'oua kuó u a'u ki he Mōsaia 18, 'a ia 'oku fakaafe'i ai 'e 'Alamā 'a e kakaí ke nau papitaiso: 'Vakai, ko e vai 'eni 'o Molomoná . . . pea ko 'eni, ko e me'a 'i ho'omou holi ke hū ki he loto'ā sipi 'a e 'Otuá, pea ui 'a kimoutolu ko hono kakaí, . . . ko e hā ha'amou 'uhinga ke 'oua na'a papitaiso 'a kimoutolu?" (Mōsaia 18:8, 10).

Na'á ne hoko le'o si'i atu 'o pehē, "Na'á ku mohe 'i he'eku lolotonga lau e ngaahi lea ko iá, pea na'á ku misi. Na'á ku tu'u 'i ha vai faka'ofa'ofa hangē ko e Ngaahi Vai 'o Molomoná. Na'e tu'u 'i he tafa'aki 'e taha 'o e vaí ha kakai teunga hinehina—ko hoku fāmilí! Na'e malimali hoku husepānití, 'a ia ne mate 'i he taú, mo kamo mai ke u papitaiso."

Na'e hoko 'i he pō ko iá 'a Sisitā Pienimula ko ha mēmipa 'o e Kolo Uasipekí (Würzburg Branch) pea ko e taha 'o ha tokolahi 'i Siamane ne nau ikuna'i 'enau manavasí'i pea kau ki he Siasí. ■

Uloi 'Atikini, Kalefōnia, USA

Na'e tafoki mai 'a 'Ingipoki kiate kimaua 'o pehē mai, "Okú mo 'ilo'i hono faingata'a 'o e me'á ni kiate aú?"

NE MA Ō KE MA'U 'EMA ME'A'OFÁ

Ko e taimi na'á ku hoko ai ko e Kmēmipa 'o e kau palesitenisī fakavahefonuá, na'á ku tokoni ki hono fakafekau'aki ha 'ekitivitī 'a ia na'e foaki ai 'e he kāingalotu homau vahefonuá ha ngaahi me'ava'inga ki he fānau masivesiva na'e nofo 'i he kolo ko Soaká 'i Kolomupia. Ne mau ma'u ha tokoni fakaofa mei he kāingalotú kotoa. Na'e 'ikai ke kei fo'ou 'a e ngaahi me'a'ofá kotoa, ka ko e lahi tahá na'e kei 'i he tu'unga faka'ofa'ofa.

Ko e taimi na'e 'osi ai 'emau fakaheka e ngaahi me'a'ofá ki he 'ū pasi te nau 'ave kimautolu ki he

kolo lahí, na'e ha'u ha ki'i ta'ahine kei si'i kiате au mo ha fo'i pulu pelesitiki na'e 'osi lahi hono faka'aonga'í mo mavauvau. Na'á ku pukepuke 'a e fo'i pulú mo fakakaukau pe ko hai na'á ne foaki ha fo'i pulu motu'a pehē. Na'á ku li 'a e fo'i pulú 'i he'eku ta'efi-emalié ki he lalo seá.

Na'e kamata hiva'i he'emau to'u tupú ha ngaahi himi Kilisimasi 'i he taimi na'a mau a'u atu aí. Na'e toho-aki'i mai he'enua hiva, fakataha mo honau tatá Kilisimasi ha fānau tokolahi. Ko e taimi na'a mau kamata tufa ai 'a e ngaahi me'a'ofá, na'e toe ui 'e he fānau ko iá ha fānau kehe. Na'e 'ikai hano taimi kuo 'osi kotoa 'emau ngaahi me'a'ofá hono tufa.

'I he 'amanaki ke mau mavahé, na'á ku fakatokanga'i atu ha ki'i

Na'á ku faka'amu loto pē te u Nvékeveke pehē ke tāpuekina 'a e ni'hi kehé 'o hangē ko e vékeveke 'a e ki'i tamasi'i lahi ke tāpuekina hono ki'i tehiná.

tamasi'i ta'u valu nai 'oku lele hangatonu mai kiate kimautolu, mo taki pē hono ki'i tokoua si'isi'i. 'I he'ena a'u maí, na'e pehē mai leva 'a e ki'i tamasi'i lahi, "Ne ma Ō ke ma'u 'ema me'a'ofá. Na'e 'ikai ha'aku toe lea he na'e ongo mo'oni ki hoku lotó 'a 'ene loto-ma'á.

Na'á ku fakamatala ange ki ai kuo 'osi 'a e ngaahi me'a'ofá. Na'á ne tali mai, "Oku 'ikai mahu'inga ia kapau 'oku 'ikai ha'aku me'a'ofa, ka kuo pau ke 'i heni e me'a'ofa hoku ki'i tehiná."

Ne u fakakaukau leva ki he fo'i pulu na'á ku li ki he lalo seá. Na'á ku talaange leva ki he ongo tamaiki 'oku 'i ai ha'aku me'a'ofa 'e taha ka 'oku 'ikai matamatalelei.

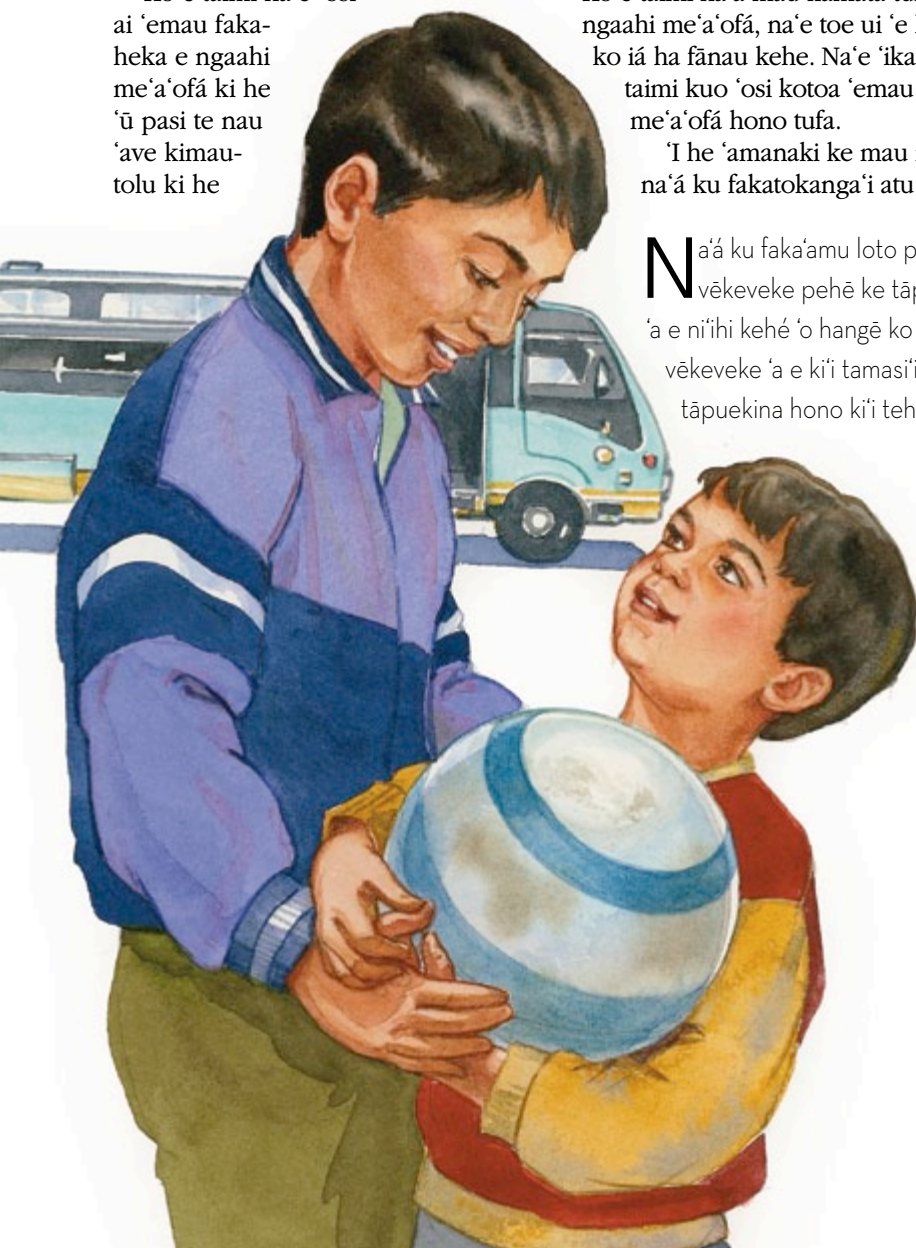
Na'á ne pehē mai, "E tatau ai pē pe ko e hā. Ko e me'a'ofá ia."

Na'á ku kaka leva ki he loto pasi 'o 'omi 'a e fo'i pulú. 'I he taimi na'á ku 'oange ai ki he ki'i tamasi'i, na'e tōtu'a 'ene fiefiá. Na'e punopuna 'i he loto hounga'ia, 'o ne pehē, "Ko ha fo'i pulu! Ko e me'a'ofa ia na'á ku kole ki he tamasi'i ko Kalaisi ke ne 'omi ma'akú." Na'e hoko atu 'ene punopuna fiefia takai 'i he'ena foki atu mo hono tokoua lahi mo 'ena me'a'ofa fakakoloá ni.

Na'á ku tu'u fakalongolongo pē ai 'o tangi 'i hono 'ō'ōfaki au 'e ha ongo'i nonga mo e loto fakafeta'í. Na'e ongo kiate au e tokanga mo e ta'e-siokita 'a e tokoua lahi ki hono ki'i tehiná, pea na'á ku faka'amu loto pē te u vékeveke pehē ke tāpuekina 'a e ni'hi kehé 'o hangē ko e vékeveke 'a e ki'i tamasi'i lahi ke tāpuekina hono ki'i tehiná.

'I he lue fiefia atu 'a e ongo ki'i tamaiki, na'á ku manatu ki he 'ofa 'a e Fakamo'uí kiate kitautolú. Na'e 'ikai teitei ngalo 'iate Ia 'a e ki'i tamasi'i 'i he tafa'aki mo'ungá 'a ia na'á ne kole ha ki'i fo'i pulu ki he Kilisimasi. ■

Uolotā 'Emiliō Posata Lotuliko,
Kolomupia

Fai 'e 'Eletā
Robert D. Hales
 'O e Kōlomu 'o e Kau
 'Aposetolo 'e Toko
 Hongofulu Mā Uā

Ko e TALA'OFA 'o e KILISIMASÍ

*Fakatauange te tau faka'aonga'i e taimi
 'o e Kilisimasí ni ke fakafō'ou ai 'etau ngaahi
 fuakava ke muimui he Fakamo'uí mo fai
 Hono finangaló, 'o hangē ko 'Ene fakahoko
 e finangalo 'o 'etau Tamai Hēvaní.*

He 'ikai ke lava 'o mahino kakato kiate kitautolu e 'uhinga 'o e Kilisimasí kae 'oua ke mahino kiate kitautolu e 'uhinga 'o e mo'ui, Fakalelei, mo e Toetu'u 'a e Fakamo'uí.

'Oku 'ikai ke u lava 'o fakakaukau ki he 'alo'i 'o e Fakamo'ú ta'e fakakaukau ki He'ene folofola kia Pailató: "Ko ia [na'e fanau'i ai aú], pea ko ia na'á ku ha'u ai ki māmaní, koe'uhí ke u fakamo'oni ki he mo'oní. Ko ia kotoa pē 'oku 'i he mo'oní, 'oku fanongo ia ki hoku le'ó" (Sione 18:37).

'I he'etau kamata e fa'ahita'u Kilisimasí, 'ofa ke tau fakakaukau'i e ngaahi kikite fakafolofola fekau'aki mo e Fakamo'uí. 'Oku 'ikai ko ha ngaahi fakamatala anga kehe pē 'o ha me'a ne tupukoso; ka, ko ha ngaahi fakamatala loloto ki he taumu'a mo e tala'ofa fekau'aki mo 'Ene mo'uí mo Hono misioná pea mo Hono mahu'inga kiate kitautolu fakafō'ituituí.

Ngaahi Kikite 'o 'Ene Hā'ele Mai

Na'e tomu'a kikite'i e hā'ele mai 'a Kalaisí 'i ha ta'u 'e lauiafe. Na'e ako'i 'e 'Ēpala-hame 'i ha ta'u nai 'e 2,000 pea toki 'alo'i 'a Sīsū Kalaisí, 'o kau ki Hono fatongia 'i he palani 'o e fakamo'uí. Na'e ako'i 'e Mōsese 'a e ngaahi mo'oni tatau 'i he ta'u nai 'e 1,400 kimu'a pea toki 'alo'í. 'I he ta'u nai 'e 700 pea toki 'alo'i mai, ne fakahā 'e 'Īsaia 'a e ngaahi tūkunga 'o Hono 'alo'í, mo'uí, mo 'Ene pekiá:

"Ko ia ko e 'Eikí pē te ne 'oatu kiate koe 'a e faka'ilongá; Vakai, 'e tu'itu'ia 'a e tāupo'ou, pea 'e fá'ele'i 'a e tama, pea 'e ui hono huafá ko 'Imanuela." ('Īsaia 7:14).

“He kuo fanau’i kiate kitautolu ‘a e tamasi’i, kuo foaki kiate kitautolu ‘a e foha: pea ‘e ‘i hono umá ‘a e pulé: pea ‘e ui hono huafá ko Fakafo, ko Akonaki, ko e ‘Otua Māfima, ko e Tamai Ta’engata, ko e ‘Eiki ‘o e Melino” (‘Īsaia 9:6).

“Oku fehi’anekina ia pea li’aki ‘e he tangatá; ko e tangata ‘o e ngaahi mamahi, pea maheni ai mo e lotu mamahí. . . .

“Ko e mo’oni kuó ne to’o kiate ia ‘a ‘etau ngaahi vaivaí ‘o ne fua ‘etau ngaahi mamahí.

“Ka na’e lavea ia koe’uhí ko ‘etau ngaahi angahalá na’e fakavolu ia koe’uhí ko ‘etau ngaahi hiá: . . . pea ‘i hono ngaahi taá ‘oku tau mo’ui ai. . . .

“ . . . Oku tataki ia ‘o hangē ko e lami ke tāmata’i, pea hangē ko e sipi ‘oku noa ‘i he ‘ao ‘o e tangata kosí, pea na’e ‘ikai mafa’ a hono fofongá.

“Na’e ‘ave ia mei he fale fakapō-pulá, pea mei he fakamāú. . . .

“Pea na’e tu’utu’uni hono tanu’angá mo e kakai angahalá, pea fakataha mo e ma’ume’á ‘i he’ene pekiá; koe’uhí na’e ‘ikai te ne fai kovi, pea na’e ‘ikai ha kākā ‘i hono fofongá” (‘Īsaia 53:3–5, 7–9).

Na’e ‘ikai fuoloa mei he kikite ‘a ‘Īsaia, kuo ma’u ‘e he palōfita ko Lihai ha misi ma’ongo’onga peá ne ako’i hono fāmilí ‘i he me’a na’á ne ‘iló. Na’e lekooti ‘e Nifai: “O ka hili ‘a e ta’u ‘e onongeau mei he taimi na’e mavahe ai ‘a ‘eku tamaí mei Selusalemá, ‘e fokotu’u hake ‘e he ‘Eiki ko e ‘Otuá ha palōfita ‘i he kau Siú—‘io ko ha Misaia, pe ko hono fakalea ‘e tahá, ko ha Fakamo’ui ‘o e māmaní (1 Nifai 10:4).

Na’e toe lea foki ‘a Lihai ‘o kau ki ha kau palōfita tokolahi na’a nau fakamo’oni fekau’aki mo e hā’ele mai ‘a e Huhu’i ‘o e māmaní (vakai, 1 Nifai 10:5).

Ko e Tala’ofa ‘o e Kilisimasi

‘Oku lekooti ‘e he Ongoongolelei ‘o Luké kimu’a pea toki ‘alo’i ‘a e Fakamo’uí na’e fononga fakavavevave ‘Ene fa’eé ke ‘a’ahi ki hono kāinga ko ‘Īlisapetí.

“Pea na’e pehē, kuo fanongo ‘a ‘Īlisapeti ki he fetapa ‘a Melé, pea hopohopo ‘a e tama ‘i hono manavá; pea fakafonu ‘a ‘Īlisapeti ‘i he Laumālie Mā’oni’oni:

“Pea na’e lea ‘aki ‘e ia ‘a e le’o lahi, ‘o ne pehē, ‘Okú ke monū’ia koe ‘i he fefine kotoa pē, pea ‘oku monū’ia mo e fua ‘o ho manavá” (Luke 1:41–42).

‘I hono fakamo’oni’i ko ia ‘e he Laumālie Mā’oni’oni kia ‘Īlisapetí, ‘okú Ne fakamo’oni’i ai kiate kitautolu kuo fakahoko ‘a e ngaahi lea ‘a e kau palōfita. Kuo hā’ele mai ‘a e Fakamo’uí ‘o fakahoko e ngāue na’e fekau’i mai Ia He’ene Tamaí ke Ne fakahokó.

Na’e lekooti ‘e Nifai fekau’aki mo e Fakamo’uí:

“Pea na’á ku mamata ‘o toe vakai ki he tāupo’ou, ‘okú ne fua ha tamasi’i ‘i hono nimá.

“Pea na’e pehē mai ‘e he ‘āngeló kiate au: Vakai ki he Lami ‘a e ‘Otuá, ‘io, ko e ‘Alo ‘o e Tamai Ta’engatá!” (1 Nifai 11:20–21).

Ko e taimi na’e ta’u 12 ai ‘a e Fakamo’uí, na’á Ne faiako ‘i he lotu temipalé. Na’á Ne fakamatala ki He’ene ongomātu’a lotu hoha’á ‘okú Ne fakahoko e ngāue ‘a ‘Ene Tamaí (vakai, Luke 2:42–49).

Na’e fakahoko ‘a e ngāue ko iá ‘i He’ene hā’ele ‘o fakahoko Hono misi-ona ‘i he māmaní. ‘Oku fakamatala ‘i ‘e he Fakamo’uí ‘a e aofangatuku ‘o e misiona ko iá ‘i he ngaahi lea ma’ongo’onga ko ‘ení:

“Na’á ku ha’u ki hoku kakaí, ka na’e ‘ikai tali au ‘e hoku kakaí. Pea ko

‘I he’etau kau ‘i he uike takitaha ‘i he ouau ‘o e sākalamēnití, ‘oku tau fakafo’ou ai e tala’ofa hono ‘alo’i ‘o e Fakamo’uí ‘i he’etau mo’ui.

e ngaahi folofola 'oku kau ki he'eku ha'ú kuo fakahoko ia.

"Pea ko kinautolu kotoa pē na'a nau tali aú, kuó u tuku kiate kinautolu ke nau hoko ko e ngaahi foha 'o e 'Otuá; pea 'e pehē foki 'eku foaki 'a e totonu kiate kinautolu kotoa pē 'a ia 'e tui ki hoku hingoá, he vakai, 'oku fou 'iate au 'a e huhu'í, pea 'oku 'iate au hono fakahoko 'o e fono 'a Mōsesé" (3 Nifai 9:16–17).

'E fakahoko 'Ene tala'ofa ko ia ke tau lava 'o hoko ko Hono ngaahi foha mo e ngaahi 'ofefiné 'i he'etau tui kiate Ia, falala mo talangofua kiate ia. Te tau toki mateuteu leva ke tali 'a e me'a'ofa 'o e mo'ui ta'engata.

Na'á Ne folofola: "Vakai, ko au ia 'a ia na'e teuteu talu mei hono 'ai 'a e tu'unga 'o e māmaní ke huhu'í 'a hoku kakaí. Vakai, ko au Sisū Kalaisi. . . . 'E ma'u 'iate au 'e he fa'ahinga 'o e tangatá kotoa pē 'a e mo'uí, pea ma'u ia 'o ta'engata, 'io, 'a kinautolu 'e tui ki hoku hingoá; pea te nau hoko ko hoku ngaahi foha mo hoku ngaahi 'ofefine" ('Eta 3:14).

Ko e 'Uhinga 'o e Kilisimasí

Ko e Kilisimasí ko ha taimi ke fefoaki'aki ai 'etau ngaahi me'a'ofá, fakamālohi 'a e ni'ihiki kehé, pea mo fakahoko 'etau tafa'aki 'i he pule'anga 'o e 'Otuá. 'Oku hoko foki 'a e Kilisimasí ko ha taimi ke fakahaa'í ai 'etau 'ofa ki he ni'ihiki kehé pea mo fakahoko 'etau fakamo'oni ki he Fakamo'uí.

Ko e founa 'e taha te tau lava 'o vahevahe ai 'etau fakamo'oni ke 'i ai ha fakatātā 'o e 'alo'í 'i hotau 'apí koe'uhí ke tau lava 'o kamata'í ha ngaahi pōtalanua fekau'aki mo e 'alo'í 'o e 'Eikí. Ko ha founa 'e taha ko hano fai e ngaahi talanoa hangē ko ia 'o Sione Ueitimení (John Weightman) 'i he *The Mansion [Ko e Falé]*.

Ko Sione Ueitimení ko ha taha mo'umo'ua ia na'á ne ma'u e tokangá mo 'iloa 'i he'ene ngaahi foaki 'ofá. 'I ha efafi 'e taha, hili ha'ane lau ha fokotu'unga pepa na'e kosi mei he nusipepá 'oku fakahikihiki 'i ai ia 'i he'ene foakí, na'á ne to'o hake 'a 'ene Tohi Tapú. Na'e vave 'ene mohé hili ha'ane lau e folofola 'a e Fakamo'uí: "Oua 'e fokotu'u ma'amoutolu 'a e koloá 'i māmani, 'a ia 'oku kai ai 'e he 'ané mo e 'ume'umeá, pea 'oku hae'í 'e he kau kaiha'á 'o kaiha'asi" (Mātiu 6:19).

Na'e fakatokanga'í 'e Sione 'i he'ene mohé 'oku 'i he "kolo fakahēvaní," 'oku kaungā fononga mo ha ni'ihiki kehe 'i he'enu ma'u honau falé. Ko e taimi na'e tu'u ai 'a e Tauhi 'o e Matapaá 'i mu'a 'i ha ki'í fale na'e langa 'aki e ngaahi nāunau motu'á, na'á ne talaange leva kia Sione, "Ko ho falé 'eni."

Na'e lāunga 'a Sione, mo ne fakalau atu 'ene ngaahi foaki lahi 'i he 'ao e kakaí.

Ne fehu'í ange 'e he Tauhi 'o e Matapaá, "Ikai na'e lekooti maau kotoa 'eni 'i māmani 'a ia 'e tānaki atu ki ho ongoongó? Kuó ke 'osi ma'u ho pale ki he ngaahi me'a ko iá. 'E toe totongi tu'o ua koe?"¹

'Oku ou fakatauange 'i he lolotonga 'o e fa'ahita'u Kilisimasí te tau ma'u takitaha ha faingamālie ke foaki fakapulipuli.

Ko Hono Ma'u 'o e Tala'ofá

'I he'etau kau 'i he uike takitaha 'i he ouau 'o e sākalamēnití, 'oku tau fakafo'ou ai e tala'ofa hono 'alo'í 'o e Fakamo'uí 'i he'etau mo'uí. 'Oku tau to'o kiate kitautolu Hono huafá, pea fakafo'ou 'etau fuakava 'o e tala'ngofuá pea mo 'etau palōmesi te tau manatu ma'u pē kiate Iá.

Ko e ongoongolelé 'eni, hangē ko hono lekooti 'i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava:

"Na'á ne ha'u ki he māmaní, 'io 'a Sisū, ke kalusefai ia koe'uhí ko e māmaní, pea ke ne fua 'a e ngaahi angahala 'a e māmaní, pea ke fakamā'oni'oni'í 'a e māmaní, pea fakama'a ia mei he ta'e-mā'oni'oni kotoa pē;

"Koe'uhí ke lava 'o fakamo'ui 'iate ia 'a kinautolu kotoa pē" (T&F 76:41–42).

'Ofa te tau to'o ha taimi 'i he fa'ahita'u Kilisimasí ni ke fakafo'ou ai 'etau ngaahi fuakava ke muimui he Fakamo'uí mo fakahoko Hono finangaló, 'o hangē ko 'Ene fakahoko e finangalo 'o 'etau Tamai Hēvaní. 'I he'etau fai iá, 'e fakahoko leva ma'atautolu he kuongá ni 'a e ngaahi lea 'a e Tu'í ko Penisimaní, na'e lekooti 'i he ta'u 'e 125 ki mu'a he 'alo'í 'o e Fakamo'uí: "Oiauē, 'alo'ofa mai, pea ngāue 'aki 'a e ta'ata'a fakalelei 'o Kalaisí koe'uhí ke mau lava 'o ma'u ha fakamolemole 'o 'ema'u ngaahi angahalá, pea lava ke fakama'a 'a homau lotó; he 'oku mau tui kia Sisū Kalaisi, ko e 'Alo 'o e 'Otuá, 'a ia na'á ne fakatupu 'a e langí mo e māmaní, pea mo e ngaahi me'a kotoa pē; 'a ia 'e hā'ele hifo ki he fānau 'a e tangatá" (Mōsaia 4:2).

'Oku ou fakamo'oni na'e hā'ele hifo 'a e Fakamo'uí 'i he vaeua'angamālie 'o taimí pea te Ne toe hā'ele mai. 'Oku ou fakamo'oni ko Hono Siasí, 'a ia kuo fakafoki mai 'i he kuonga fakakosipeli faka'osi ko 'eni ki mu'a He'ene Hā'ele 'Angau Maí, ko e "ngāue lahi mo fakafo" (2 Nifai 25:17) 'a ia 'oku tau kau ai ko e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Henry Van Dyke, "The Mansion," 'i he *Inspirational Classics for Latter-day Saints*, comp. Jack M. Lyon (2000), 54–57, 62–63.

Fai 'e 'Eletā
Jeffrey R. Holland
 'O e Kōlomu 'o e
 Kau 'Aposetolo 'e Toko
 Hongofulu Mā Uā

Ko e Teuteu ki he

HĀ'ELE 'ANGAUA MAI

Nā'e lava 'a e kau tangata mo e kau fafine ma'ongo'onga 'o e kuohilí ke kei ngāue, ke kei fakamo'oni, ke kei feinga ke fai honau lelei tahá, 'o 'ikai koe'uhí he na'a nau 'ilo te nau ikuna ka koe'uhí he na'a nau 'ilo te mou ikuna.

‘O ku tau hū mai ki he tu’unga ‘o e mo’ui fakamate-lié ‘i he kuonga fakakosipeli ma’ongo’onga taha ‘o e ongoongoleléi kuo faifaiangé pea tuku ki he fa’ahinga ‘o e tangatá, pea ‘oku fie ma’u ke tau fai ‘aki ia hotau lelei tahá.

‘Oku ou sai’ia ‘i he kupu’i lea mei he Palōfita ko Siosefa Sāmitá ‘oku pehē ko e kau palōfita, kau taula’eiki, mo e ngaahi tu’i ki mu’á ne nau “sioloto mai ‘i he fiefia ki he ‘aho ‘oku tau mo’ui aí; pea ‘i hono fakalotomāfana ‘i e he nofo ‘amanaki mo e fiefia fakalangí, ne nau hiva mo hiki ai ‘a e ngaahi kikite ki hotau kuongá.”¹ Fakatokanga ‘i e fakamahino tatau mei a Palesiteni Uilifooti Utalafi: “[‘Oku fofonga mai ‘a e ‘Otuá mo e kau palōfita mā’oni’oni kiate kitautolu. Ko e kuonga fakakosipeli ma’ongo’onga ‘eni na’e lau ki ai talu mei he kamata ‘a e māmaní].”²

‘Oku ‘i ai ‘eku fakakaukau ki he ngaahi kuonga fakakosipeli ko ia kimu’á pea mo e kau taki, ngaahi fāmili, mo e kakai na’e mo’ui aí. Kuó u fa’a fakakaukau kiate kinautolu pea mo e ngaahi tūkunga fakatu’utāmaki ne nau fehengahangai mo iá. Ne nau fehengahangai mo ha taimi mātu’aki faingata’a pea, ko hano konga lahi, na’e ‘ikai ke nau lavame’a ‘i honau kuongá. ‘Oku mo’oni, ko e ‘uhinga kakato hono Fakafoki mai ‘o e ongoongoleléi ‘i he ngaahi ‘aho ki mui ní he na’e ‘ikai ke lava ‘a e ongoongoleléi ‘o tu’u ‘i he ngaahi kuonga ki mu’á pea kuo pau ai ke toe fokotu’u ‘i he kuonga kāfakafa faka’osi ko ‘ení.

Ko ha Kuonga Fakakospeli He 'Ikai Ta'e-malava

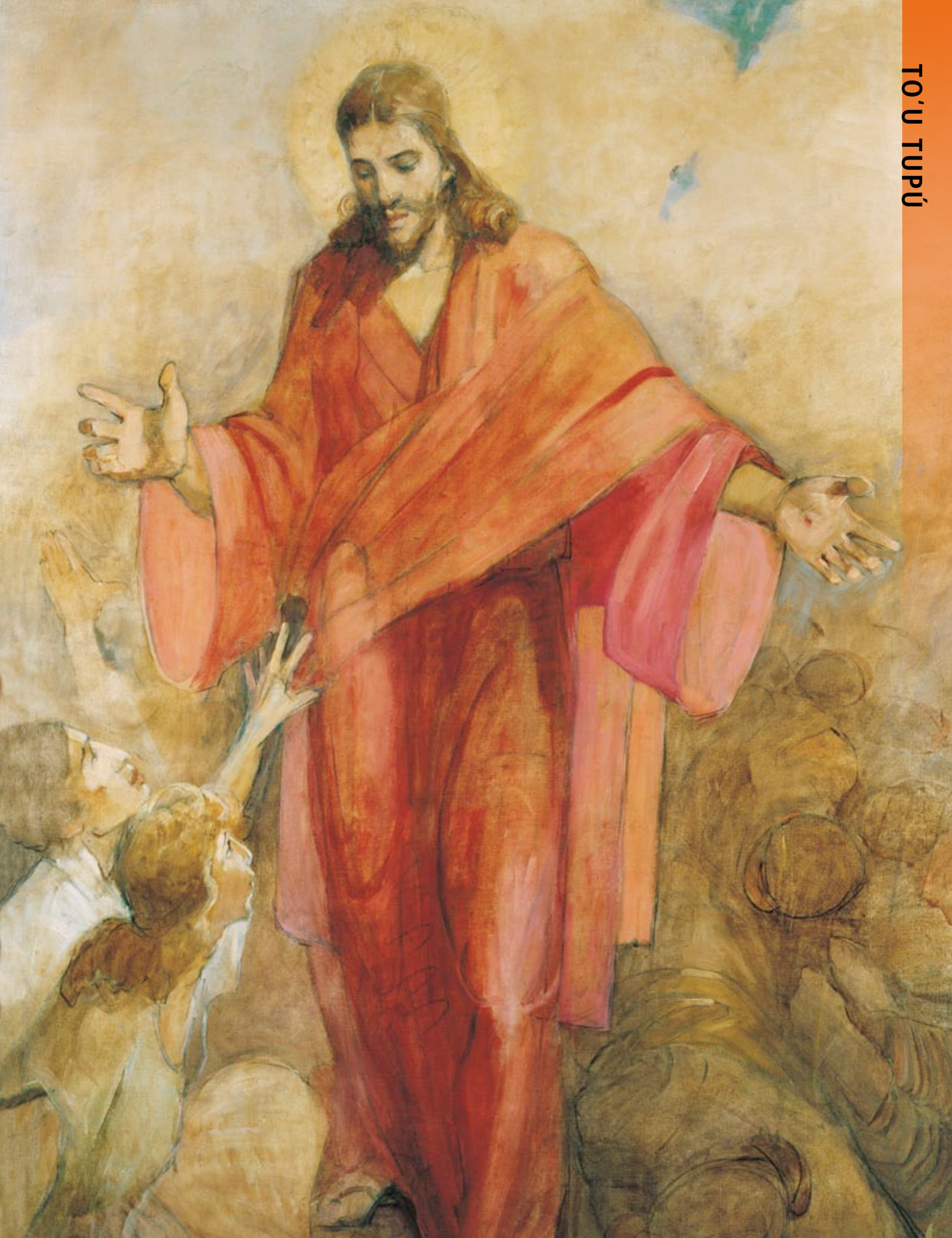
Ko hono fakanounou, na’e hoko ‘a e hē mei he mo’oni mo e faka’auhá ‘i ha ngaahi founa kehekehe ko ha iku-’anga ‘o e kuonga fakakosipeli kotoa pē kuo tau ma’u ‘i he hisitōliá. Ka ko ‘eku fakakaukau, na’e lava ‘a e kau tangata mo e kau fafine ma’ongo’onga ko iá, pea mo e kau taki ‘i he kuo hilí, ke kei hoko atu, ke kei fakamo’oni, ke kei feinga ke fai honau lelei tahá, ‘o ‘ikai koe’uhí he na’a nau ‘ilo te nau ikuna ka koe’uhí he na’a nau ‘ilo te mou ikuna. ‘Oku ou tui na’a nau lotolahi mo ‘amanaki leléi na’e ‘ikai tu’unga ‘i honau ngaahi tūkunga ka mei ha’amoutolú—ko ha ha’ofanga faka’ofo’ofa ‘o ha kakai kei talavou kuo fakatahataha ‘e lauikilu he funga ‘o e māmaní ‘i he loto fakamātoato ke fakapapau ‘i e mālohi mo ikuna ‘a e ongoongoleléi.

Na’e pehē ‘e Molonai, ‘i he’ene lea kiate kitautolu te tau ma’u e lekooti ko ‘ení ‘i he ngaahi ‘aho faka’osí:

“Vakai, kuo fakahā mai ‘e he ‘Eikí kiate au ‘a e ngaahi me’a ma’ongo’onga mo faka’ofo ‘o kau ki he me’a kuo pau ke vavé ni ‘ene hokó, ‘i he ‘aho ko ia ‘e hoko mai ai ‘a e ngaahi me’a ni ‘iate kimoutolú.

“Vakai, ‘oku ou lea kiate kimoutolu ‘o hangē ‘oku mou ‘i hení, ka ‘oku ‘ikai. Kae vakai, kuo fakahā ‘a kimoutolu kiate au ‘e Sisū Kalaisi, pea ‘oku ou ‘ilo ‘i ho’omou ngaahi ngāué” (Molomona 8:34–35).

Te u pehē, ‘e ‘i ai pē founa, ko e meimei kotoa ‘o e kau palōfita mo e kau ‘aposetolo ki mu’a ‘i hotau kuongá,

na'a nau mata me'a-hā-mai ki hotau kuongá—ko ha 'ata na'á ne 'oange kiate kinautolu ha lototo'a 'i honau ngaahi kuonga na'e 'ikai fu'u ola lelei. Na'e 'ilo lahi 'a e kau taki ki mu'a ko iá kiate kinautolu. Na'e mamata 'a e kau palōfita hangē ko Mōse, Nifai, mo e tokoua 'o Sēletí ki he ngaahi 'aho kimui ní 'i ha me'a-hā-mai matu-'aki fakaikiiki mo mahino mo'oni. Ko ha ni'ihī 'o e ngaahi me'a ne nau mamata ki a'í na'e 'ikai fakafiefia, ka na'e lotolahi mo 'amanaki lelei 'a kinautolu kotoa he ngaahi to'u tangata ki mu'á 'i he'enu 'ilo 'e fāifai pē pea 'e 'i ai ha kuonga fakakosipeli he 'ikai ta'e-malava.

Ko hotau kuonga, kae 'ikai 'onautolú, na'á ne 'oange kiate kinautolu 'a e "nofo 'amanaki mo e fiefia fakalangī" na'á ne fakatupu ke nau hiva mo kikite'i e ikuná. Ko hotau kuongá, fakakātoa, 'a e kuonga ne mamata mai ki ai 'a e kau palōfita mei he kamata'anga 'o taimí, pea 'oku kei kalanga fakalotolahi mai e kāinga ki mu'a 'oku 'i a'í ke tau hoko atu! Ko hono mo'oní, ko honau faingamālie ke lau 'oku nau ikuna kakató 'oku fakafalala ia ki he'etau faivelengá mo 'etau ikuná. 'Oku ou sai'ia 'i he fo'i fakakaukau 'o e 'alu ki he tau 'o e ngaahi 'aho faka'osí 'o fakafongā 'i 'a 'Alamā mo 'Apinetai pea mo e me'a na'á na kolé pea fakafongā 'i 'a Pita mo Paula mo e ngaahi feilaulau na'á na fakahokó. Kapau 'oku 'ikai ke ke lava 'o vēveke fekau'aki mo e fa'ahinga ngāue ko ia 'oku fakahoko 'i hotau hisitōliá, ta he 'ikai ke ke toe lava koe 'o loto vēveke!

Ko Hono Teuteu e Siasí 'o Kalaisi ki He'ene Hā'ele 'Angaua Mai

Tuku mu'a ke u tānaki atu ha me'a 'e taha ki he fakakaukau ko 'eni ki he kuonga fakakosipeli, te u pehē 'oku muiaki mai a'í. Koe'uhí ko hotau kuongá 'a e kouna faka'osi mo ma'ongo'onga taha 'i he ngaahi kuonga fakakosipeli kotoa, pea

koe'uhí ko e ngaahi me'a kotoa pē 'e aofangatuku mo fakahoko 'i hotau kuongá, 'oku 'i ai leva, ha fatongia pau mo mahino 'oku hilifaki kiate kinautolu 'i he Siasí he taimí ni, na'e 'ikai hilifaki 'i he founa tatau ki he uma 'o e kāingalotu 'o e Siasí 'i ha fa'ahinga taimi ki mu'a. 'Oku 'i ai hotau fatongia, 'o 'ikai tatau mo e Siasí 'i he ngaahi 'aho 'o 'Ēpalahame pe Mōsesé, 'o 'Īsaia pe 'Isikelí, pea na'a mo e ngaahi 'aho 'i he Fuakava fo'ou 'o Sēmisi pe Sioné, *ke tau teuteu 'a e Siasí 'o e Lami 'a e 'Otuá ke tali e*

'Oku 'i ai hotau fatongia ke teuteu 'a e Siasí 'o e Lami 'a e 'Otuá ke tali e Lami 'a e 'Otuá—'a la tonu pē, 'i he ikuna nāunau'ia, 'i Hono fatongia faka-nofotu'í.

Lami 'a e 'Otuá—'a Ia tonu pē, 'i he ikuna nāunau'ia, 'i Hono fatongia faka-nofotu'í ko e 'Eiki 'o e ngaahi 'eiki mo e Tu'í 'o e ngaahi tu'í. Kuo te'eki ai ha toe kuonga fakakosipeli kuó ne ma'u e fatongia ko iá.

'I he fakalea 'o e folofolá, ko kinautolu kuo vahe ki ai 'i he hisitōliá kotoa kuo pau ke tau teuteu 'a e fefine ta'ané ki he hokosia mai 'a e 'Eiki Ta'ané mo taau mo e fakaafe ki he katoanga ta'ané (vakai, Mātiu 25:1–12; 22:2–14; T&F 88:92, 96). Fakalūkufuá—'e tatau ai pē pe 'e hoko 'i he'etau mo'u'í pe mo'u'í 'a 'etau fānaú pe 'i hotau makapuná pe toe taimi pē—'oku 'atautolu 'a e fatongia ko e Siasí pea mo e kāingalotu fakafō'ituitui 'o e Siasí ke mo'u'í taau ke hā'ele mai 'a Kalaisi kiate

kinautolu, ke taau ke Ne fakafe'iloaki mai kiate kinautolu, pea ke Ne tali mo ma'u pea mo 'ō'ōfaki kinautolu. Ko e mo'ui te tau foaki kiate Ia 'i he feitu'u la'ā toputapu ko iá *kuo pau* ke taau mo Ia!

Kuo Pau ke tau Taau Ke Ne Tali Kinautolu

'Oku ou ongo'i mālu'ia, 'o fōngia 'i he ongo'i ko hoku fatongia ke teuteu 'eku mo'u'í (pea ki he lelei taha te u lavá, ke tokoni 'o teuteu e mo'ui 'a e kāingalotu 'o e Siasí) ki he 'aho ko ia kuo fuoloa hono kikite'í, ki he foaki ko ia 'o e mafaí, ki he taimi te tau foaki ai 'a e Siasí kiate Ia 'oku 'O'ona 'a e Siasí.

Ko e taimi 'e hā'ele mai ai 'a Kalaisí, kuo pau ke fōtunga mo ngāue 'a e kāingalotu 'o Hono Siasí 'o tatau mo e fōtunga mo e ngāue 'a e kāingalotu 'o Hono Siasí, 'o kapau te tau fie ma'u ke Ne tali kinautolu. Kuo pau ke tau fai 'Ene ngāue, pea kuo pau ke tau mo'ui 'aki 'Ene ngaahi akonakí. Kuo pau ke Ne 'afio'i vave mo faingofua kinautolu ko 'Ene kau ākonga mo'oni. Na'e fai ha fale'i 'e Palesiteni J. Lūpeni Kalake ko e Sí'í (1871–1961), ko ha Tokoni 'Uluaki ki mu'a 'i he Kau Palesitenisí 'Uluakí: ko 'etau tuí kuo pau ke *oua* na'a faingata'a ke 'ilo'i.³

'Io, 'oku tau pehē 'i he feitu'ula'ā ma'ongo'onga mo faka'osí ko iá ko e kakai tui kinautolu, pea ta 'oku fie ma'u mo'oni ke tau fakahoko ia 'i he ngāue. 'Oku 'ilo 'e he Tahisipí 'Ene fanga sipí, pea kuo pau ke 'ilo'í kinautolu 'i he 'aho lahi ko iá ko Hono kau muimui 'i he ngāue pea 'i he leá foki.

Si'oku kaungāme'a 'ofeina kei talavou, ko e ngaahi 'aho faka'osí 'eni, pea kuo pau ke ta hoko ko e *Kau Mā'oni'oni* lelei taha 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, te tau lavá. Kātaki 'o fakamamafa 'i 'a e *kau mā'oni'oni*.

Ko e fē taimi 'e 'osi kotoa ai 'en? Ko e fē taimi 'e toe hā mai ai 'a Kalaisi

'Oku ou sai'ia 'i he fo'i faka-kaukau 'o e 'alu ki he tau 'o e ngaahi 'aho faka'osi 'o fakafofonga'i 'a 'Alamā mo 'Apinetai pea mo e me'a na'á na kolé pea fakafofonga'i 'a Pita mo Paula mo e ngaahi feilaulau na'á na fokahokó. Kapau 'oku 'ikai ke ke lava 'o vĕveveke fekau'aki mo e fa'ahinga ngāue ko ia 'oku fakahoko 'i hotau hisitōliá, ta he 'ikai ke ke toe lava koe 'o loto vĕveveke!

ki he kakaí, 'i he ikuna, pea kamata 'a e Nofotu'í? 'Oku 'ikai ke u 'ilo. Ko e me'a pĕ 'oku ou 'iló na'e kamata 'a e momeniti ko iá 'i he ta'u 'e 193 kuo hilí. 'Oku ou 'ilo 'oku tu'unga 'i he 'Uluaki Mata Me'a-hā-Maí pea mo ia na'e muiaki mai aí, ha'atau mo-'ui 'i ha kuonga mohu tāpuaki ta'e-fakatataua—ko ha ngaahi tāpuaki kuo foaki mai kiate kitautolu ke tau mo-'ui faivelenga mo ma'a koe'uhí 'o ka tū'uta ikuna mai 'a e 'Eiki Ta'ané, te Ne lava 'o fakaafe'i mo'oni kitautolu ki he katoanga ta'ané.

'E hoku ngaahi tokoua mo e tuo-fāfine kei talavou, 'oku ou fakahoko atu 'eku 'ofa kiate kimoutolu pea mo 'eku fakamo'oni 'oku 'ikai ngata pe he mo'ui 'a e 'Otuá; ka 'okú Ne 'ofa 'iate kitautolu. 'Oku 'ofa 'iate koe. Ko e me'a kotoa pĕ 'okú Ne fai ke tau lelei mo malu'i ai kitautolu. 'Oku 'i ai ha kovi pea mo ha mamahi 'i he

māmaní, ka 'oku 'ikai ha kovi pe me'a 'e fakatupu mamahi 'iate Ia. Ko Ia 'a 'etau Tamaí—ko ha tamai haohaoa—pea te Ne fakahaofi kitautolu mei he faingata'á.

'Io, ko e hoha'a pĕ 'oku ou loto ke tau fakakaukau ki aí ko ha me'a 'oku fakafo'ituitui: 'E anga fĕfĕ ha'atau mo-'ui kakato ange, mo faivelenga kakato ange, kae lava 'a e ngaahi tāpuaki kotoa 'o e kounga ma'ongo'onga fakakosipeli ko 'eni 'o taumalingi mai kiate kitautolu pea mo kinautolu 'oku tau tokoni ki he'enu mo'uí?

“Oua 'e manavahĕ, 'e tākanga tokosi'i. . . . Sio [kia Kalaisi] 'i he faka-kaukau kotoa pĕ; 'oua 'e tāla'a, 'oua 'e manavahĕ.” “Kuo te'eki ai mahino kiate kimoutolu 'a hono lahi 'o e ngaahi tāpuaki mahu'inga 'oku ma'u 'e he Tamaí . . . kuo teutteu ma'amou-tolú” (T&F 6:34, 36; 78:17).

'Oku 'oatu 'eku tāpuakí, 'eku 'ofá,

pea mo 'eku fakamo'oni fakae'apostelo ki he mo'oni 'o e ngaahi me'á ni, he 'ikai ta'e-malava hotau kuonga fakakosipelí pea ko kinautolu 'oku nau mo'ui 'aki e ngaahi akonaki 'a Kalaisí mo fakahoko 'Ene ngāué, te nau taau mo ha fakaafe ki he katoanga ta'ane 'i he taimi 'e hā'ele mai ai 'a e 'Eiki Ta'ané. ■

Mei ha faeasaiti 'a e Potungāue Ako 'a e Siasí ma'á e kakai lalahi kei talavou, "Terror, Triumph, and a Wedding Feast," na'e fai he 'aho 12 'o Sepitema 2004. Ke ma'u kakato 'i he lea Faka-Pilitāniá, 'alu ki he speeches.byu.eduspeeches.byu.edu.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Joseph Smith, 'i he *History of the Church*, 4:602.
2. Wilford Woodruff, 'i he James R. Clark, comp., *Messages of the First Presidency of The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints*, 6 vols. (1965–75), 3:258; vakai foki, Gordon B. Hinckley, "The Dawning of a Brighter Day," *Ensign*, May 2004, 83.
3. Vakai, J. Reuben Clark Jr., *The Charted Course of the Church in Education*, rev. ed. (1994), 7.

“Te u teke'i fēfē 'a e 'ahi'ahí?”

Neongo 'oku ongo faikehe, ka 'oku fie ma'u 'a e 'ahi'ahí ki he 'etau tupulaki fakalaumālié. Kapau na'e 'ikai 'ahi'ahí i kitautolu, he 'ikai ke tau lava 'o fili 'i he lelei mo e koví (vakai, T&F 29:39). Pea kapau he 'ikai ke tau lava 'o fili 'a e lelei he taimi 'oku tuku mai ai hono fehanga'angaí, ta he 'ikai ke tau lava 'o tupulaki fakalaumālie (vakai, 2 Nīfai 2:11–30).

Ko ha kī 'e taha ki hono teke'i 'a e 'ahi'ahí ko e talangofua ma'u pē. Kapau te ke tukulolo 'i ha taimi 'e ni'ihī, 'e faingata'a ange ke teke'i e 'ahi'ahí 'i he kaha'ú. Kapau te ke teke'i ma'u pē, te ke faka'au 'o mālohi ange pea faingofua ange leva ke teke'i 'i he kaha'ú. 'Oku ma'u e ivi lahi taha ke teke'i mei he ngāue 'a e Fakalelei 'a e Fakamo'uí 'i ho'o mo'uí. 'I ho'o fai ho lelei tahá ke ako e ngaahi akonaki 'a e 'Eikí mo muimui aí, 'e fakamālohia 'e he 'Eikí koe ke ke matu'uaki e 'ahi'ahí.

'Oku ako'i 'e he folofolá mo ha ngaahi founga kehe ke teke'i ai e 'ahi'ahí:

“Lotu ma'u ai pē, koe'uhí ke ke lava 'o ikuna; 'io, ke ke lava 'o ikuna 'i 'a Sētane” (TF 10:5).

“Ilonga 'a kinautolu 'e tokanga ki he folofola 'a e 'Otuá, 'o piki ma'u ki aí, 'e 'ikai te nau teitei mate; pea 'e 'ikai foki lava ke ikuna 'i 'a kinautolu 'e he ngaahi 'ahi'ahi mo e ngaahi ngahau vela 'a e filí” (1 Nīfai 15:24).

“Teke'i 'a e tēvoló pea 'e puna atu ia meiate kimoutolu. 'Unu'unu atu ki he 'Otuá, pea 'e 'unu'unu mai ia kiate kimoutolu” (Sēmisi 4:7–8).

'Ikai ko ia pē, 'oku mahu'inga ke 'ilo'i 'oku 'ikai hala ke 'ahi'ahí. Na'a mo Sīsū na'e 'ahi'ahí. “Na'á ne faingata'a 'ia 'i he ngaahi 'ahi'ahí, ka na'e 'ikai te ne fakavaivai ki ai” (T&F 20:22). Te mou lava 'o faka'aongai 'ene sipingá—mo ha ngaahi fa'ifa'itaki'anga 'a ha ni'ihī tokolahi kehe 'i he folofolá—ke tokoni atu kia koe.

Lotua ha Mālohi

Ke tau matu'uaki 'a e 'ahi'ahí, kuo pau ke tau 'uluaki fie ma'u 'a e lotu pea mo e holi mo'oni ke fili 'a e totonú. 'Oku tokoni lahi kiate au kapau te u tomu'a fakakaukau 'i kimu'a ha tūkunga peá u fili 'a e totonú he taimi 'e hoko mai aí. Ko ha me'a 'e taha 'oku tokoni kiate au ko e lotú. Kapau te tau lotua ha mālohi, kumi ha ivi fakalaumālie, pea fili fakalelei 'a e feitu'u 'oku tau lata ki aí, 'e lava leva 'a e Laumālie Mā'oni-oní 'o hoko ko hatau takaua ma'u pē ke 'iate kitautolu pea mo fakatokanga mai.

Eseta G., ta'u 18, Sekisoni Mama'o, Siamane

Fepoupouaki

'Oku ou tui te tau lava 'o teke'i 'a e 'ahi'ahí 'aki ha'atau lau faka'aho e folofolá, lotu, mapule'i kitautolu, mo muimui he ngaahi lea 'a e palófitá.

'Oku fakamālohia 'etau tuí 'i hono teke'i 'o e 'ahi'ahí pea 'oku fakahaa'i ai ho'o tukupá ki he Tamai Hēvaní ke tauhi e ngaahi fuakava na'á ke faí. 'E lava foki 'e he fakakaungāme'a 'i he Siasí ke tokoni'i kitautolu koe'uhí he te tau lava ai 'o fepoupouaki. 'Oku fie ma'u ha lotu to'a lahi ke pehē 'ikai. Manatu'i, “He na'e 'ikai foaki 'e he 'Otuá kiate kitautolu 'a e laumālie 'o e manavasi'i; ka ko e mālohi, mo e 'ofa, mo e lotu faka-potopoto” (2 Tímote 1:7). Ko e taimi 'oku tau ikuna 'i ai 'a e 'ahi'ahí, 'oku tau 'unu 'o ofi ange kia Sīsū Kalaisi pea ki he 'etau Tamai Hēvaní.

Nenisí S., ta'u 19, Tuhutilani, Mekisikou

Vahevahe Ho'o Tuí

Ko e tokolahi taha hoku kaungā kalasi 'i he ako mā'olungá na'a nau fakaafe'i au ke u inu kava mālohi mo sio pono-kalafi. Na'á ku talaange ma'u pē 'ikai koe'uhí he 'oku ou fai 'a e me'a 'oku finangalo 'a e Fakamo'uí ke u faí. 'Oku ou manatu 'i Ia mo tauhi 'eku ngaahi fuakavá. 'Oku 'ikai ke 'ahi'ahí 'i au he taimi 'e ni'ihī 'e hoku kaungāme'a mo hoku kaungā kalasi koe'uhí he kuo nau 'osi 'ilo 'eku tui fakalotú. 'E hanga 'e he vahevahe 'etau tuí mo 'etau fakamo'oni mo e ni'ihī kehé—tautautefito ki he ngaahi kaungāme'a, kaungā kalasi, kaungā'apí, mo e fāmilí—'o holo 'a e 'ahi'ahí 'i hotau 'ātakaí. 'Oku ou 'ilo te tau lava 'i hono mo'ui 'aki e ongoongolelei 'o matu'uaki e ngaahi 'ahi'ahí 'i he 'etau mo'uí.

Lomiō P., ta'u 19, Nekolosi 'Okisitenitolo, Filipaini

Fakafanongo ki he Laumālie Mā'oni'oni

Kuó u 'ilo ko e taimi 'oku hoko mai ai 'a e 'ahi'ahí, 'oku feinga 'a e Laumālie Mā'oni'oni ke fakatokanga mai ke u fili 'a e totonú. Fai e ngaahi me'a—hangē ko e lotú mo e lau ho'o folofolá—'a ia 'okú ne pukepuke 'a e Laumālie 'iate koe pea faka'ehi'ehi mei he ngaahi feitu'u he 'ikai ke lava 'o ha'u ki ai 'a e Laumālie Mā'oni'oni.

Lesieli O., ta'u 13, Penísilivēnia, USA

Tu'u 'i he Ngaahi Potu Toputapú

'Oku talamai ma'u pē 'e hoku ta'oketē ke u "tu'u 'i he ngaahi potu topu-tapú." Kuó u 'ilo 'oku 'uhinga 'eni ke tu'u 'i he feitu'u 'oku si'i ange ai 'a e ngaahi 'ahi'ahí pe 'ikai fu'u mālohí. Na'e pehē he'eku palesiteni fakasiteikí, "Oua te ke teke'i 'ata'atā pē 'a e 'ahi'ahí—faka'ehi'ehi mei he 'ahi'ahí." 'E 'i ai ha taimi kuo pau ai ke ke teke'i 'a e 'ahi'ahí, ka 'oku faka'au ke faingofua ange hono mo'ui 'aki e ongoongolelé 'i he taimi 'oku 'ikai ke 'i ai ai 'a e 'ahi'ahí ke 'ahi'ahí'i koé.

Élone L., ta'u 18, Iutā, USA

Kuo Pau Ma'u Pē ke Tau Fili

'Oku tokoni mai e me'afuaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni ke tau tala hono faikehekehe 'o e lelei mo e koví mo tokoni ke tau fakatokanga 'i e taimi 'oku 'ahi'ahi'i ai kitautolú. 'Oku totonu ke tau manatu'i ko e 'ahi'ahí ko ha ngaahi sivi ia 'oku tokoni ke tau 'ilo'i e taimi 'oku tau fai ai e me'a totonú mo e taimi 'oku 'ikai; pea 'oku totonu ke tau 'ilo'i kapau te tau mui-mui 'i he 'Eikí, he 'ikai ke Ne tuku ke 'ahi'ahi'i kitautolu 'o lahi ange 'i he me'a te tau lava 'o makātakí'i (vakai, 1 Kolinitō 10:13). Kuo pau ma'u pē ke

tau fili pe te tau fili 'a e hala totonú kae 'ikai ko ia 'oku halá.

Sione T., ta'u 19, Monitiviteo, 'Ulukuai

Fakatāta'i Hono Fili 'o e Totonú

Te u pehē 'oku mahu-inga ke tomu'a fakapapau'i 'eku fakakaukau kimu'a 'i he ngaahi fili te u fehengahangai mo iá.

Na'á ku fehengahangai fakafokifā mo ha tūkunga faingata'a, pea ko hono olá na'e lelei koe'uhí he na'á ku 'osi fakapapau'i he 'ikai ke u holomui mei he'eku ngaahi tu'unga mo'ui totonú. Neongo pē 'oku 'ikai ke u ongo'i fiemālie he taimi 'e ni'ihí, ka 'oku fakahoko 'e hoku fāmilí hono fakatātā 'i koe'uhí ke u lava 'o 'ilo e me'a ke u lea 'aki pe fakahoko he taimi 'oku ou fehengahangai ai mo e 'ahi'ahí.

Emeline P., ta'u 14, Uaiōmingi, USA

Ma'u ha Ngaahi Kaungāme'a Lelei

Ko e ma'u ha kaungāme'a lelei 'oku fili 'a e totonú ko ha me'a ia te ke lava 'o fai ke teke'i 'aki 'a e 'ahi'ahí. 'Oku nau tā ha sīpinga lelei. Te ke lava 'o telefoni ki ai 'o ka 'ahi'ahi'i koe. Te nau tokoni'i koe ke ke fili 'a

FAKAPAPAU'I KEI TAIMI KE TUI

"['E fie ma'u ha tui ta'e-ue'ia ki he 'Eiki ko Sīsū Kalaisí ke fili 'a e hala ki

he mo'ui ta'engatá. . . . 'Oku maka-tu'unga 'i hono ngāue'i 'o e tui ko iá 'a 'etau langaki 'a e ivi ke fai e finangalo 'o e 'Otuá. Pea 'i he'etau faka'aonga'i 'a e tui kia Sīsū Kalaisí 'oku tau lava ai ke teke'i 'a e 'ahi'ahí mo ma'u ha fakamolemole tu'unga 'i he Fakalelei. . . .

"Ko e taimi lelei taha ke teke'i ai 'a e 'ahi'ahí ke fai kei taimi. Ko e taimi lelei taha ke fakatomalá ko e taimi ni. 'E fakahū 'e he fili 'o hotau laumālie ha ngaahi fakakaukau ki hotau 'atamaí ke 'ahi'ahi'i kitautolu. Te tau lava 'o fili kei taimi ke ngāue 'aki 'a e tuí, ke kapusi ki tu'a 'a e ngaahi fakakaukau koví ki mu'a 'oku te'eki ai ke tau fakahoko kinautolu."

Palesiteni Henry B. Eyring, Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisí 'Uluaki, "Spiritual Preparedness: Start Early and Be Steady," Liahona, Nov. 2005, 38, 40.

e totonú. 'E lava 'a e ngaahi kaungāme'a lelei 'o tokoni'i koe ke ke lotu, lau e folofolá, mo talangofua.

Sami E., ta'u 17, Uāsingatoní, USA

FEHU'I KA HOKO MAÍ

"Ko e hā e me'a 'oku totonu ke u faí 'i he taimi 'oku manukí'i ai au he akó 'i he'eku muimui ki he ngaahi tu'unga mo'ui taau 'o e Siasí?'"

'Ave ho'o talí, pea kapau 'e fie ma'u, ko ha la'i tā 'ata lelei ki mu'a he 'aho 15 'o Sānuali 2014, ki he liahona.lds.org pe 'imeilí ki he liahona@ldschurch.org pe meili (vakai ki he tu'asila 'i he peesi 3).

'E lava ke 'ētita'i 'a e ngaahi talí koe'uhí ke lōloa fe'unga pe mahino.

Kuo pau ke fakakau mai 'i ho'o 'imeilí pe tohi 'a e ngaahi fakamatala ko 'eni mo e fakangofuá: (1) hingoa kakatō, (2) 'aho fā'ele'i, (3) uōti pe koló, (4) siteikí pe vahefonuá, (5) ho'o tohi fakangofuá, mo e fakamo'oni hingoa 'a ho'o mātu'á kapau 'okú ke si'i hifo 'i he ta'u 18, ('e tali pē 'a e 'imeilí) ke pulusi ho'o talí mo e taá.

Fai 'e 'Eletā
Bradley D. Foster
'O e Kau
Fitungofulú

Ko e Vakai mei he **NGATA'ANGA 'O E HALÁ**

Ko e pōpoaki mei he ngata'anga 'o e halá 'oku mahino: "Te ke lava 'o fai 'eni. Pea 'i hoo' fai iá, 'e lelei ange 'a e me'a kotoa pē."

Pisope, he 'ikai te ke toe ngalo 'iate au. Na'á ke fakahaofi 'eku mo'uí."

Ko e tangata 'okú ne fai e lea ko iá he 'aho ní na'e 'ikai ke ne ongo'i pehē he kamata'angá. 'I he'ene ta'u hongofulu tupú, na'e ilifia. Na'á ne 'ilo'i na'e fie ma'u ke fakatomala. Ne u hoko ko 'ene pīsope he taimi ko iá, pea na'á ne 'ilo'i na'e fie ma'u ke ma talanoa. Ka na'e lahi 'ene veiveiuá.

"Ko e hā ha fakakaukau 'a e pīsopé kiate au?"

"Te ne tauhi ia 'o 'ikai fakahāhāholo?"

"E anga fēfē ha'aku toe femātaaki mo ia?"

'E ongo fakamafasia 'a e fa'ahinga hoha'a peheé, 'o ne 'ai ke hangē 'e ta'e-malava ke ma'u 'a e lototo'a ko ia 'oku fie ma'u ke fononga 'i he hala ki he fakatomalá.

'I he Vakai Atu ki he Halá

Ka tau vakai atu mu'a ki he hala ko iá. 'Oku 'i ai ha ngaahi konga 'o e fakatomalá 'oku faingofua ange ia 'i ha ní'ihí. Ko e sitepu 'e taha ko hono fakatokangaí. 'Oku tau fa'a 'ilo e taimi 'oku tau fai ai ha me'a 'oku hala; 'oku tokoni e Laumālie Mā'oní'oni ke tau

ongo'i ia. Kuo pau ke tau liliu, pea 'oku fa'a mālohi ma'u pē 'a e loto holi ke liliú.

Pea toki faka'au ke faingata'a ange 'a e ngaahi sitepú. 'Oku folofola 'a e 'Eikí kuo pau ke tau vete pea lí'aki. 'Oku hā ngali faingofua pē ke vete ki he Tamai Hēvaní 'i he'etau ngaahi lotú. Te tau lava 'o fakatonotonu ha ngaahi angahala lahi 'i he foungá ni, 'o kole ha fakamolemole, fai ha totongi huhu'i, pea mo fakalelei'i e 'ulungāngá kae 'oua kuo fakamo'oni 'i he Laumālié kuo tau fai e me'a kotoa 'oku tau lavá.

Ka 'oku fie ma'u 'i ha ngaahi vete'hia 'e ní'ihí ke ke talanoa ki ho'o pīsopé pe palesitani fakakoló. Pea ko e tu'unga ia 'oku 'i ai e talavou ko 'ení. Na'á ne fie ma'u ha tokoni 'i ha me'a 'oku 'ikai ke ne malava, pea 'oku fie ma'u ke ne 'ilo 'oku malava pē ke fai e fonongá.

Ko e 'Amanaki Lelei 'i he Fonongá

'E talaatu 'e kinautolu kuo nau 'osi fononga 'i he hala 'o e fakatomalá 'oku 'ikai ngata pē 'i he malava ke fai e fonongá ka ko e taimi kuó ke a'u ai ki aí peá ke vakai mai, ko e me'a 'eni te ke mamata ki aí:

Te ke lava 'o fai 'eni. Pea 'i ho'o fai iá, 'e lelei ange 'a e me'a kotoa pē.

'Oku fekau 'e he 'Eikí ke tau fakatomala koe'uhí he 'oku 'ofa 'iate kitautolu. 'I He'ene Fakalelei, kuó ne totongi ai 'etau ngaahi angahalá, pea ko ia 'okú Ne 'afio'i ko e fakatomalá 'okú ne fakatau'atāina'i kitautolú. Te Ne fakamālohia ha taha pē 'oku tafoki ange kiate Ia. Na'e ako'i 'e 'Alamā ko e founga ke tau ngā-ue'aonga 'aki ai e Fakalelei, kuo pau ke tau fakatomala—'a e tokotaha kotoa pē (vakai, 'Alamā 5:33–34).

'OKU TOTONU KE TAU MALIMALI

"Ko e fakatomalá ko ha me'a'ofa faka-langi, pea 'oku totonu ke tau fiefia 'i he taimi 'oku tau talanoa ai ki aí."

'Eletā D. Todd Christofferson 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "Ko e Me'afaoaki Fakalangi 'o e Fakatomalá," *Liahona*, Nōvema 2011, 38.

Mahalo 'e faingata'a 'a e halá, ka 'e fononga 'a e pīsopé he hala ko iá mo koe. 'Oku 'i ai ha tokoni 'i he halá.

Ko ho'o kamatá pē, te ke ongo'i fiemālie.

Tafoki ki ho'o pīsopé. Te ke 'ilo ai ha tangata 'oku 'ofa mo ne faka-'apa'apa'i koe. Ko e fefalala'aki te ke lava 'o fokotu'u mo ho'o pīsopé 'oku kāfakafa. 'E tu'ulua ia 'o ta'engata, pea 'e tokoni ia ke ke ongo'i malu mo ha kau pīsope kehe 'i he kaha'ú. Te ne 'oatu ha fakakaukau makehe ki ho ngaahi faingata'a iá. 'E hanga 'e he pīsopé 'i hono potó mo 'ene taukeí, pea mo e tataki fakalaumālie mei he 'Eikí 'o fakalelei'i e me'a ne ke pehē he 'ikai malava ke fakalelei'i kae mahalo ko ha ki'i faingata'a si'isi'i pē ia.

Te ne tokoni atu ke mahino lelei kiate koe ko e Fakamo'uí ko e Maama ia 'o e Māmaní. 'I ho'o ngāue 'aonga 'aki e Fakalelei, te ke mo'ui fiefia, 'e tu'u lelei ho kaha'ú, pea 'e mahino kiate koe ko e ma'u ha tui ki he 'Eiki ko Sīsū Kalaisí, ko e taha ia 'o e ngaahi taumu'a ma-'ongo'onga taha 'o e ha'u ke mo'ui 'i māmaní.

'E tokoni ho'o pīsopé kiate koe 'i he me'á ni. Te ke 'ofa 'iate ia pea 'ikai toe ngalo ia.

'Oku ou tui pau ko e kakai 'oku tokoni atu 'i he taimi 'o e faingata'a 'e nofo ma'u ia 'i ho lotó. Ka 'e fēfē ha pīsope, 'oku ha'i kiate koe 'i he taimi 'oku tokoni atu ai 'i he ngaahi palopalema fakalaumālie? 'E lava 'e he 'Eikí ke ne fakalahi e anga'ofa 'a e pīsopé mo hono ivi ke tataki koé. 'E hoko ho'o pīsopé ko ho kaungāme'a 'o ta'engata.

Pea ko kimoutolu kau talavou 'e hoko ha 'aho ko ha kau pīsope pe kau palesitini fakasiteikí, 'e ako'i koe 'e ho'o ngaahi fengāue'aki mo ho'o pīsopé ki he taimi ko ia te ke 'i he tafa'aki ai 'e taha 'o e tesí.

Tuku mu'a ke u faka'osi 'aki ha'aku toe ki'i fakamatala atu fekau-'aki mo 'eku talanoa mo e talavou ko iá. Na'á ne pehē mai, "Pīsope, te ke fehi'a 'iate au 'i he me'a te u talaatú. He 'ikai te ke lava 'o toe sio mai kiate au, pea kapau te ke fakamatala ki ha taha 'a e me'a te u tala atú, te u tāmata'i au."

Na'á ku talaange leva, "'Oku ou palōmesi atu he 'ikai te u teitei lavaki'i ho'o falalá. Te u tauhi ia ke malu 'o ta'engata."

Na'á ne fakamatala'i mai kau ki ha fanga ki'i tūkunga ma'ama'a mo siofi 'eku talí. Ko e taimi na'á ku pehē ange ai, "'Oku ou 'ilo e me'a 'okú ke fouá. Te u lava 'o tokoni atú," na'e hoko māmālie atu leva kae 'oua kuo a'u ki he me'a na'á ne fie ma'u mo'oni ke ma alea'í. Na'á ku toutou fakamanatu ange 'eku tangane'ia 'i he'ene vetheia mo loto ke liliú. Neongo na'e hangē ne mateuteu ke hū ki tu'a 'i ha fa'a-hinga mōmēniti pē, ka na'á ma lava'i fakataha 'a e me'a na'á ne fie ma'u ke fakamatala maí.

Ko ha me'a mamafa nai? Na'e mamafa ia kiate ia. Ka 'i he'ema talanoá ne mahino ange kiate ia e 'alo'ofa 'a e 'Eikí 'oku fai kiate kinautolu 'oku fakatomala fakamātoató. Na'á ma ngāue fakataha hili e 'uluaki talanoa ko iá, pea 'osi atu ha taimi kuo kakato 'ene fakatomalá. Ko e 'aho ní 'oku kei telefoni mai pē ke ma talanoa, pea 'oku fakafiefia 'ema pōtalanoá.

Na'á ku monū'ia ke tokoni ke ne 'ilo 'oku tau fakafalala kotoa ki he Fakalelei. Pea 'oku 'ohake fakataha hoku le'ó mo hono le'ó 'i hono fakahihiki'i 'o Sīsū Kalaisi, ko e tokotaha na'á ne fakahaofi mo'oni 'ene mo'uí. ■

Na'e 'ikai ke u teitei fakakaukau 'i he'eku hoko ko ha finemuí, 'e hoko 'a e ponokalafí ko ha fa'ahinga me'a te u fekuki mo ia.

Na'e 'ikai ke u teitei fakakaukau 'e hoko 'a e ma'unimā 'e he ponokalafí ko ha palopalema 'a ha ta'ahine. Na'e fakamo'oni 'i 'eku fehalāki 'i hoku ta'u 16 nai. Na'á ku ma'u ha vitiō ponokalafí, pea koe'uhí na'á ku tokotaha pē pea fie'ilo, na'á ku mamata ai. Hili e 'uluaki taimi ko iá, na'á ku ongo'i na'e hangē kuo pau ke u mamata ha me'a 'i he 'aho kotoa pē. Na'e faka'au 'o ma'unimā au 'e he ponokalafí.

Na'e ngaohi au 'e he mamata he ponokalafí ke u ongo'i halaia. Na'á

'IKAI TOE MA'UNIMĀ AU: Ko 'Eku Fononga ke Ikuna 'i 'a e Ponokalafí

'Ikai fakahā e hingoá

ku 'ilo na'e hala, ka na'e 'ikai ke u fai 'e au ha me'a ke ta'ofi ia. Na'e 'ikai ke u teitei fiefia, pea na'á ku ongo'i 'uli mo uestia 'i he ngaahi fakatauele 'uli 'a Sētané. Ka na'ák u kei ma'u pē ha ngaahi founa ke mamata ai koe'uhí ke fakatōli'a 'eku holí. Na'e fakaiku hono ma'unimā aú ki ha ngaahi faihala lahi ange. Na'á ku loi ki he taha kotoa pē: ki hoku tokouá, 'eku fa'eé, pea kovi tahá, ki he 'Eikí pea mo au. Na'á ku pehē pē kiate au he 'ikai kovi ha toe fo'i hele'uhila pē taha, pea he 'ikai kovi fēfē ha toe fo'i talanoa 'uli pē 'e taha.

Na'á ku kei 'alu pē ki he lotú, Mutualé, mo e semineli, ka na'e 'ikai ke u ma'u e lotu totonú pe Laumālié 'iate au. Na'á ku 'itangofua, ko ia na'e 'ikai ke u ma'u ai ha me'a mei he ngaahi lēsoní. Na'e tuku e totongi 'eku vahehongofulú, lotú, mo e lau e folofolá. Na'á ku ongo'i halaia, ka na'e 'ikai pē ke u lava 'o ta'ofi. Na'á ku faka'au 'o kovi ange 'i he 'aho kotoa pē.

Faifai, pea tapui 'eku lava 'o sio he ponokalafí. 'I he kamata'angá, na'á ku ongo'i masiva 'i he 'ikai ke 'i ai e ponokalafí, ka ne u fakatokanga'i kuo liliu ke lelei ange 'a e ngaahi me'á. Na'e kehe 'eku ngaahi angafai. Na'e 'ikai ke u sio ponokalafí 'i he 'aho kotoa pē. Na'á ku kei ma'u pē ha ngaahi ongo ke sio ai, ka na'e lelei ange 'eku teke'i kinautolu. Hili ha ta'u 'e ua hono ma'unimā au 'e he ponokalafí, na'e kamata ke u lotua ma'u pē ha mālohi pea tuku 'aupito 'eku toe mamata aí. Ka na'á ku kei ongo'i 'uli pē 'i lotu. Na'á ku 'ilo ne fie ma'u ke u talanoa mo e pīsopé. Ka na'e 'ikai ke u lava 'o fakahoko ia.

Ne faifai, pea hili ha'aku fanongo ki he fakamatala 'a ha kakai tokolahi kau ki he'enau foua e founa 'o e fakatomalá mo e ngaahi faingata'a ne nau ikuna'í, na'á ku ongo'i na'e fie

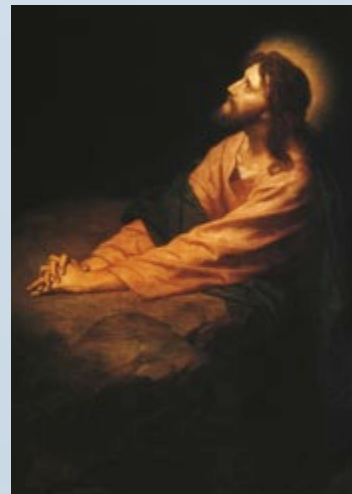
ma'u mo'oni ke u talanoa mo 'eku pīsopé. Na'á ku toe fakatokanga'i foki na'e mole ha tāpuaki lahi 'i he Siasí meiate au: ko hoku tāpuaki fakapēteliaké.

Na'á ku fokotu'u leva ha taimi ke u talanoa ai mo 'eku pīsopé.

Na'á ku ongo'i mā he'eku hū atu ki he 'ōfisi 'o 'eku pīsopé he pō 'o hoku 'initaviú. Na'á ku manavasi'i na'a sio mai pē kiate au pea ne talamai 'oku 'ikai ha toe 'amanaki 'i he'eku palopalemá pea kuó u keli pē 'e au ha luo kuo fu'u loloto ke toe hao mei ai. Na'á ku manavasi'i na'a 'ikai ke toe tatau 'ene vakai mai kiate aú. Ka 'i he'eku fakamatala ange ki ai e me'a kotoá, na'á ne malimali mai 'i he 'ofa mo fakafanongo mo'oni. Na'e tokanga mo'oni kiate au. Hili 'eku talanoa mo 'eku pīsopé mo ngā-ue'i ha ngaahi me'a, na'e faifai pea ne talamai kuó u ma'a.

Ko e ngaahi ta'u na'e ma'unimā ai au 'e he ponokalafí ko e taimi faingata'a taha ia 'i he'eku mo'uí, ka na'á ku ongo'i mātu'aki fiefia 'i he'eku mavahe mei he 'ōfisi 'eku pīsopé kuó u ongo'i ma'á. Na'e hangē ia kuo hu'i atu mei hoku umá ha kavenga mamafa ne lau ta'u 'eku fuá. Na'á ku fiefia he lava ke ma'u hoku tāpuaki fakapēteliaké mo ma'u 'i he tu'unga taau 'a e sākalamēnití mo toe ma'u 'a e Laumālié. Na'á ku ongo'i hangē ha taha fo'ou. Ne talamai foki 'e he kakai 'oku kehe hoku fōtungá pea ne 'i ai ha malama makehe 'iate au. Na'á ku fiefia ange he taimi kotoa pē mo ma'u ha fakakaukau lelei ange ki he me'a kotoa pē.

'Oku ou 'ilo te tau lava 'i he tokoni 'a e 'Eikí ke liliu mo ikuna'i 'a e ma'unimaá. Pea 'oku 'ikai fie ma'u ia ke tau manavasi'i ke talanoa mo 'etau pīsopé, koe'uhí he te ne tokoni'i kitautolu 'i he'etau fakatomalá ka tau lava 'o toe ongo'i ma'a tu'unga he Fakalelei 'a Sīsū Kalaisí. ■

KO E HĀ 'A E FAKATOMALA?

"'I he Fakalelei, te ke lava ai ke ma'u 'a e fakamolemólé pea fakama'a koe mei ho'o ngaahi angahalá 'i ha'o fakatomala.

'Oku 'ikai ko e fakatomalá 'a hono fakahā pē 'o 'ete ngaahi fehālákí. . . . 'Oku kau ai 'a e sí'aki 'o e angahalá kae tafoki ki he 'Otuá ke ma'u ha fakamolemólé. . . .

". . . Kapau na'á ke faiangahala, ko e vave ange ho'o fakatomalá, ko e vave ange ai pē ia 'a e kamata ke ke foki ki he 'Eikí pea ma'u 'a e melino mo e fiefia ko ia 'oku 'omi 'e he [fakamolemólé]. . . .

". . . 'I ho'o feinga ko ia ke fakatomalá, kumi tokoni mo fale'i mei ho'o mātu'á. Ko e ngaahi angahala mamafá, hangē ko e maumaufono fakasekisuálé pe faka'aonga'i 'o e ponokalafí, 'e fie ma'u ke ke vete ia ki ho'o pīsopé. Tala totonu kakato kiate ia. Te ne tokoni atu ke ke fakatomala."

Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú (tohi, 2001), 28, 29.

MAHULU HAKE

‘i he hoko ko ha
Tokotaha Tokoni Pē

‘Okú ke fakakaukau ko
ha hoa pē koe ‘i he
faiako faka‘apí?
Toe fakakaukau.

“Okú ou ‘ilo e founa ke hoko ai ko ha
kaungāme‘á pea mo ha faiako faka‘apí.
‘Okú ou manako ke kumi ha me‘a te u
lava ai ‘o tokoni ki he ni‘ihi kehé.”

ua te na lava ‘o liliu fakataha mo‘oni
‘a e māmaní.

Tatau ai pē pe ko hai koe pea mo
ho puiuitu‘á, ‘okú ke ma‘u ‘a e me‘a
te ne lava ‘o fakahoko ha faikehekehe
lahi ‘i he mo‘ui ‘a kinautolu ‘okú mo
‘a‘ahi ki aí.

Kuó ke ‘osi mamata tu‘o lahi
ai ‘i he ngaahi talanoá pe
ngaahi hele‘uhilá. ‘Okú ‘i ai ha
palopalema lahi mo fakamanavahē
‘oku hangē ha ‘ao fakapo‘uli ‘i he
mama‘ó. Kuo pau ke hoko ha faka-
tamaki. Fakafokifā kuo hū mai ‘a e
to‘a ‘okú ne ikuna‘i e me‘a kotoa mo
fakalelei‘i ‘a e ‘ahó.

Ko e kau to‘a peheé ‘oku fa‘a ‘i ai
ma‘u pē hano tokoni. Ko e tokotaha
ko ‘ení ‘okú ne fa‘a ma‘u ha fanga ki‘i
poto taukei si‘i, ka ‘oku ‘i aí ke tokoni
ki he to‘á he taimi ‘oku kamata ke
‘ākilotoa ai ia ‘e he faingata‘á.

‘I ho‘o hoko ko e hoa tokoni faiako
faka‘apí, mahalo ‘e ‘ahi‘ahi‘i koe ke
ke fakakaukau ko koé ko ha tokoni
‘ata‘atā pē ‘i he hoá. Ko hono mo‘oní,
kuo fuoloa ange mo‘ui ho hoa takí
mo taukei ange ‘iate koe. Ko ia ‘oku
totonu ko ia te ne fakakakato e me‘á
kotoa, ko ia?

‘Ikai.

Ko e taimi ‘oku a‘u ai ki he faiako
faka‘apí, ‘oku ‘ikai ha me‘a ia ko e
mo‘unga‘i tangata mo‘oni (ho hoa
takí) mo hano hoa tokoni (‘a koe)—
ka ko ha ongo helo mo‘oni ‘e toko

‘Ikai ha Ui ‘e Mahu‘inga Ange

Na‘e pehē ‘e Palesiteni ‘Ēsela Tafu
Penisoni (1899–1994), “‘Okú ‘ikai ha
uiui‘i faka-Siasi ‘e toe mahu‘inga ange
ka ko e faiako faka‘apí.”¹

‘Okú fakahoko ‘e he kau faiako
faka‘apí ha me‘a lahi ange ‘i he vahe-
vahe pē ‘o e pōpoaki fakalaumālié.
‘Okú nau tokoni‘i ‘a e fāmilí takitaha
ke nau ‘ilo ‘oku ‘i ai hanau kaungā-
me‘a te nau lava ‘o falala ki ai.

Kuo pehē ‘e Palesiteni Tōmasi S.
Monisoni, “[‘Okú fai ‘e ha kaungāme‘a
ha ‘a‘ahi lahi ange ‘i he ‘a‘ahi fakafato-
ngia pē he māhiná. . . . Ko e kaungā-
me‘á ‘oku tokanga. Ko e kaungāme‘á
‘oku ‘ofa. Ko e kaungāme‘á ‘oku
fakafanongo. Pea ko e kaungāme‘á
‘oku ala atu ‘o tokoni].”²

Ko e kaungāme‘a lelei foki, ‘e lava
ke fokotu‘u ia ‘i ha fa‘ahinga ta‘u pē.

Hoko ko ha Kaungāme‘á

‘Okú ‘ilo‘i ‘e Sione S, ta‘u 16 mei
he fakatonga ‘o ‘Iutá, USA, e founa
ke hoko ai ko ha kaungāme‘a pea mo
ha faiako faka‘apí. ‘Okú lahi e ngaahi
me‘a ‘oku manako ai ‘a Sioné ‘o kau

ai 'a e fe'auhi he lotioó, taufangatuá, ngāue mo e fanga pulú, pea mo e fakalelei 'i 'o e ngaahi kaá. 'Oku toe sai'ia foki 'i hono tanumaki e anga fakakaungāme'a mo e kakai 'oku faiako faka'api ki aí.

'Oku pehē 'e Sione, "'Oku ou manako he talanoa ki he kakai mo fakapapau'i e me'a te u lava 'o fai ke tokoni'i kinautolú."

Ko hono hoa faiako faka'apí ko e pīsope honau uōtí. 'I ha 'api 'e taha 'okú na 'a'ahi ki ai, 'oku mēmipa 'a e uai'í 'i he Siasí ka ko e husepānití 'oku 'ikai. Na'e feohi lelei 'a Sione mo e husepāniti ko Foloití, 'i he'ena 'uluaki 'a'ahí pē. Ko e taimi na'e kamata talanoa ai 'a Foloiti ki he'ene me'alelei, ne tokanga makehe 'a Sooni. Pehē 'e Sooni, "Na'á ma femahino'aki."

Na'e fakamālohia 'e Sione 'a e ngaahi vā fakakaume'a ko iá, 'i he ta'u na'e 'a'ahi ai mo e pīsope kia Foloiti mo hono uai'í—kau ai hono tokoni'i mei he taimi ki he taimi e ngāue 'a Foloiti 'i he ngaahi mīsinini me'alelé.

Ko e taha e ngaahi potufolofola manako 'o Sioné 'oku fekau'aki mo e ngāue tokoní: "'O ka mou ka 'i he tauhi 'o homou kāingá, 'oku mou 'i he tauhi pē 'o homou 'Otuá" (Mōsaia 2:17).

'Oku fakamatala 'i 'e Sione 'o pehē, "'Oku fie ma'u e taha kotoa ke ne fakasio ke ma'u ha ngaahi founa ke tokoni ai."

Ko Ho'o Ngaahi Me'afuaki Fakalaumālié

'Oku tau ma'u kotoa ha ngaahi me'afuaki mo ha talēniti fakalaumālie. Tanaki atu ki aí, 'oku tau ma'u mo ha me'a mahu'inga 'oku tau tokanga mo manako ai. 'Oku tau takitaha ma'u ha me'a mahu'inga ke fuaki he 'ikai ke lava 'e ha taha kehe ke fakahoko 'i he founa tatau.

'Ok ako 'i 'e Palesiteni Henelī B. 'Aealingi, ko e Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisī 'Uluaki, "'Oku kehekehe 'a e tokotaha kotoa pē pea 'e kehe pē 'a e tokoni te ne faí. 'Oku 'ikai ha taha ia 'e fakataumu'a ke ta'e lavame'a.³ 'E lava ke hoko 'a e faiako faka'apí ko ha faingamālie ke ke faka'aonga 'i ai e ngaahi me'afuaki ko iá ke 'aonga ki ha ni'ihī kehe.

Hangē ko 'ení, ko e taimi ko ia ke vahevahe ai ha pōpoaki fakalaumālie, te ke lava 'o fakakaukau ke mu'aki lotu kimu'a fekau'aki mo e me'a te ke lava 'o lea 'aki 'e 'aonga taha ki he kakai 'okú ke 'a'ahi ki aí.

Ko e taimi lahi, te ke ma'u ha a'usia fakatātaha 'i ha tefito te ke lava 'o talanoa ki ai mo e fāmīlī. Tuku ke ulu ho'omou māmá! Vahevahe e me'a 'oku mou 'iló.

Te mou toe lava foki 'o mohufounga mo ma'u ha ngaahi founa mahu'inga ke tokoni'i e fāmīlī 'okú mo 'a'ahi ki aí. Hangē ko 'ení, tau pehē pē, 'oku fie ako tā kītā ha taha 'i he taha 'o e ngaahi fāmīlī 'okú mo faiako faka'apí ki aí. Me'amālie, he ne ke tā kītā 'i ha ngaahi ta'u lahi. 'I he tūkunga ko 'ení, 'e 'aonga tatau pē ha fanga ki'i tokoni fakamūsika si'i mei he taimi ki he taimi mo hano tata 'o e sinou' mei he halanga me'alelé pe 'auhani 'o e 'ulu'akaú.

Ko e taimi 'oku 'a'u ai ki he faiako faka'apí, 'e lava ke hoko ho hoa takí ko ha ma'u'anga ivi fakalaumālie. Kae 'oua te ke ma'uhala. Ko e fānau koe 'a e 'Otuá 'oku tatau mo ho fatongia ko e faiako faka'apí.

Te ke ma'u ma'u pē ha fa'ahinga me'a lelei ke tākaki. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALA

1. Ezra Taft Benson, "To the Home Teachers of the Church," *Ensign*, May 1987, 50.
2. Thomas S. Monson, "Home Teaching—a Divine Service," *Ensign*, Nov. 1997, 47.
3. Henry B. Eyring, "Tokoni ke Fokotu'u ha Taumu'a Lelei," *Liahona*, Nōvema 2012, 60.
4. Linda K. Burton, "Tomu'a Sio, Pea Tokoni," *Liahona*, Nōvema 2012, 78.

KAU 'I HE, TALANOÁ

'E nofotaha ho'omou ngaahi lēsoni he Sāpaté 'i Tisema kotoa 'i hono langa e pule'anga 'o e 'Otuá. 'E hoko e faiako faka'apí ko e founa ia 'e taha ke fakahoko ai 'eni, ka 'e lava 'e he taha kotoa ke langa 'a e pule'anga 'o e 'Otuá 'o fakafou 'i he ngaahi ngāue tokoni faka'ahó. 'I ho'o lotua e ni'ihī kehé, 'e lava 'e he Laumālie ke fakamanatu atu ha me'a te ke lava 'o fai. Manatu 'i e fale 'i ko 'eni mei a Sisitā Linitā K. Pētōnī, ko e palesiteni lahi 'o e Fine'ofá: "Tomu'a sio, pea tokoni."⁴ Kuó ke ma'u fēfē ha ngaahi founa ke sio pea toki tokoni ai 'i hono langa e pule'anga 'o e 'Otuá? Mateuteu ke vahevahe ho'o ngaahi a'usia 'i ho uōtí, mo ho fāmīlī, pe mo ha to'u tupe kehe.

KO E TU'U 'I HE NGAAHI POTU TOPUTAPÚ

'Oku fakaafe'i 'e he ngaahi makasini 'o e Siasí he ta'ú ni 'a e tóu tupu mei he tapa kotoa 'o e māmaní ke nau fakahū mai ha ngaahi tā 'oku nau fakaha'a'i e anga 'o 'enau tu'u 'i he ngaahi potu toputapú. Vakai'i ha ni'ihí 'o e ngaahi fakatātā kuo fakahū maí pea sio ki he me'a ná'e fai 'e he tóu tupú ke mo'ui 'aki e kave-inga 'o e Mutualé he 2013.

1 Ko e taimi pē 'oku ou kau ai 'i ha ngaahi 'ekitivi'i langaki mo'ui, tautautefito mo hoku fāmilí, 'oku ou tu'u 'i he ngaahi potu toputapú.
Louli R., ta'u 16, Pilitisi Kolomupia, Kānata

2 'Oku ou tu'u 'i he ngaahi potu toputapú 'i he taimi 'oku ou fakamahu'inga'i lahi ange ai 'a e ngaahi me'a 'oku ta'engata honau mahu'ingá 'i he ngaahi me'a 'o e māmaní.
Keeki M., ta'u 18, Nikolosi 'Okisitenitolo, Filipaini

3 Kiate au, 'oku 'uhinga 'e tu'u 'i he potu toputapú ke fai ha tokoni. Ko e founga 'oku ou sai'ia taha ai hono fai 'o e tokoni ko e loto temipalé. 'Oku ou lava 'o ongo'i 'a e fa'ahinga laumālie mālohi ko iá 'i he taimi 'oku ou faka-hoko ai e ngāue 'a e 'Eiki 'i he fale 'o e 'Eiki.
Kiana B., ta'u 15, 'Iutā, USA

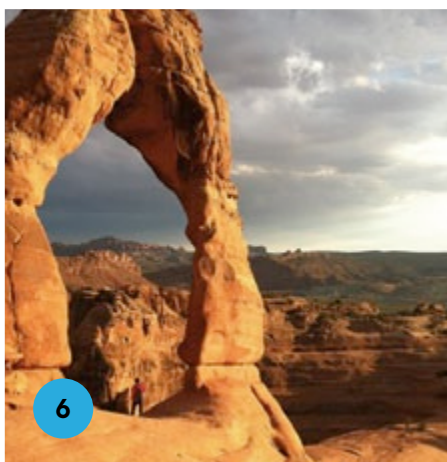
4

4 'Oku ou lolotonga tu'u 'i he ve'e vai papitaiso na'e papitaiso ai aú. 'Oku ou lau e vai papitaiso ko 'eni ko ha potu toputapu koe'uhí he ko e feitu'u ia 'oku fakahoko ai 'e he kakaí e ngaahi fuakava mo e 'Otuá pea mo fakafo'ou kinautolú.

Siō-Sāmīta E., ta'u 17, 'Akiua 'Ipomi, Naisīlia

5

6

5 Ko e taimi pē 'oku ou kaka hake ai he 'otu mo'ungá pea mavahe mei he māmaní, 'oku ou fakatokanga 'i te nau lava 'o hoko ko ha ngaahi potu toputapu mo nonga.

'Ema P., ta'u 17, 'Olikoni, USA

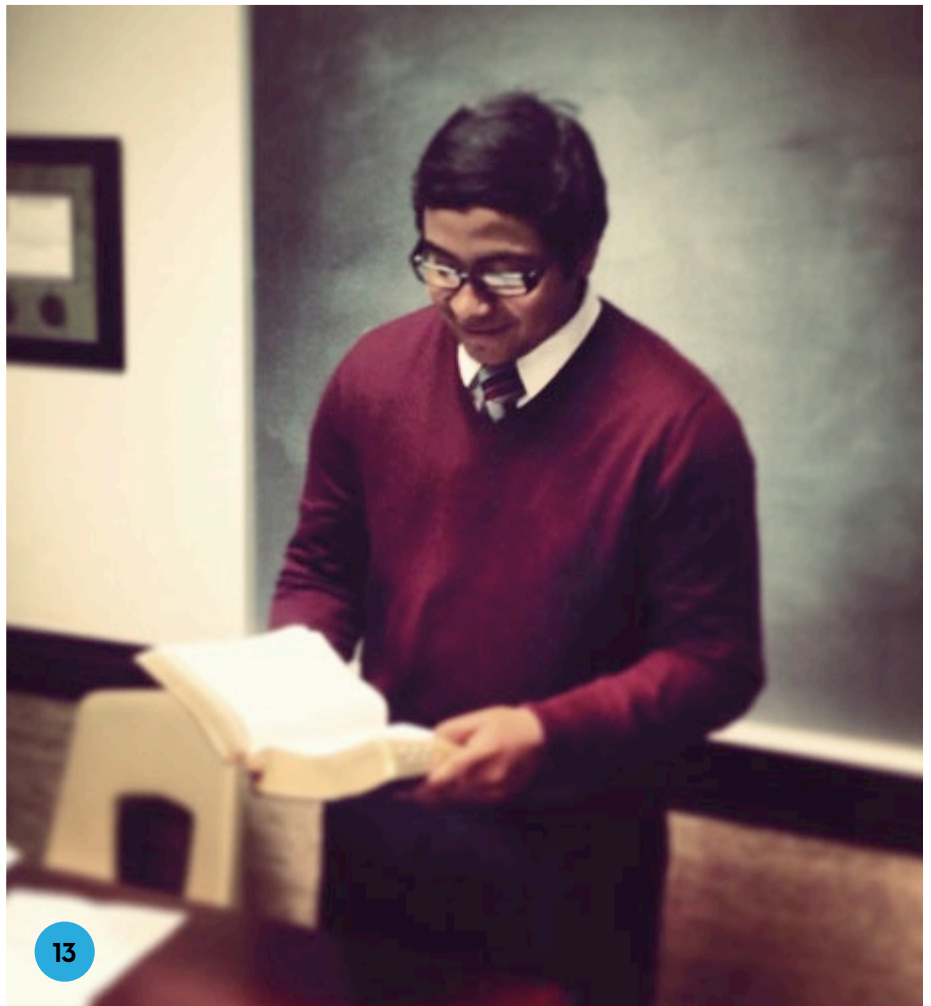
7

6 'Oku ou manako 'i tu'a, pea ko e taimi pē 'oku ou 'i ha feitu'u ai hangē ko 'eni (Delicate Arch ['Aleso Pelepelengasi] 'i Moape 'i 'Iutaá), 'oku ou ongo 'i vāofi ange ki he'eku Tamai Hēvaní. 'Oku tokoni 'eku lava 'o mamata ki he ngaahi me'a fakafo na'e fakatupu 'e he Tamai Hēvaní ma'atautolú ke u ongo 'i 'a e Laumālié.

Sione T., ta'u 18, 'Iutā, USA

7 Ko hoku 'apí, ko ha potu toputapu koe'uhí he 'oku ou ongo 'i ha fiefia mo ha nonga lahi ai. Pea ko e taimi 'oku ou lau ai 'a e Tohi 'a Molo-moná, 'oku ou ongo 'i ha nonga 'i he Laumālie Mā'oni'oni.

Melisa D., ta'u 13, Kosovó

8 Ko ha tā 'eni mei he Kamata Fo'ou (New Beginnings). Kiate au, 'oku hoko e fale 'o e Siasí ko ha potu toputapu 'a ia 'oku ou ako ai e ngaahi 'ulungaanga mahu'inga 'o e Kau Finemuí mo e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongoleléi. 'Oku ou toe fakamālohia foki 'eku feohi fakakau-ngāme'a mo e kau finemuí 'oku mau tui fakalotu tataú 'i he lotú.

Luisi S., ta'u 12, Lio Kuleni to Sula, Palāsila

9 'Oku ou tu'u 'i ha potu toputapu 'i he taimi 'oku ou tokoni ai ki he kakaí mo fiefia mo hoku kaungāme'a leléi.

Sēmisi R., ta'u 17, Kalolaina Tokelau, USA

10 'Oku ou tu'u 'i ha potu toputapu 'i he taimi 'oku ou fakataha ai mo e kaungāme'a 'oku nau mo'ui 'aki e ongoongoleléi. 'Oku nau tokoni ke u kei fetu'utaki mo 'etau Tamai Hēvani pea mo fengāue 'aki lelei mo e Laumālie Mā'oni'oni.

Sonatane N., ta'u 17, Puenosi 'Aealesi, 'Āsenitina

11 'Oku ou tu'u 'i he ngaahi potu toputapú 'i he taimi 'oku ou tā ai 'a e pianó 'i he houalotu sākalamēnití. 'Oku fakamālohia 'e he fasi mo e fakalea 'o e ngaahi himí 'eku tui mo 'eku fakamo'oni.

Selisī A., ta'u 13, Peniteni, 'Initonēsia

12 'Oku ou tu'u 'i he ngaahi potu toputapú 'i he taimi 'oku ou tā ai 'a e ngaahi hivá 'i he houalotu sākalamēnití koe'uhí he 'oku ongo kiate au 'a e hiva mālie 'a e kāingalotú.

Siovani W., ta'u 15, Peniteni, 'Initonēsia

13 'Oku ou tu'u 'i he ngaahi potu toputapú 'i he taimi 'oku ou ako'i ai 'eku kōlomú he Sāpaté. 'Oku ou manako ke vahevahe 'a e ongoongoleléi.

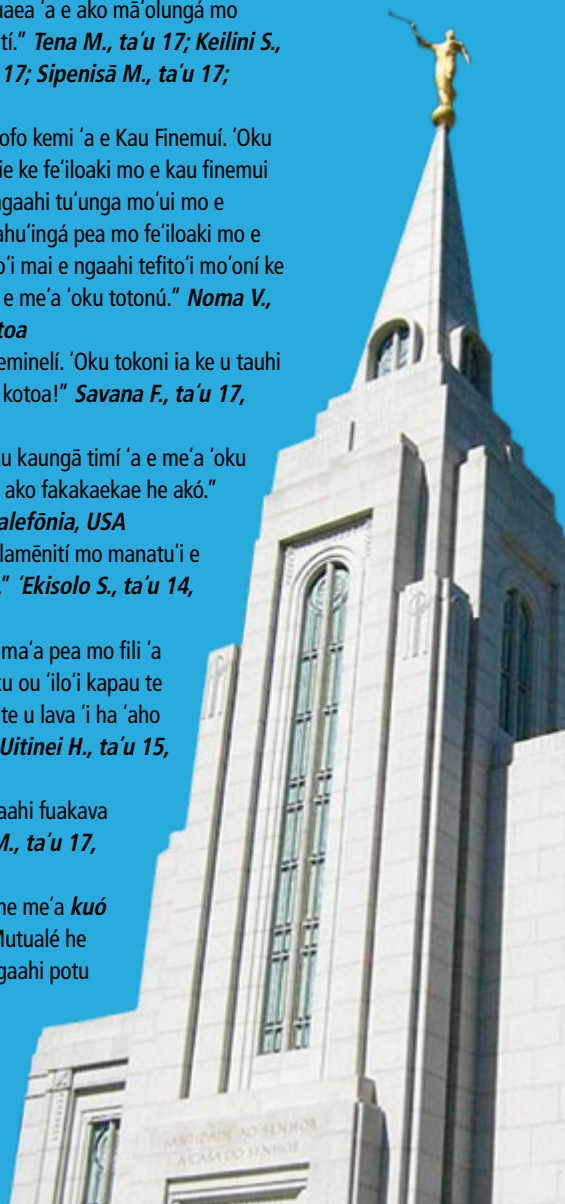
Lamona M., ta'u 16, Kalefōnia, USA

NGAAHI POTU TOPUTAPU KEHE

Ko e founa 'eni 'oku fakakakato ai 'e ha to'u tupu 'e ni'ihí e sētēsí "'Oku ou tu'u 'i he ngaahi potu toputapú 'i he taimi . . ."

- "'Oku ou vahevahe 'a e ongoongoleléi mo hoku kaungāme'á." *Sione B., ta'u 17, Siala, Palāsila*
- "'Oku ou tu'u mo e kau faifekau, koe'uhí 'oku 'omi 'e he ngāue mo kinautolú ha taukei lahi ange 'i hono vahevahe 'o e ongoongoleléi, pea 'e vavé ni ha'aku hoko ko ha faifekau taimi kakato." *Siosefa H., ta'u 18, Sakata, 'Initonēsia*
- "'Oku ou 'i he mala'e pasiketipoló aí mo fa'a tokoni ki hoku kaungā va'inga he timí pea mo fakahaa'i e anga fakasipotí leléi ki he kau va'ingá, pea na'a mo e timi 'e tahá." *'Ēmili C., ta'u 12, 'Iutā, USA*
- "'Oku mau hiva 'i he kuaea 'a e ako mā'olungá mo vahevahe homau talēnití." *Tena M., ta'u 17; Keilini S., ta'u 15; Lekisi J., ta'u 17; Sīpenisā M., ta'u 17; 'Aitahō, USA*
- "'Oku ou 'alu ai ki he nofo kemi 'a e Kau Finemuí. 'Oku ou ma'u ai e faingamālie ke fe'iloaki mo e kau finemuí kehe 'oku nau tauhi e ngaahi tu'unga mo'ui mo e ngaahi 'ulungaanga mahu'ingá pea mo fe'iloaki mo e kau faiako 'oku nau ako'i mai e ngaahi tefito'i mo'oni ke tau lava 'o ako ke fai 'a e me'a 'oku totonú." *Noma V., ta'u 17, Kaiasi, 'Ekuatoa*
- "'Oku ou 'alu ai ki he semineli. 'Oku tokoni ia ke u tauhi 'a e Laumālie 'i he 'ahó kotoa!" *Savana F., ta'u 17, 'Alesona, USA*
- "'Oku ou fakahā ki hoku kaungā timí 'a e me'a 'oku ou taukave'i 'i he 'emau ako fakakaekae he akó." *Makena F., ta'u 15, Kalefōnia, USA*
- "'Oku ou tufa 'a e sākalamēnití mo manatu 'i e Fakalelei 'a Sisū Kalaisí." *'Ēkisoló S., ta'u 14, Sakata, 'Initonēsia*
- "'Oku ou tauhi au ke u ma'a pea mo fili 'a e totonú, koe'uhí he 'oku ou 'ilo'i kapau te u fakahoko ma'u pē ia, te u lava 'i ha 'aho 'o mali 'i he tempalé." *Utinei H., ta'u 15, 'Iutā, USA*
- "'Oku ou tauhi 'eku ngaahi fuakava mo e 'Otuá." *Ma'ake M., ta'u 17, 'Olikoni, USA*

Fakakaukau he taimi ni ki he me'a *kuó ke* ako mei he kaveinga 'o e Mutualé he ta'u ní. Ko e fē ha ni'ihí ho'o ngaahi potu toputapú? Te ke hoko atu fēfē ke tu'u 'i he ngaahi potu toputapú? Vakai ke lekooti ho'o ngaahi fakakaukau 'i ho'o tohinoá.

Ko ha Fo'i Hiva Kilisimasi Manakoa

Fai 'e C. G. Lindstrom

‘O ku ou manatu'i na'e hangē pē ko ho'omou paati Kilisimasi angama-heni: 'osi 'ufi'ufi e ngaahi tēpilē 'aki e pepa lanu kulokulá mo e lanu matá, tufa e me'atokoni efiáfi 'i he ngaahi peleti pepa, lele holo e longa'i fānau ikí, mo e ongo fiefia e talanoa 'a e kau mēmipa 'o e uōtí. Ne lava ha taha 'o 'ai ke nau fakalongo-longo kae tāpuaki'i 'a e me'atokoní, pea kai leva 'a e taha kotoa. Ne 'amanaki ke kamata 'a e polokalamá.

Na'e 'ikai ko hoku uōtí. Na'á ku 'alu mo haku kaungāme'a ki he paati hono uōtí, ko ia na'e 'ikai ke tokolahi e kakai na'á ku 'ilo'í. Na'á ma fie mavahe vave, ka na'e fakaloto'i he'ene fa'eé kimaua ke ma nofo ki he polokalamá.

Ko e 'uluaki faiva 'i he polokalamá na'e fai 'e he fānau Palaimelí, na'a nau hū mai ki he funga siteisí 'oku nau tui ha kalauni lanu koula 'i honau 'ulú. Na'a nau hiva'i ha fo'i hiva pea nau feteketeki mo kata 'i he'enau mavahe atu mei he siteisí, kae laku e fanga ki'i kongokonga foila koulá 'i honau halá.

Na'e tā 'e ha ongo tā-piano ha ngaahi hiva fakafiefia. Na'e tā 'e he 'uluaki taha tā-pianó 'a e "Mou Ha'u Kāingá" (*Ngaahi Himi*, fika 111) 'o 'ikai fehālaaki ha fo'i nota 'e taha. Ko e toko tahá, ko ha ki'i tamasi'i kei si'i, na'e tangutu he pianó 'o sio mata mamahi 'i hono funga umá ki he'ene fa'eé, 'a ia na'á ne lau

le'o si'i atu 'a e taá. Na'e fakatau 'e he ki'i tamasi'i 'ene mānavá, tafoki atu ki he pianó, pea ne tā 'i he'ene lelei tahá 'a e "Up on the Housetop [I 'Olunga he Funga Falé]."

Ko e polokalama hokó ko e taha ia e ngaahi hiva 'oku ou sai'ia taha aí—"C-h-r-i-s-t-m-a-s [K-i-l-i-s-i-m-a-s-í]."

Na'á ku hanga hake ke sio ki ha fefine na'e punou hono 'ulú kimu'a mo peluki pē hono nima 'e taha 'o ofi ki hono sinó, 'oku faingata'a 'a e anga 'o 'ene laka atu ke tu'u 'i he ve'e pianó. Na'e tu'u 'o fetó'aki e mā-'olunga hono va'é 'o malimali fakahipa ki mu'a pea toki kamata. Te u talaatu na'e hala 'eku fakakaukau pe 'e lelei nai 'a e fo'i hivá.

Na'á ne hiva'i, "Ko e taimi na'á ku kei si'i aí, na'e 'uhinga e Kilisimasi ki ha me'a pē 'e taha." Ne hoko atu e hivá 'o fakamatala e anga 'o e ako 'a ha ki'i tamasi'i ke sipela e *Kilisimasi* mo 'ilo'i hono 'uhinga mo'oni 'o e 'aho mālōlō.

Na'e ki'i hipa hono ngutú 'i he tuliki 'e taha, pea na'e faingata'a ke ne pu'aki e ngaahi fo'i leá.

Na'á ku ki'i hilehila fakalelei takai he loki 'o siofi e mata e kau mēmipa hono uōtí. Na'e hala 'atā ha taha 'e ngali mā. Ko hono mo'oní, na'a nau tangutu malimali mo fakafanongo lelei.

Na'e hoko atu 'ene hivá pea hanga ki 'olunga, 'o tu'u ma'u hono matá 'i ha feitu'u

Na'e 'ikai ke u fakahounga'i 'ene hiva kae tálunga 'eku fakatokanga'i pe ko hai 'oku hiva mo'oni ki aí.

'i he 'aofi. Ne 'osi ha momeniti si'i, ne hanga hake mo au, ka ko e me'a pē na'á ku sio ki aí ko e taila 'o e 'aofi. Ka ko e taimi na'á ku toe sio atu ai ki aí, 'oku tafe e lo'imatá 'i si'ono fofongá.

Ko e taimi na'e 'osi aí, na'e pasipasi kotoa 'a e loto falé. Na'e kula hono kou'ahé. Pea 'i he'ene foki mai ki hono nofo'angá, na'e ala atu ha ngaahi nima ke pā ki hono umá 'i hono fakahaa'i 'e he kau mēmipa 'o e uōtí 'enau hounga'ia mo'oní. Na'e talaange 'e ha fefine 'e taha, na'e tangutu ofi mai kiate au, 'a e lelei 'o 'ene taá, peá ne tali le'o si'i mai pē, "Mālō. 'Ofa pē na'e sai'ia ai."

'A hai? Ko hai na'e hiva ki aí? Pea na'a mo'eku fai kiate au 'a e fehu'í, na'á ku 'ilo e talí. Na'á ku fakatokanga'i ta na'e 'ikai ko 'ene hiva ma'a ha taha 'i he falé. Na'e 'ikai ko ha'ane hiva ke fiefia e kakaí. Na'e hiva ma'á e Fakamo'uí ke fakahíhiki'i Ia.

Kuo 'osi atu ha ngaahi Kilisimasi talu mei he paati 'a e uōtí, pea kuó u fanongo hono hiva'i 'o e "K-i-l-i-s-i-m-a-s-í" 'e ha ngaahi le'o tokolahi kuo ako'i lelei. Ka ko e hiva na'á ku onгона he Kilisimasi ko iá, na'e hiva'i 'e ha taha na'e kehenga atu 'ene fakahokó ka na'e ongo ki he lotó, ko e me'a ia 'oku ou manatu'i lelei tahá. ■

'Oku nofo e tokotaha 'oku 'a'ana e talanoá 'i Uāsingatoni, USA.

Ko Hoku Ta'okete Faifekau

Fai 'e Kevin V., ta'u 11, Mekisikou

"[Oku ou faka'amu ke vahevahe 'a e ongoongolelei ki he kau fie 'ilo e mo'oni]" ("Oku Ou Amanaki 'e Ui Au Ke u 'Alu 'o Ngāue Fakafai-fekau," Tohi Hiva 'a e Fānaú, 91).

Na'e teuteu homau fāmilí—'a 'eku ongomātu'á, hoku tokouá, pea mo au—'i ha taimi lōloa ke lava hoku tokouá 'o ngāue fakafai-fekau. Ko e taimi kotoa pē ne mau talanoa ai fekau'aki mo 'ene hoko ko ha faifekau, na'á ku fakakata mo ia, 'o u talaange te u 'ofa ange ki ai ka te u fiefia ke tokotaha pē.

Na'e faifai pea a'u mai e 'aho ke 'oatu ai 'ene pepa ngāue fakafai-fekau. Na'á ne feinga ke ola lelei 'ene akó, pea na'a mau ngāue mālohi kotoa ke fakahū ha pa'anga ki he'ene ngāue fakafai-fekau.

'I ha 'aho 'e taha, ne telefoni mai ai 'a e palesitani fakasiteikí kiate kimautilu 'o fakahā mai kuo ma'u e uiui'i. Na'e fakakaukau hoku tokouá ke fakaava 'a e tohí 'i he 'osi e ma'u me'atokoni efiafi 'i 'apí. Na'e ui ia ke ngāue 'i he Misiona Mekisikou Siti Hahaké.

Na'e 'ikai fuoloa mei ai kuo mau tuku ia ki he mala'e vakapuná mo lea fakamāvae ki ai. Na'e 'ikai lava 'eku fine'eikí ke tuku 'ene tangí 'i he'emaui foki, ka na'e 'ikai ke u tangi. Ka 'i he 'osi ha houa 'e ua mei ai, na'á ku fakatokanga'i fakafokifā hake he taimi na'á ku 'i he loki na'á ma fa'a mohe ai mo hoku ta'oketé, he 'ikai ke u toe sio ki ai 'i ha taimi lōloa. Pea ko au leva heni 'a e tokotaha na'e 'ikai ke toe lava 'o ta'ofi hoku lo'imatá, peá u tangi mo tangi. Na'e kuku au 'e he'eku ongomātu'á

mo fakana'ana'a, pea na'a mau ongo'i kotoa ha fiefia lahi pea mo ha mamahi lahi 'i he taimi tatau pē.

Talu mei he 'aho ko iá, mo 'eku lotu ki he Tamai Hēvaní 'o kole ki Ai ke Ne tokanga'i hoku ta'oketé 'i he'ene ngāue.

Na'e ako'i au 'e hoku ta'oketé kuo pau ke u teuteu mo au foki ke ngāue fakafai-fekau. Kuo pau ke u taau ke ma'u 'a e lakanga fakataula'eikí, 'alu ki he semineli, mo lava 'i 'a e ngaahi taumu'a 'i he *Ko Hono Fakahoko 'a Hoku Fatongia ki he 'Otuá*. Na'á ne ako'i au ke u ngāue mo tñnaki ha pa'anga, lau e ngaahi folofolá, mo talangofua ki hoku kau takí.

'Oku ou fie ngāue fakafai-fekau mo au foki koe'uhí ke lava mo ha kakai kehe 'o ma'u 'a e ngaahi tāpu-aki 'o e ongoongolelei mo 'ilo'i 'oku mo'oni. ■

Ko e hā 'oku mahu'inga ai ke tuku ha taimi ke feohi mo hotau fāmilí?

Fai 'e Palesiteni Boyd K. Packer

Palesiteni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Ko e kau mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá ko e kau fakamo'oni makehe 'o Sisū Kalaisi.

'Oku toputapu e taimi ma'á e fāmilí.

Ko e palani 'o e fakamo'uí ko ha palani ia ma'á e ngaahi fāmilí.

[Ko e] fāmilí ko e fokotu'utu'u mahu'inga taha ia ki taimi mo e kotoa 'o 'itānití.

'Oku mau kole ki hotau kāingalotú ke nau mateaki'i honau fāmilí.

'Oku ou lotua ke faitāpuekina e ngaahi fāmilí 'o e Siasí, 'a e mātu'á mo e fānaú.

Boyd K. Packer, "Pea 'e Tataki 'A Kinautolu 'e he Tamasi'i Si'i," Liahona, Mē 2012, 9.

Te ke lava 'o faka'aonga'i e lēsoni mo e 'ekitiviti ko 'eni ke lahi ange ai ho'o 'ilo ki he kaveinau 'a e Palaimelí he māhina ní.

'Oku Ou 'Ilo 'e Toe Hā'ele Mai 'a Sīsū Kalaisi

Te ke lava 'o fakakaukautolu atu ki hano fua koe 'e Sīsū mo foaki atu kiate koe ha tāpuaki? Ko e me'a ia na'á Ne fakahoko ki he fānau Nifai 'i he Tohi 'a Molomoná hili 'Ene toetu'ú.

“Pea na'e hoko 'o pehē na'á ne fekau ke 'omi 'enau fānau ikí.

“Ko ia na'a nau 'omi 'enau fānau ikí 'o tuku 'a kinautolu 'i he funga kekelelé 'o takatakai 'iate

ia, pea na'e tu'u 'a Sīsū 'i honau lotolotonga. . . .

“ . . . Pea na'á ne fua hake 'a 'enau fānau ikí, takitaha, 'o ne tāpuaki 'i 'a kinautolu mo hūfaki 'i 'a kinautolu ki he Tamaí” (3 Nifai 17:11–12, 21).

'Oku tau 'ilo 'e toe hā'ele mai 'a Sīsū 'o nofo 'i māmani mo kitautolu. Te Ne hoko ko hotau Tu'i mo hotau Pule. 'E hoko ia ko ha taimi 'o e melino mo e fiefia kiate kinautolu 'oku

mateuteu ke fe'iloaki mo Iá.

'Oku 'ofa 'a Sīsū 'iate kimoutolu 'o hangē pē ko 'Ene 'ofa 'i he fānau Nifai. Te mou lava 'o teuteu ke mamata kiate Ia 'i He'ene toe hā'ele maí 'aki ha'amou anga'ofa ki he ni'ihi kehé, 'aki ha'amou talangofua, 'aki hono fai ho'omou ngaahi lotú, pea mo hono fili 'a e totonú. Te mou toki mateuteu ai ki he taimi te Ne toe hā'ele mai aí! ■

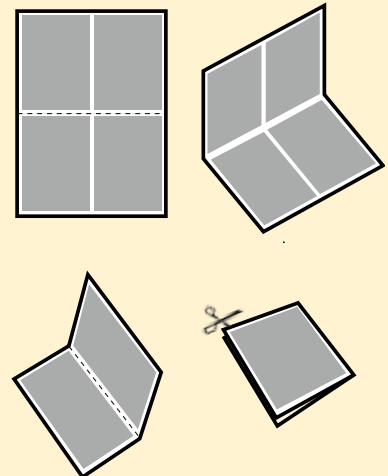
NGAAHI FAKAKAUKAU KI HE TALANOA FAKA-FĀMILÍ

Talanoa mo ho fāmilí pe 'e anga fēfē 'a māmani 'i he taimi 'e 'iate kitautolu ai 'a Sīsú. Te mou lava 'o lau 'a e 2 Nifai 21:6–9. Pea mou toki talanoa fekau'aki mo e 'ulungaanga 'o e kakaí, anga 'o e fanga monumanú, pea mo e tu'unga malu 'e 'i ai 'a e māmani. Tuku ange ha faingamālie ki he mēmipa takitaha 'o e fāmilí ke ne fakahā 'a e me'a 'oku nofo 'amanaki ki ai fekau'aki mo e taimi 'e toe hā'ele mai ai 'a Sīsú.

HIVÁ MO E FOLOFOLÁ

- “'O Ka Ne Ka Toe Ha'u”
(Tohi Hiva 'a e Fānau, 46–47)
- Mātiu 16:27

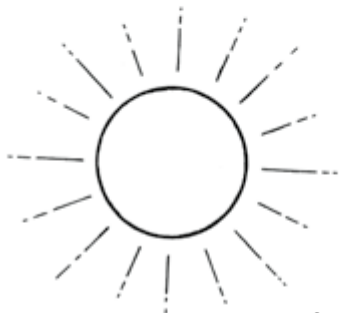
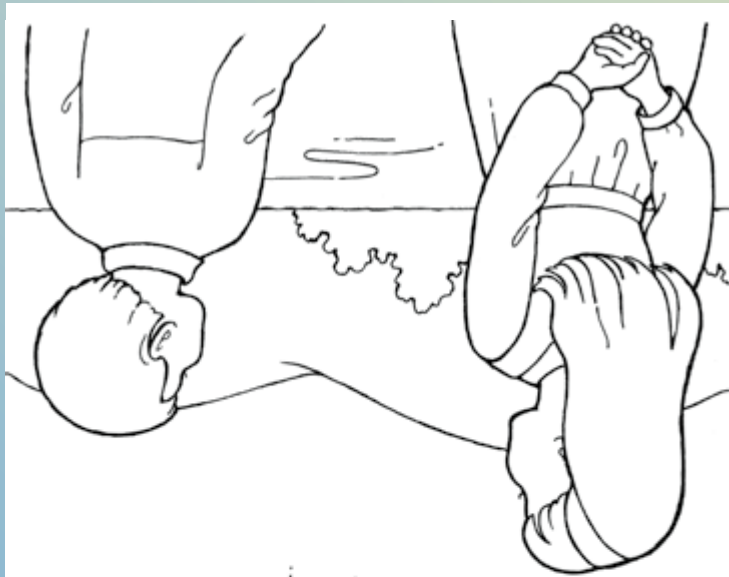
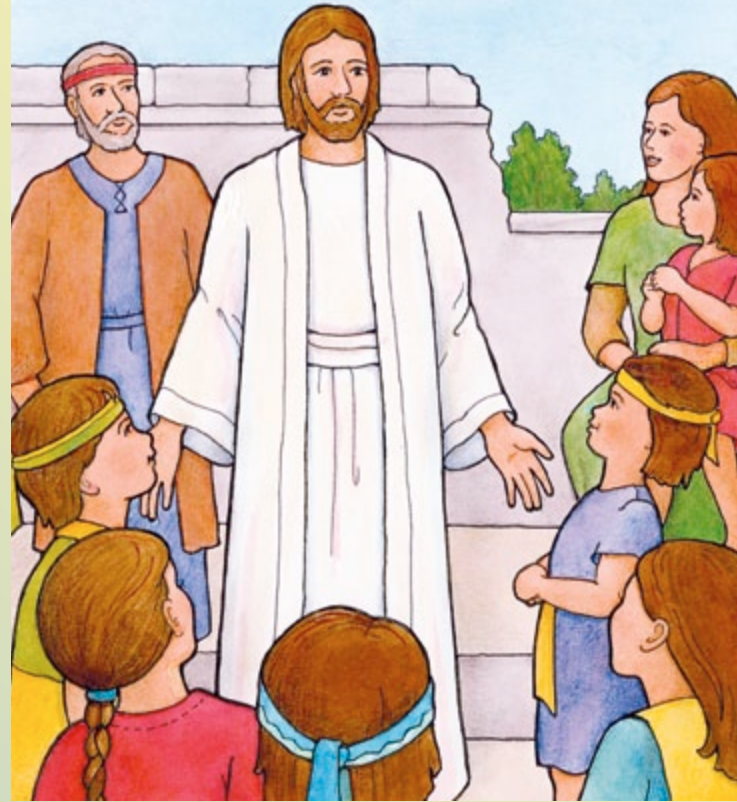

He na'á Ne pehē he kuo hilí,
 "Tuku ke nau ha'u kiate au."

'O KA NE KA TOE HA'U

Fai 'e Mirla Greenwood Thayne

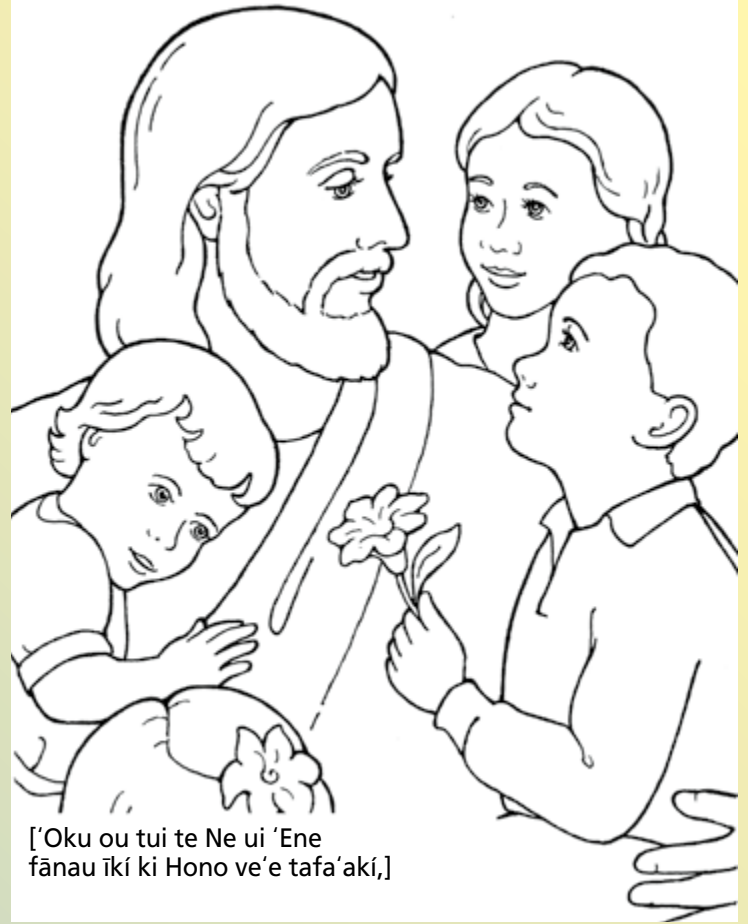

[E kei 'aho pé nai 'i he
 lolotonga 'o e poó?]

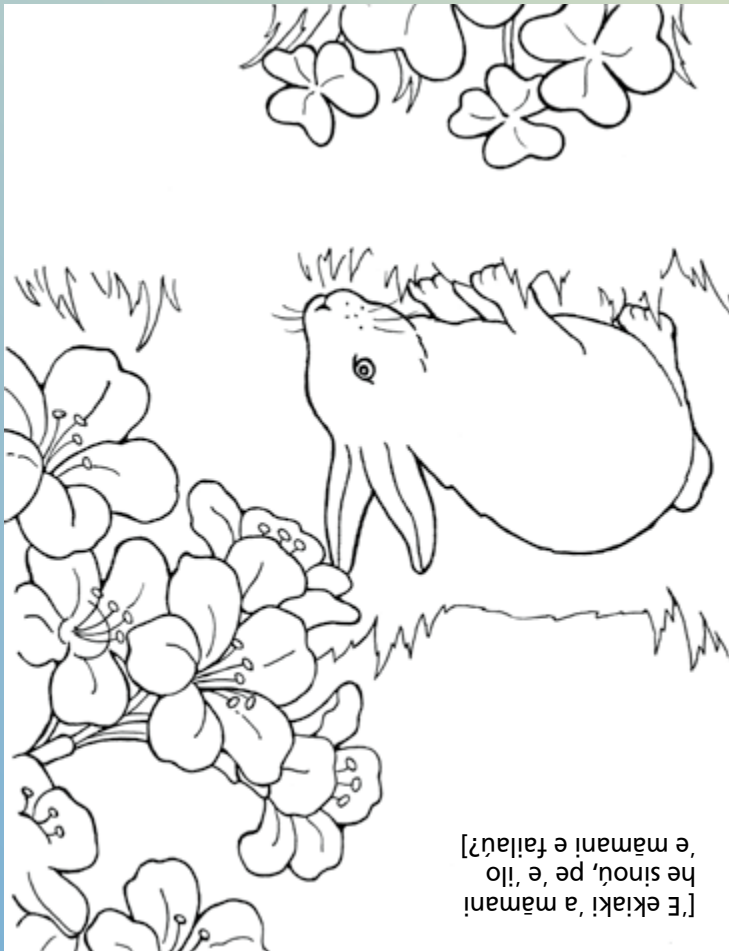

[E huhulu nai ha fo'i fetu'u 'o ulu
 lahi ange he toengã;]

[‘O ka ne ka toe ha’u, ‘e hiva nai
‘a e kau ‘āngeló?]

[‘Oku ou tui te Ne ui ‘Ene
fānau īkī ki Hono ve’e tafa’akí,]

[‘E ekiaki ‘a māmani
he sinou, pe ‘e ‘ilo
‘e māmani e failāu?]

[‘E mavahē e manupūnā
mei honau punungā?]

KO 'ETAU PĒSÍ

'Oku ou manako ke lau e ngaahi peesi 'a e fānaú fakau'aki mo e mo'ui 'a e kau palōfitá mo Sīsū Kalaisí. 'Oku fakamālohia 'eku fakamo'oni 'i he'eku lau e fakamo'oni 'a e ni'ihi kehé. 'Oku tokoni e *Liahoná* ke u fili 'a e totonú mo tauhi e ngaahi tu'unga 'o e Siasí. 'Oku toe tokoni foki ke u ongo'i ofi ange ki he Tamai Hēvaní.

Kamila K., ta'u 11, Malēsia Hihifo

'Ailini C., ta'u 8, Kwatemala

Na'e 'a'ahi 'emau Palaimeli 'i ha 'aho 'e taha ki he Tempale Sao Paulo Palasilá. Na'e faka'ofofa ange 'a e ngoué 'i ha toe ngoue kuo faifaiangé peá u mamata ai. Ne mau ako 'oku makatu'unga 'i he ngaahi fuakava 'oku tau fai 'i he tempalé, 'a 'etau lava ke mo'ui mo hotau fāmilí 'i he kotoa 'o 'itāniti. Na'e lea e palesiteni 'o e tempalé kiate kimaoutolu 'i he loki talitalí, 'a ia na'a mau mamata ai 'i ha ngaahi tā-valivali faka'ofofa. Na'á ku ma'u ha ongo mātu'aki māfana mo fiefia, pea na'e talamai 'e he'eku fa'éé ko e Laumālie Mā'oni'oni ia he'ene fakamo'oni'i mai kiate au ko e me'a na'á ku akó 'oku mo'oni. Na'á ku ma'u ha fakamo'oni ko e tempalé ko e fale ia 'o e 'Eikí.

Lenato B., ta'u 8, Palāsila

Ko Lenato mo hono fāmilí 'i hono papitaisó

Na'e faka'amu 'a Maulisiō H., ta'u 7, mei Mekisikou, ke papitaiso pea mo tala-ngofua koe'uhi ke lava 'i ha 'aho 'o hū ki he tempalé. Na'á ne feinga ke hoko ko ha fa'ifa'itaki'anga lelei ki hono tehina ko Tanielá.

Ko Tanielá, ta'u 3, mei Hongokongo, ko e si'i taha ia 'i hono fāmilí. Na'á ne anga'ofa mo fofonga malimali, pea 'oku manako

ke tokoni ki he ni'ihi kehé. 'Oku pole ma'u pē ke lotu 'i he lotú pea 'i 'api foki, pea 'oku sai'ia ke tu'u mo 'ene tamai 'o fakafe'iloaki ki he kāingalotu 'o e uōti ki mu'a 'i he houalotu sākalamēniti. 'Oku toe sai'ia foki ke ne tākaki 'a e ngaahi tohi himi mo fakamaau 'a e falelotú 'i he hili 'a e lotú. Na'á ne tā ha sīpinga 'i ha 'aho 'e taha ki he'ene fa'éé 'i ha taimi na'á ne fakaafe 'i ai ha ki'i tamasi'i na'e fetaulaki mo ia he'ene 'alu ki he lotú ke na ō ki he lotú.

'Oku sai'ia e fānau 'o e Kolo Saieni, 'i Kaiana Falanisē, 'i hono fakahoko 'enau polokalama Palaimeli 'i he houalotu sākalamēniti. 'Oku nau fiefia ke lau 'enau ngaahi kongá mo hiva lelei 'aupito. 'Oku nau sai'ia 'i he Palaimeli. Ko e taha e hiva 'oku nau manako taha ai ko e "Fānau Au 'a e 'Otuá" (Ngaahi Himi, fika 193).

Tima B., ta'u 6, 'Iukuleini

“He ko e Foha 'o e Tangatā 'e ha'u ia 'i he nāunau 'o 'ene Tama'i mo 'ene kau 'āngeló” (Mātiu 16:27).

Na'e hakule 'e Keiti e puha tuku'anga me'á, 'o kumi fakalelei 'i he ngaahi pepa manusinusi. Ka na'e 'ikai pē ke ne ma'u e me'a na'á ne kumí.

Na'á ne toe fa'o e me'a kotoa ki he puhá pea 'alu ke kumi e Fine'eikí.

Na'e 'osi kumi 'e Keiti 'i he tu'a pianó, 'i he lalo sea moluú, pea na'a mo e mohenga pēpē 'o Tōmasí. Kuo mole ia. Kuó ne 'osi talaange ki he Fine'eikí.

“Fine'eiki, kuo pulia e pēpē ko Sīsuú.”

Ne taki atu leva 'e Keiti e Fine'eikí ki he 'imisi 'o e 'alo'í he loto falé. Na'e 'i ai 'a Siosefa mo Mele pea mo

e kau tauhi sipí. Ko e Kau Tangata Potó—pea mo e kāmeli mo e 'así—ne nau 'i ai. Na'e tu'u takai 'a e ngaahi tamapuá kotoa 'i he 'ai'anga kai 'o e manú ne 'ikai 'i ai ha tahá.

Pehē ange Fine'eikí, “Oku ngali pehē, 'ikai ko ia?”

“Io, 'oku 'ikai ke u lava 'o ma'u ia 'i ha feitu'u. Na'á ku kumi mo kumi.” He 'ikai hano 'aonga 'e 'imisi 'o e 'alo'í ka 'ikai ke 'i ai e pēpē ko Sīsuú.

Ne 'alu e Fine'eikí ki he laupapa tuku'anga tohí. Na'á ne talaange 'i he'ene kakapa ki 'olunga 'o to'o hifo ha me'a mei he laupapa taupoto ki 'olungá, “Oku 'ikai ke Ne pulia.”

Ne fakatau 'e Keiti 'ene mānavá 'i he'ene fiamalié. Na'á ne talaange, “Ko 'ena! Te u 'alu 'o tuku ia ki he 'ai'angakai 'o e manú.”

Na'e ala atu ki he kī'i tamapuá, ka na'e toe tuku ia 'e he Fine'eikí ki he funga laupapá. Ne talaange 'e he Fine'eikí, “Ko e ta'u ní, te tau toki tuku e pēpē ko Sīsuú ki he 'ai'a-ngakai 'o e manú 'i he pongipongi Kilisimasí. Ko ha tukufakaholo ia ne ako 'e he Tangata'eikí 'i Falanisē.”

“Ko e hā hono 'uhingá? 'Oku mata-mamahi e taha kotoa.”

Ne pehē ange e Fine'eikí, “Oku 'ikai ke u 'ilo 'e au pe 'oku nau mamahi. Ka kiate au, 'oku lahi ange 'a e hangē 'oku nau tatalí.”

Ne vakavakai 'i 'e Keiti 'a e 'ū tamapuá. Na'e lava ke ne fakatokanga 'i e feitu'u 'i he 'ai'angakai 'o e manú na'e tonu ke 'i ai 'a e pēpē ko Sīsuú. Ko ha ni'ihī 'o e ngaahi

Ko e tatali kia Sīsuú

tamapuá na'a nau a'u atu ki he feitu'u ko iá.

Pehē ange leva 'a Keiti, "Mahalo pē."

Na'e 'eke ange 'e he Fine'eikí, "Manatu'i ho'o loto vēkeveke 'i he te'eki fā'ele'i 'o Tōmasí, ke fai mo ha'ú?"

Ne malimali 'a Keiti ki hono ki'i tuonga'ane kei valevalé, he na'e va'inga pē 'i ha funga sipi kafú. "Io, na'e hangē 'e fu'u fuoloá."

"Okú ke 'ilo'i na'e tatali 'a e kau palōfita 'i ha ta'u 'e lauiafe ke hā'ele mai 'a Sīsū 'o tokoni ke tau toe foki 'o nofo mo e Tamai Hēvani?"

Na'e manatu'i 'e Keiti 'ene mamata he fakatātā 'i he Palaimelí 'o ha palōfita na'á ne tohi 'o fakamatala'i e 'alo'i 'o e Fakamo'uí. Talaange leva 'e ia, "Oku ou tui pehē."

Talaange 'e he Fine'eikí, "Na'e fakakaukau e kau palōfita hangē ko 'Īsaiá mo tohi fekau'aki mo e me'a 'e fakahoko 'e he Fakamo'uí 'i he taimi 'e hā'ele mai aí. Ne nau fakamoleki 'enua mo'uí kotoa he tatali kiate Ia ke 'alo'i. Ko e taha ia e ngaahi 'uhinga ne tau fokotu'u pehē ai 'a e 'imisi 'o e 'alo'i, ke fakamanatu kiate kitautolu na'e tatali ha kakai tokolahi 'i ha taimi lōloa ke hā'ele mai 'a e Fakamo'uí."

Ne talaange leva 'e Keiti, mo sio ki he kau tauhisipi na'e tatali kia Sīsú, "Te u hela'ia au he tatali 'i he'eku mo'uí kotoa".

Ne pehē ange e Fine'eikí, "Ka 'oku 'i ai foki mo ha 'uhinga 'e taha 'oku tau fai ai 'ení."

"Ko e hā?"

"Okú ke manatu'i ne tau talanoa 'i he efiafi fakafāmilí 'i 'apí ki he Hā'ele 'Angaua Maí?"

Na'e ki'i fakakaukau taimi nou-nou 'a Keiti. "Oku 'ikai ko e to e hā'ele mai ia 'a Sīsú?"

Ne pehē ange e Fine'eikí, "Oku tonu ia."

"E hoko ia 'a fē?"

"Sai, 'oku 'ikai ke tau 'ilo. Ka 'oku tau tatali kia Sīsū ke hā'ele mai, hangē pē ko e kau tauhisipi 'i he 'imisi 'o e 'alo'i pea hangē ko e kau palōfita 'o e kuonga mu'á. Ko e 'uhinga ia 'e taha 'o 'etau tatali kae 'oua kuo hoko e Kilisimasí ke toki tuku e pēpē ko Sīsú ki he 'imisi 'o e 'alo'i—ke fakamanatu'i mai 'oku tau tatali mo kitautolu foki kia Sīsū."

Fehu'i ange 'e Keiti, "E toe hā'ele mai ki ha 'ai'angakai 'o e manú?"

"'Ikaí, he 'ikai toe pēpē Ia. Ko e taimi 'e toe hā'ele mai 'a Sīsú kuo 'osi toetu'u ia. Ka 'oku fakamanatu mai 'e he 'ai'angakai 'o e manú 'oku 'ikai ke 'i ai ha tahá 'o hangē ko ho'o tatali ki he pongipongi Kilisimasí, pea hangē ko e tatali 'a e kakai ke hā'ele mai 'a Sīsū ki māmaní, 'oku pehē 'a 'etau tatali ko 'eni ke toe hā'ele maí. Na'e 'ikai ke mole meiate kitautolu 'a e pēpē ko Sīsú. Ko ha konga pē 'eni e founa hono fakamanatua Ia 'e he fāmilí."

Ne malimali pē 'a Keiti mo pehē ange, "Oku fie ma'u pē ke tau tatali."

Ne pehē ange e Fine'eikí, "Oku tonu ia."

"Lolotonga 'etau talí, 'e lava ke ta ta 'o ha ngaahi kūkisi melie?" ■

"Oku mau fakahā te Ne toe hā'ele mai ki māmaní, 'i he mālohi, lāngilangi, mo e nāunau'ia, ke pule ko e Tu'i 'o e ngaahi tu'i mo e 'Eiki 'o e ngaahi 'eiki."

'Eletā Jeffrey R. Holland 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "Koe Faaitaha 'i he Ngāue 'a Kalaisí," *Liahona*, 'Aokosi 2012, 28.

Ha'u ke tau vakai'i ha feitu'u mahu'inga 'i he hisitōlia 'o e Siasí!

Oku lue māmālie atu 'a 'Elisī mo Kaili H., ta'u 9 mo e 6, 'i he ngaahi hala sinou 'o ha ki'i kolo paionia ne toe langa fo'ou 'i Sōleki Siti, 'Iutā. 'Oku hangē ne toe foki ki he lotolotonga 'o e ta'u 1800. Ko e taimi ia na'e nofo'i ai 'e he kau pai-oniá 'a e Tele'a Sōlekí. Kau fakataha mo 'Elisī mo Kaili 'i hono vakai'i e Pa'ake Tukufakaholo Ko e Feitu'ú 'Ení, ke 'ilo pe na'e fēfē 'ete hoko ko ha ki'i tamasi'i paionia.

Ko e Feitu'ú 'Eni!

Fai 'e Annie Beer

Na'e 'ave 'e he taha kosi'ulu 'o e koló e fulufulu'i 'ulu mei he kosi mo e telé ki he kau fa'u tamapuá ke faka'aonga'i ko e lou'ulu e fanga ki'i tamapuá.

Na'e nofo ha fānili toko 12 'i ha ki'i 'api fakapaionia. Na'e pau ke ō ki tu'a 'a e fānaū 'o kaka 'i ha tu'unga ke a'u ki he loki mohe he fatā.

Na'e va'inga e fānau paioniā mo 'enau fanga ki'i me'ava'ingā 'i he hili honau ngaahi fatongiā. Ko e me'a na'e sai'ia taha ai 'a Kaili ko ha pea na'e fusi hake 'i ha maea 'e ua. Na'e tokoni ia ki he fānau paioniā ke nau ako ke tatau e hu'akau 'o ha pulu!

Na'e fa'a ō e fānau paioniā ki ha ako 'i ha fale loki taha. Na'e fakataha e fānau 'o e ngaahi ta'ú kotoa 'i he loki tau—tatau ai pē kapau 'oku nau ako ha ngaahi me'a kehekehe.

Mani! Na'e toe manako foki e fānau paioniā 'i he lolé!

Na'e ngata e fononga fakahihifo 'a e kau fuofua paioniā 'i he 1847. Na'e pehē 'e Pilikihami 'longi 'i he'ene fuofua mamata ki he Tele'a Sōleki "Ko e feitu'u totonú 'eni." 'Oku fakalāngilangi 'i 'e he maka fakamanatu ko 'eni, na'e palani 'e he mokopuna 'o Pilikihami 'longi, 'a e kau paionia loto to'á.

Kuo 'Alo'i 'a Sīsū

Fai 'e Charlotte Mae Sheppard

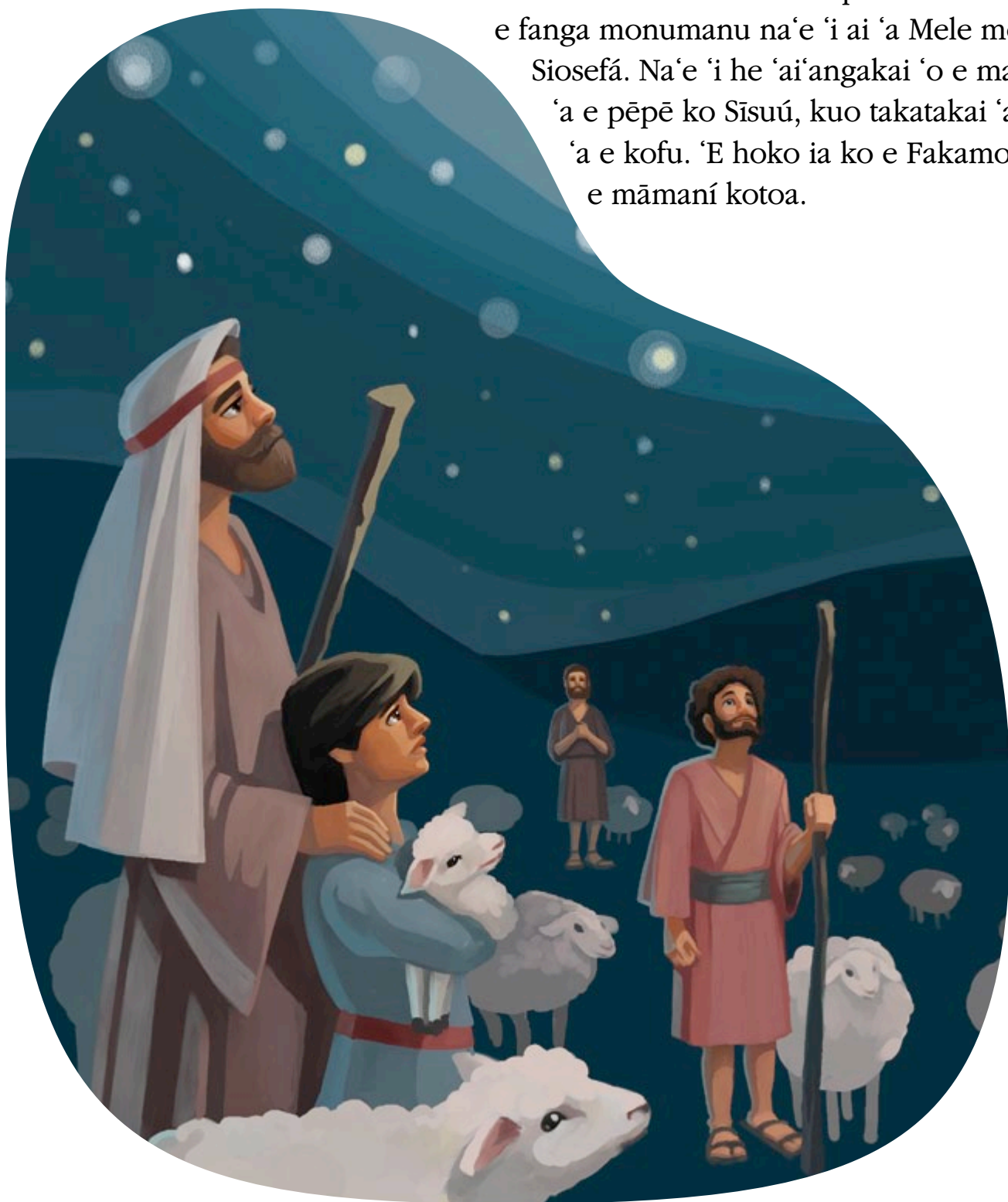
Na'e fononga 'a Mele mo Siosefa ki PēteliHEMA. Ko ha fononga lōloa. Na'e 'amanaki ke fā'ele'i vavé ni 'e Mele ha pēpē.

Na'e fonu kotoa e ngaahi fale talifonongá. Na'e nofo 'a Mele mo Siosefa 'i he fale 'a ia na'e mohe ai 'a e fanga monumanú. Na'e 'alo'i 'a Sīsū he lolotonga 'o 'ena 'i aí.

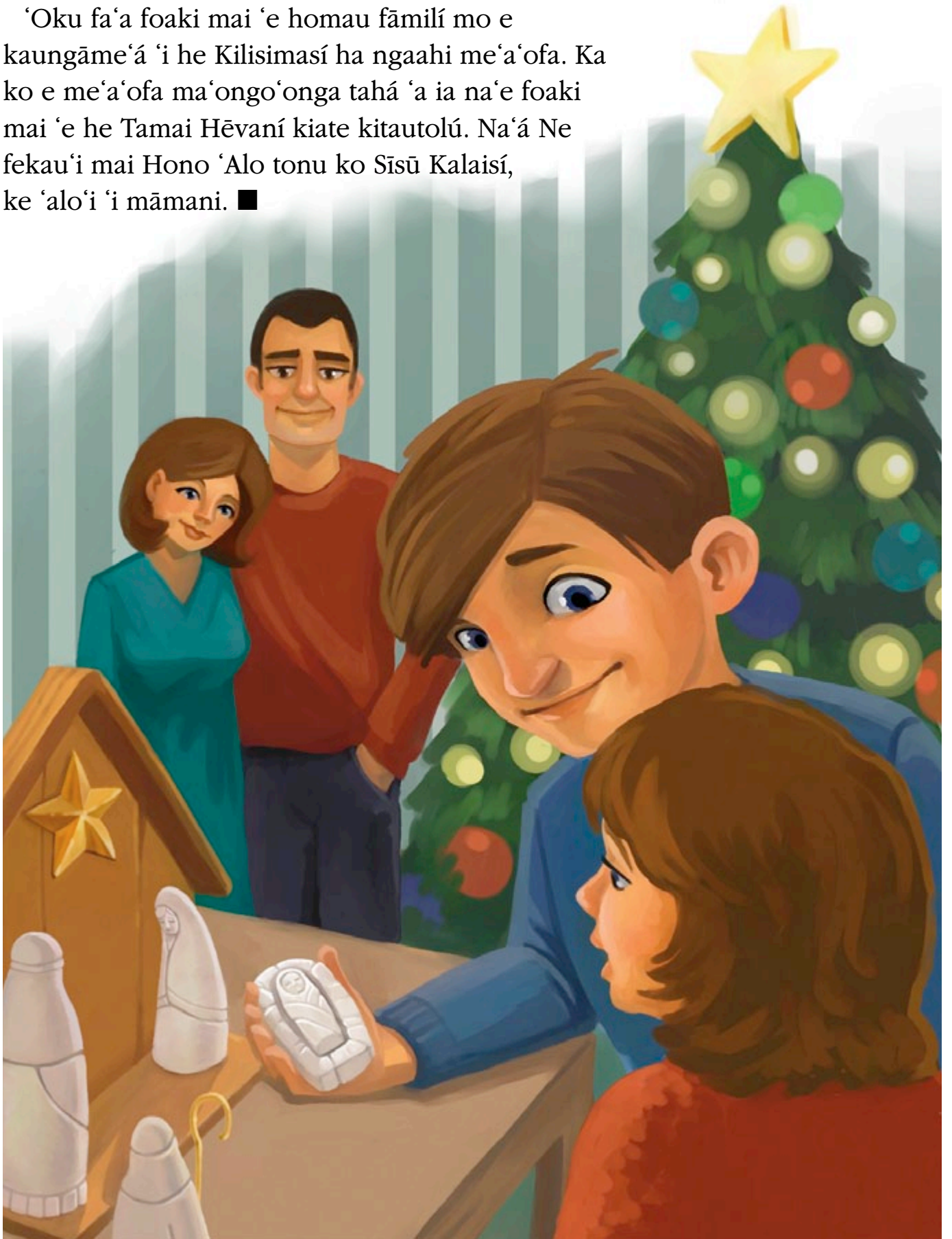

Na'e 'i he ngaahi ngoue'anga ofi maí ha kau tauhi sipi 'o tokanga'i 'enau fanga sipí. Na'e ha'u ha 'āngelo 'o fakahā kiate kinautolu ke nau ō ki PēteliHEMA 'o mamata 'i he pēpē fo'ou.

Na'e 'ilo 'e he kau tauhisipí 'a e fale 'o e fanga monumanu na'e 'i ai 'a Mele mo Siosefá. Na'e 'i he 'ai'angakai 'o e manú 'a e pēpē ko Sísuú, kuo takatakai 'aki ia 'a e kofu. 'E hoko ia ko e Fakamo'ui 'o e māmaní kotoa.

‘Oku fa‘a foaki mai ‘e homau fāmilí mo e kaungāme‘á ‘i he Kilisimasí ha ngaahi me‘a‘ofa. Ka ko e me‘a‘ofa ma‘ongo‘onga tahá ‘a ia na‘e foaki mai ‘e he Tamai Hēvaní kiате kitautolú. Na‘á Ne fekau‘i mai Hono ‘Alo tonu ko Sīsū Kalaisí, ke ‘alo‘i ‘i māmani. ■

Ko e 'Uhinga 'o e Fa'ahita'ú

Fai 'e Val Chadwick Bagley

Kumi pea siakale'i 'a e ngaahi me'a ko 'eni 'oku fufuu'i 'i he fakatātaá.

KO E FONONGA KI 'APÍ

Fai 'e Heather Whittle Wrigley

Na'e tatau pē 'eku foki pasi mai mei he Ngāuē mo ha toe heka pasi angamaheni. 'I ha miniti pē 'e nima, kuo falala atu hoku 'ulú ki he matapā sio'atá pea 'ikai hano taimi kuo luelue au 'e he toutou tu'u mo kamata ngaue 'a e pasí ke u mohe. Na'á ku kei fakaangaanga ki he ngaahi fatongia fo'ou ne hoko fakataha mai mo 'eku toki mali lolotonga 'eku ngāue mo ako taimi kakató. Na'e 'i ai ha ngaahi 'aho 'e ni'ihí na'e 'ikai ke u toe lava 'o ta'ofi ka ne u mohe he lolotonga 'o e lele 'a e pasí ki he ngāuē mo e fokí.

'I he'eku tule mohé, na'á ku ongo'i ha ngaahi le'ou 'oku nau kaila mo fai mai ha fakahinohino. Na'e vave 'eku fakatokanga'i na'e pau ke fakahinohino'i 'a e taha faka'uli pasi fo'ou'i he afe kotoa pē, 'i he halá takitaha, pea 'i he tu'u'anga pasi kotoa pē he fononga maile 'e 50 (kilomita 'e 80).

'I he'eku 'ilo 'e meimei lōloange 'i he houa 'e taha mo e konga angamaheni ke a'u ki 'apí, na'e kamata leva ke u 'ita. Na'e fakafonu 'aki 'eku fakakaukau ha ngaahi fakakaukau ta'e'ofa fekau'aki mo e ta'epoto 'a e faka'ulí. Ne hoko atu hono tu'usi 'e he ngaahi kaila fakahinohino 'eku feinga ke mohé.

Neongo ia, ne 'ikai fuoloa, kuó u fakatokanga'i kuo tuku e kaikailá. Na'á ku fakatokanga'i hake ha fefine 'okú ne fakahinohino fakalelei 'a e faka'uli pasí mei hono nofo'angá 'i ha 'otu 'e ua ki mu'a 'iate au. Na'á ku sio pē ki he'ene fakahinohino 'ofa mo lelei 'a e

*Ko e taimi 'oku
'ikai ke tau toe
'ilo ai pe te tau
tafoki ki feé,
'oku fakahā mai
'e Sīsū Kalaisi
'a e halá.*

tangatá pea, kimu'a pea hifo he tu'u'anga ne hifo aí, na'á ne toe fakamatala ange mo ha ngaahi tu'u'anga si'i 'i he hoko atu 'o e halá. Hili ha taimi lahi mei he'eku a'u ki 'apí, na'á ku ongo'i halaia 'i he'eku tō'onga fakaangá 'i hono fakafehoanaki ki he fakahinohino anga'ofa 'a e fefine ko 'ení.

Na'á ku fakatokanga'i na'á ku hangē ko e taha faka'uli pasí—'oku 'ikai ke u 'ilo hoku halá 'i he mo'uí 'o sai ange 'i he 'ilo 'e he taha faka'uli pasí hono halanga fo'ou. Na'á ma fakatou 'i ha hala fo'ou. 'Oku ou tui pau na'á ne fakahounga'i 'i he 'i ai ha taha na'á ne 'osi fononga'ia 'a e halá ki mu'a, na'á ne fie fai ha fakahinohino 'i he fa'akātaki fekau'aki mo e me'a 'oku tatali mei mu'á.

'Oku fakahoko 'e Kalaisi e me'a tatau ma'atautolu. Ko e taimi 'oku 'ikai ke tau 'ilo ai e hala ke tau fou aí, 'oku fakahinohino mai He'ene sīpingá 'a e halá. Ko e taimi 'oku 'i ai ai ha'atau ngaahi fehu'í, 'okú Ne 'omai 'a e ngaahi talí 'i he 'ofa. Kuo tu'o fiha nai 'Ene feinga ke feau e ngaahi fiema'u 'a e ni'ihí kehé, neongo 'Ene ongosia he fononga mama'ó?

Talu mei he 'aho ko iá, kuo 'osi 'i ai ha'a-mau kau faka'uli pasi fo'ou tokosi'i kehe. Taimi 'e ni'ihí 'oku nau fie ma'u ha fakahinohino, pea fakamālo ko e sīpinga ne fakahaa'i mai 'e he fefine 'ofá kiate aú pea mo hotau Fakamo'uí, kuó u loto fiefia ke 'oange ha fakahinohino. ■
'Oku nofo 'a e taha na'á ne fa'ú 'i Tutā, USA.

TĀ FAKATĀTAĀI E ROBERT T. BARRETT

Siosefa Filitingi Sāmita

Na'e ako 'a **Siosefa Filitingi Sāmita** ke ngāue mālohi 'i he'ene kei talavou. Na'e tokanga 'i 'e he'ene fine'eiki 'a e kau fefine na'e fā'elē, pea angi 'e Siosefa 'ene **salioté** 'i he taimi na'e 'a'ahi ai ki he'ene kau mahakí. 'I he'ene tupú, na'e fakatupulaki 'e Siosefa ha manako ki he folofolá. Na'á ne fa'u ha ngaahi **tohi** 'I he'ene hoko ko e Palesitēni 'o e Siasí, na'a ne tohi 'a e lotu ke fakatapui 'aki 'a e **Temipale Polovo 'Iutaá**.

Nāe talaki 'e he kau 'āngeló e 'alo'i 'o e Fakamo'uí ki he kau tauhisipi na'a nau tokanga'i 'enau fanga lami toki fā'ele'i 'i he ngaahi ngoue'anga ofi ki Pētelihemá. 'Oku tohi 'e 'Eletā Pulusi D. Poota 'o e Kau Fitu-ngofulú, "Oku 'iloa 'a e tamasi'i valevale na'e 'alo'i mai he fa'ahita'u fa'ele'i ko ia, ko e "Lami 'a e 'Otuá. Ko ha hingoa ia 'oku mahu'inga fau, he na'a Ne tū'uta mai mo e fanga lami pea 'e "omi ia [ha 'aho] ko ha lami ke tāmata'i.' ... Ko la na'e hoko ko e Lahí na'a Ne 'ai la ko e si'i taha—ko e Tauhi Sipi Fakalangi na'e hoko ko e Lami." Vakai, "Mou Omi, Ke Tau Hū Kiate la" 'i he peesi 16.

SIASI 'O
SISŪ KALAI SI
'O E KAU MĀ'ON'ONI
'I HE NGA'HI 'AHO
KIMUI NĪ